

ISSN (Print) 2708-339X
ISSN (Online) 2786-7498
DOI - 10.31732/2708-339X-2024-12

Legal Bulletin

“KROK” UNIVERSITY

ВНЗ «Університет економіки і права «КРОК»

Issue 2 (12)

Випуск 2 (12)

Kyiv/Kiїв 2024

Збірник наукових праць «Legal Bulletin» є правонаступником видання «Правничий вісник Університету «КРОК» та науковим виданням ВНЗ «Університет економіки і права «КРОК» (Україна) (свідоцтво Міністерства юстиції України про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ №24369-14209ПР від 26.03.2020).

Міжнародні бази та каталоги, що індексують видання:

- Міжнародний центр періодичних видань (ISSN International Centre, м. Париж);
- CrossRef (DOI:10.31732/2786-7498LB);
- Index Copernicus;
- Google Scholar;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Інституційний репозитарій Вищого навчального закладу «Університету економіки та права «КРОК».

«Legal Bulletin»: зб. наук. праць. Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». – Вип. 2 (12). – К., 2024. – 100с.

Дванадцятий випуск збірника містить статті науковців Університету економіки та права «КРОК», а також інших закладів вищої освіти і науково-дослідних установ України. Розраховано на науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків у галузях теорії та історії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, цивільно-процесуального, кримінального, кримінально-процесуального, господарського, фінансового, міжнародного права, а також з інших питань, пов'язаних з фундаментальними і прикладними науковими дослідженнями з проблем застосування права.

Рекомендовано до друку Вченою радою Університету економіки та права «КРОК»
(протокол №7 від 30.05.2024 року)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ №24369-14209ПР від 26.03.2020

The collection of scientific works «Legal Bulletin» is the legal successor of the «Legal Bulletin of the «KROK» University edition and the scientific publication of the “KROK” University (Ukraine) (Certificate of the Ministry of Justice of Ukraine of printed mass media KB №24369-14209PR 26.03.2020).

International databases and catalogs indexing publications:

- International Center for Periodicals (ISSN International Centre, Paris);
- CrossRef (DOI:10.31732/2786-7498LB);
- Index Copernicus;
- Google Scholar;
- National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi;
- Institutional repository of the University of Economics and «KROK» rights.

“Legal Bulletin”: Collection of Scientific Works. “KROK” University and University of Economics. Iss.2 (12). Kyiv. 2024. pp. 100.

The twelfth issue of the Bulletin contains articles by scientists from «KROK» University, as well as other higher educational institutions and research institutions of Poland and Ukraine. It is designed for scientific and pedagogical workers of higher educational establishments, aspirants, masters, practitioners in the fields of theory and history of state and law, constitutional, administrative, civil, civil procedural, criminal, criminal-procedural, economical, financial, international law, as well as in other problem aspects concerning theoretical and applied researches of the application of law.

*Recommended for printing by Scientific Council of “KROK” University
(protocol № 7 30 May 2024)*

*Certificate of State Registration of printed mass media in Ukraine:
KB №24369-14209PR 26.03.2020*

Головний редактор:

Француз А.Й. (Україна) доктор юридичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи (юридична освіта), Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК»

Відповідальний секретар:

Степаненко Н.В. (Україна) доктор філософії в галузі права, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК»

Члени редколегії:

Юридичні науки

Міхневич Людмила Володимирівна, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного та кримінального права КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, Україна

Скоморовський Віталій Богданович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права, Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК», Україна

Француз-Яковець Тетяна Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», Україна

Дідич Тарас Олегович, доктор юридичних наук, професор, заступник директора з науково-педагогічної роботи (навчальна

робота) навчально-наукового інституту права Київського Національного університету імені Тараса Шевченка, Україна

Губська Олена Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, Україна

Корольова Вікторія Вікторівна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри державно-правових дисциплін, Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК», Україна

Палащакова Даніела, доктор хабілітат, професор, професор технічного університету у Кошиці, Словацька Республіка

Stanislaw Leszek Stadniczenko, доктор хабілітат, професор керівник кафедри державного права і прав людини Опольського Університету, м. Ополь, Республіка Польща

Editors-in-Chief:

Frantsuz A.Yo., Doctor of Law, Professor, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work (Legal Education), Higher Educational Institution «KROK University»

Executive Editor:

Stepanenko N.V., PhD, Associate Professor of the Department of Theory and History of the State and Law, Higher Educational Institution «KROK University»

Members of Editorial Board:

Legal Sciences:

Lyudmila Mikhnevich, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Constitutional and Criminal Law of KNEU Vadym Hetman, Ukraine

Vitaliy Skomorovsky, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and History of the State and Law, Higher Educational Institution «KROK University», Ukraine

Tetiana Frantsuz-Yakovets, Doctor of legal sciences, Professor, Head of the department of Constitutional, International Law and Public Law disciplines, Kyiv Institute of Intellectual Property and Law of the National University «Odesa Law Academy», Ukraine

Taras Didych, Doctor of Law, Professor, Deputy Director of Scientific and Pedagogical Work (Study Work) of the Educational

and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine

Olena Gubska, Doctor of Legal Science, Professor, Ukraine

Viktoriya Koroleva, Candidate of Legal Science, associate Professor, Professor of the Department of State and Legal Disciplines, Higher Educational Institution «KROK University», Ukraine

Daniela Palaščakova, Doctor of Habilitation, Professor, Technical University in Košice, Slovak Republic

Stanislaw Leszek Stadniczenko, Doctor of Habilitation, Professor, Head of the Department of State Law and Human Rights, Opole University, Opole, Republic of Poland.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ; КОНСТИТУЦІЙНЕ, МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

<i>Грибов Д.І.</i> Розвиток нормативно-правового регулювання містобудівної діяльності в Україні	10
<i>Степаненко Н.В., Курілець О.О.</i> Сучасний стан наукових розробок проблем повоєнного відновлення держави: теоретико-правовий аналіз	19
<i>Сидор В.Д., Василенко Є.В.</i> Еволюція різновидів порушень та видів відповідальності за порушення в сфері економічної конкуренції в Україні	25
<i>Скоморовський В.Б., Лантух Є.С.</i> Роль верховного суду у сучасному українському правозастосуванні	33
<i>Лисак М.Ю.</i> Проблемні аспекти сучасного державотворення в Україні	39

РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

<i>Марина Ю.Ю.</i> Кваліфікаційні та етичні вимоги до медіатора з урахуванням особливостей медіації в індивідуальних трудових спорах	44
<i>Степаненко Н.В., Кубрак Д.А.</i> Захист прав дітей під час реалізації гарантій у виконавчому провадженні: теоретико-правове дослідження	52
<i>Доляновська І.М., Карасьов В.І.</i> Реституція як складовий елемент перехідного правосуддя	56
<i>Француз А.Й.</i> Теоретико-правовий аналіз зовнішніх функцій Угорщини у реаліях повномасштабної війни росії проти України: новочасні виклики сьогодення	61

РОЗДІЛ 3. ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ; АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

<i>Горелова В.Ю.</i> Етичні та правові перспективи застосування штучного інтелекту в Україні	65
--	----

**РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНАЛЬНИЙ
ПРОЦЕС; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО І
КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

<i>Чернетченко О.М., Гребеник В.І.</i> Основні досягнення і недоліки правового регулювання соціального захисту у польській республіці (1918-1939 роки)	71
<i>Доляновська І.М., Кривенко К.О.</i> Світовий досвід протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з обігом віртуальних активів	79
<i>Гаряга О.О.</i> Принципи кримінального судочинства за судовою реформою 1864 року	87
<i>Француз А.Й., Сербін Я.В.</i> Теоретико-правові виміри олігархізму в Україні	93

CONTENT

CHAPTER 1. THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW, HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDENTS; CONSTITUTIONAL, MUNICIPAL LAW. PHILOSOPHY OF LAW

<i>Hrybov D.I.</i> Development of normative and legal regulation of urban planning activities in Ukraine	10
<i>Stepanenko N.V., Kurilets O.O.</i> The current state of scientific development of postwar state reconstruction problems: theoretical and legal analysis	19
<i>Sydor V.D., Vasylenko E.V.</i> Evolution of types of violations and types of liability for violations in the sphere of economic competition in Ukraine	25
<i>Skomorovskyi V.B., Lantukh Y.S.</i> The role of the supreme court in modern ukrainian law enforcement	33
<i>Lysak M.</i> Problematic aspects of modern state formation in Ukraine	39

SECTION 2. CIVIL LAW AND PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE AND INTERNATIONAL LAW; ECONOMIC AND ECONOMIC PROCEDURAL LAW

<i>Marina Yu. Yu.</i> Qualification and ethical requirements for a mediator, taking into account the peculiarities of mediation in individual labor disputes	44
<i>Stepanenko N.V., Kubrak D.A.</i> Protection of children's rights during the implementation of guarantees in executive proceedings: a theoretical and legal study	52
<i>Dolyanovska I.M., Karasev V.I.</i> Restitution as a constituent element of transitional justice	56
<i>Frantsuz A. Yo.</i> Theoretical and legal analysis of the external functions of hungary in the realities of the full-scale war of russia against ukraine: modern challenges of today	61

SECTION 3. LABOR LAW AND SOCIAL SECURITY LAW; ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE PROCESS; FINANCIAL, INFORMATIONAL, LAND LAW

<i>Gorelova V.Yu.</i> Ethical and legal perspectives of the use of artificial intelligence in Ukraine	65
---	----

**SECTION 4. CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE;
CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW AND CRIMINOLOGY;
CRIMINALISTICS; FORENSIC EXPERTISE; OPERATIONAL AND
SEARCH ACTIVITIES**

<i>Chernetchenko O.M., Grebenyk V.I.</i> The main achievements and shortcomings of the legal regulation of social protection in the Republic of Poland (1918-1939)	71
<i>Dolyanovska I.M., Kryvenko K.O.</i> World experience in combating criminal offenses related to the circulation of virtual assets	79
<i>Gariaga O.O.</i> Principles of criminal justice according to the judicial reform of 1864	87
<i>Frantsuz A.Yo., Serbin Y.V.</i> Theoretical and legal dimensions of oligarchizm in Ukraine	93

**РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА,
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ;
КОНСТИТУЦІЙНЕ, МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА**

УДК 349:4

DOI - 10.31732/2708-339X-2024-12-A1

**РОЗВИТОК НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ**

Грибов Д.І.,

аспірант Університету «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: HrybovDI@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9853-5928>

**DEVELOPMENT OF REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF
URBAN PLANNING ACTIVITIES IN UKRAINE**

Hrybov D.I.,

PhD student «KROK» University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: HrybovDI@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9853-5928>

Анотація. Стаття присвячена аналізу генезису нормативно-правового регулювання в містобудівній діяльності в Україні. В умовах ведення активних військових дій на території України, коли 24 лютого 2022 року розпочалась повномасштабна збройна агресія російської федерації, результатом якої стає повне нищення інфраструктури, населених пунктів, а подекуди й руйнація цілих територій. У даній статті автор звертає увагу, що на кожному етапі розвитку, містобудування завжди залишалось основою економічного розвитку країни, оскільки саме в результаті провадження містобудівної діяльності створювались основні фонди як виробничого, так і невиробничого характеру, забезпечувались побутові, соціальні та культурні потреби місцевого населення, здійснювалась реалізація продукції інших секторів економіки, що залучені до містобудівних процесів та створювались передумови для ефективної реалізації продукції інших, безпосередньо не залучених до містобудівної діяльності, секторів економіки. Автор звертає увагу, що в реаліях сьогодення рівня розвитку світової економіки, розроблення та запровадження прозорого та ефективного нормативно-правового регулювання містобудівної діяльності в Україні, може підвищити рівень довіри іноземних інвесторів та донорів до української економіки і сприяти залученню значних іноземних інвестицій, збереженню та відновленню історичних населених пунктів й об'єктів культурної спадщини, створенню прозорих та конкурентних умов для ефективного відновлення спустошених війною територій, винесенню промислових об'єктів за межі міст і створенню населених пунктів для людей. Розвиток нормативно-правового регулювання містобудівної діяльності, зокрема й ступінь державного регулювання цієї галузі, на думку автора, має беззаперечний вплив не тільки на подальший розвиток галузі та її правового регулювання, а й буде мати наслідком в післявоєнний період забезпечення стабільного економічного розвитку держави, зокрема створить передумови та способи залучення значних інвестицій від іноземних інвесторів і донорів до економіки України в майбутні періоди.

Ключові слова: містобудування, будівництво, воєнний стан, корупція, громадський контроль, економічний розвиток.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 17.

Abstract. This article analyzes the genesis of normative legal regulation in urban planning activities in Ukraine. Following the full-scale armed aggression by the Russian Federation that began on February 24, 2022, the country has faced significant destruction of urban infrastructure, with some areas experiencing complete devastation. The author argues that urban planning has historically been fundamental to the nation's economic development, as it facilitates the creation of both productive and non-productive capital assets. This, in turn, meets the everyday social and cultural needs

of the local population and supports the production of goods across various economic sectors involved in urban planning processes.

In the current global economic climate, the author emphasizes that developing and implementing transparent and effective normative and legal regulation of urban planning in Ukraine could enhance trust among foreign investors and donors. In the long term, this could lead to significant foreign investments, the preservation and restoration of historical settlements and cultural heritage sites, and the establishment of competitive conditions for the efficient recovery of war-torn areas. Additionally, it can facilitate the relocation of industrial facilities outside urban zones and create new settlements for displaced populations. The author contends that the evolution of normative legal regulation in urban planning, particularly the state's role in this sector, will not only influence the industry's development and legal framework but will also lay the groundwork for stable economic growth in the post-war period, thereby attracting foreign investments and support.

Keywords: urban planning, construction, martial law, corruption, public control, economic development.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 17.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року розпочалась повномасштабна збройна агресія РФ, в результаті якої тільки за перші два роки війни зруйновано 222 тисяч приватних та понад 27 тисяч багатоквартирних будинків, 526 гуртожитків, зруйновано або пошкоджено 78 малих, середніх та великих приватних підприємств, 348 держпідприємств, 3,8 тис. закладів освіти, 1,8 тис. закладів культури, 580 адмінбудівель державного та місцевого управління, 426 лікарень, 348 релігійних установ, 50 Центрів надання адміністративних послуг, 48 соціальних центрів, 31 інтернат, 31 торговий центр тощо. Тільки за попередніми даними Кабінету Міністрів України станом на початок 2023 рік збитки завдані Україні у ході війни вже оцінювались в понад 650 мільярдів доларів США [1], а відповідно до дослідження, проведеного Київською школою економіки від 12 лютого 2024 року, загальна сума збитків, завданих тільки інфраструктурі складає майже 155 мільярдів доларів США [2]. При цьому вже на сьогоднішній день ціла низка урядів країн Євросоюзу та органів місцевого самоврядування європейських міст заявили про своє бажання взяти участь у відновленні та розбудові України у післявоєнний час.

Відкрита збройна агресія проти України та систематичні руйнування об'єктів інфраструктури, необхідність швидкого створення на лініях зіткнення оборонно-захисних об'єктів і споруд, відновлення та реконструкція оборонних об'єктів в населених пунктах по всій Україні, в повній мірі відобразили недоліки в сучасному нормативно-правовому регулюванні містобудування в Україні, зокрема складність процедур, недостатня публічність процесу та обмеженість доступу для здійснення громадського контролю за окремими аспектами містобудування, значний рівень корупції тощо. Однак,

всі ці проблеми так чи інакше вже вирішувались в різні періоди розвитку містобудівної діяльності в Україні й тому дослідження розвитку нормативно-правового регулювання містобудівної діяльності дозволяє врахувати позитивний досвід минулого при подальшому вдосконаленні й підготовці законодавчої бази для ефективного і швидкого відновлення України та її економіки, оскільки лише просте запозичення позитивного міжнародного досвіду без врахування історичних та політичних особливостей території може мати зворотній результат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження з питань регулювання соціально-економічних та нормативно-правових відносин у містобудуванні представлені у наукових роботах, де розкривається складність і багатоплановість аспекту нормативно-правового регулювання різних аспектів містобудування, зокрема у роботах Олійник В., Єрофалов Б.Л., Стукаленко О.В., Марушева О.А. тощо. Достатньо повно представлені підходи до його визначення, у зв'язку із поняттями децентралізації, європейської інтеграції.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Проте публікації останніх років зосереджені здебільшого в контексті постановки проблематики, що досліджуються такими науками як будівництво та архітектура або державне управління та потребує, серед іншого, дослідження становлення й розвитку нормативно-правового регулювання містобудування не тільки в контексті політико-адміністративних процесів нормативно-правового регулювання у будівельній галузі, а й виділення соціальних та правових передумов і закономірностей для створення прогнозованої, прозорої й послідовної правової системи для відновлення України в післявоєнний період, створення можливості провадження ефективної та кон-

курентної містобудівної діяльності.

Метою статті слід вважати визначення, на основі аналізу наукової літератури, основних періодів генезису нормативно-правового регулювання містобудівної діяльності в Україні та їх вплив на сучасний стан містобудування в Україні з метою ідентифікації основних проблем і завдань, що потребують вирішення й врахування у воєнний та післявоєнний періоди.

Виклад основного матеріалу. Містобудівна діяльність є однією з ключових галузей в будь-якій державі, що впливає на розвиток, економічне благополуччя та якість життя всього населення. Залучення довгострокових іноземних інвестицій та сприяння веденню бізнесу, в тому числі для іноземних інвесторів, залишались пріоритетними завданнями України протягом усього періоду її незалежності, а з початком повномасштабної агресії російської федерації проти України – стало ключовим аспектом, що потребує негайного вирішення з метою розроблення законодавчої та соціальної бази для відновлення України в післявоєнний час.

Ефективний розвиток містобудівної галузі в Україні напряму залежить від:

- раціональної державної політики, що має проявлятися в розробці послідовної нормативно-правової бази, спрямованої на забезпечення оптимального інвестиційного клімату для іноземних інвесторів та донорів; створенні перехідного періоду в післявоєнний час для відновлення національних учасників галузі; розвитку конкурентних та прозорих ринкових відносин; запозиченні позитивного зарубіжного та врахування власного історичного досвіду тощо;

- соціально-економічних факторів, зокрема в частині остаточного подолання Україною тоталітарної радянської спадщини та перехід до демократичної системи цінностей, як в контексті відходу від моделі «особливої ролі держави» в системі цивільно-правових відносинах, так і в частині стимуляції розвитку в населення громадянської самосвідомості, підвищення рівня соціальної активності громадян тощо.

Для розуміння глибини проблематики й можливості розробки ефективної правової системи з регулювання містобудівної діяльності в Україні, що буде відповідати всім міжнародним стандартам та буде носити не тільки декларативний характер, а й

правозастосовний, доцільним буде розглянути це питання крізь призму історичного розвитку й становлення. Адже дослідження таких процесів й питань у площині їх генезису дозволяє прослідкувати причинно-наслідковий зв'язок між негативними наслідками та явищами, що стали їх передумовами, та, відповідно, ідентифікувати безпосередньо проблему, а не лише її окремі прояви, та, з урахуванням результатів проведеного аналізу, визначити основні тенденції для розвитку законодавства в сучасний період й можливість врахування позитивного досвіду в майбутньому. Також дослідження еволюції містобудування дає можливість узагальнити історичні факти, визначити причини виникнення, зміни, тенденції історичного розвитку та врахувати їх при визначенні та обґрунтованості сучасного законодавства.

Регулювання містобудівної діяльності здійснюється на підставі й у відповідності та за урахуванням нормативно-правової бази, яка регулює відносини у сфері планування, будівництва та землекористування. При цьому варто відзначити, що формування законодавства з питань містобудування в Україні пройшло цілу низку історичних періодів та етапів розвитку.

Лисенко В.А. виокремлює лише 5 історичних етапів становлення та розвитку містобудівного законодавства [7]: (1) кодифікація будівельних вправ за часів Київської Русі; (2) будівельне законодавство за часів кріпосного права; (3) дореволюційний період (з 1837 року); (4) радянський період; (5) період становлення та реформування будівельного законодавства в незалежній Україні. Однак з такою періодизацією погодитись важко, адже вона повністю не враховує особливості розвитку та вплив магдебурзького права на розвиток містобудівної діяльності, вплив соціально-економічних та політичних процесів, що відбувались на території України на містобудівну діяльність тощо.

Натомість більш повною, на нашу думку, подана періодизація Квасніцької О.О., відповідно до якої розвиток законодавства містобудівної галузі в Україні відбувався у 8 етапів, в залежності від історичних нарисів і правових актів відповідного періоду [8]:

І. Часи Київської Русі та Галицько-Волинського князівства.

Даний період характеризуються виникненням цехової організації будівельної справи та формуванням правил будівельної діяльності, закріплених в «Будівельному статуті» та «Руській правді» Ярослава Мудрого [9], основна сфера регулювання: будівництво мостів, каналів, князівських мастків, храмів, тощо та, здебільшого, було пов'язано з оборонним призначенням.

II. Литовсько-польська доба.

Відзначається заміною нормативних актів Київської Русі, власними актами Литовсько-Руської держави (зокрема Литовські статуту 1529, 1566 та 1588pp.) та, головним чином, появою перших міст-магдебургій на території сучасної України;

III. Козацько-гетьманська доба.

Період головним чином пов'язаний із розбудовою і становленням військової сфери та оборонного призначення [8].

IV. Етап XVIII – початок XX століть (до 1917 року).

Розробка у 1811-1812 pp. Урочних реєстрів щодо цивільного будівництва та з військової роботи, на основі апробації яких у 1832 році було видано нормативний збірник Урочного положення на всі загальні роботи, що виконуються при фортецях, державних будівлях та гідротехнічних спорудах. Ці документи містили норми щодо залучення робочої сили, застосування транспортних засобів і матеріалів у будівництві. Діяли регламентаційні документи початку XVIII ст. (спеціальні Уложения по Кам'яному наказу, Межова інструкція, численні імператорські укази, що активно видавалися протягом першої половини XVIII ст. Головним керівним документом був прийнятий у 1857 році Статут будівельний, яким визначались повноваження органів державної влади. Поряд зі Статутом будівельним Київською міською думою були прийняті правила забудови міста. Рішення з питань будівництва ухвалювалися міськими думами. Позитивними напрацюваннями будівельного законодавства у цей період стало запровадження будівельних стандартів; створення спеціалізованих будівельних управлінь (будівельне управління Міської управи, технічний будівельний комітет Міністерства внутрішніх справ), наділених повноваженнями щодо видачі дозволів на будівництво.

V. Етап Української народної республіки (1917-1920 роки).

Вважається періодом застою щодо питань нормативно-правового регулювання будівництва. Здебільшого був спрямований на розвиток військової промисловості, стабілізацію громадського порядку, захисту приватної власності. Відбувається становлення профспілок на будівельних підприємствах.

VI. Радянський етап (до 90-х років XX століття).

У 1929-1930 pp. було видано новий за формою і змістом документ – Збірник виробничих будівельних норм, на базі якого у 1931 р. було введено в дію Єдині норми виробітку та розцінок за будівельні роботи. Після визволення території України від окупації і закінчення Другої Світової війни для відновлення міст і сіл в УРСР було створено Міністерство житлово-цивільного будівництва УРСР, Інститут цивільних інженерів [10], введено посади обласних уповноважених Державного плану будівництва. Стрімкий розвиток нормативно-правового регулювання будівельної галузі, становлення її як самостійної галузі, вплинули на спеціалізацію повноважень органів державної влади: утворення трьох міністерств у сфері будівництва, децентралізацію повноважень міністерств у створенні великих територіальних будівельно-монтажних управлінь (1955 р.) [11], створення органів державного архітектурно-будівельного контролю (Держбудконтролю) при Радах Міністрів союзних і автономних республік, виконкомах обласних, крайових і міських Рад. Повноваження останніх були спрямовані на видачу дозволів на виробництво будівельних робіт, перевірку забудови великих міст і населених пунктів міського типу, а також виконання контрольних функцій дотримання якості будівництва об'єктів житлово-цивільного призначення незалежно від їх відомчої підпорядкованості [11]. Відбувається створення та подальша реорганізація органів державної влади у галузі сертифікації та стандартизації. Координаційна діяльність зазначених суб'єктів базується на спільному впровадженні будівельних стандартів у різні сфери економіки: промислового виробництва, сільському будівництві тощо. За кожним органом державної влади у галузі оцінки відповідності та стандартизації закріплюються повноваження щодо оцінки відповідності всієї продукції, а за будівельним міністер-

ством – чітко визначеної.

Підсумовуючи, радянський період в цілому характеризується розробленням значної кількості нормативно-правових актів у будівельній галузі, що регулюють майже всі етапи містобудівної діяльності; введенням загальнообов'язкових державних стандартів, будівельних норм і правил. Відбувається стрімке відновлення будівельної галузі в післявоєнний період через державне стимулювання будівництва різними організаційно-правовими засобами; удосконалення системи органів державної влади у будівельній галузі, зокрема шляхом створення спеціалізованих міністерств на загальносоюзному, республіканському рівнях у відповідних сферах будівництва; створенні окремих органів державної влади для здійснення контрольно-наглядових повноважень у будівельній галузі.

VII. Перехідний етап до ринкової економіки (90 роки XX століття).

Період характеризується неупорядкованістю та нестабільністю законодавства, в тому числі й у містобудівельній діяльності. Актуалізація нормативної бази головним чином здійснювалась за рахунок введення документів, розроблених Міждержавною науково-технічною комісією зі стандартизації, поряд із продовженням застосування державних стандартів (ГОСТ), державних будівельних норм (СНиП), галузевих стандартів (ГС), технічних умов (ТУ) колишнього СРСР. Таким чином, існуюча система стандартизації не відповідає вимогам міжнародних організацій зі стандартизації, що зумовлено, зокрема, застосуванням значної кількості нормативних документів колишнього СРСР, недостатньою активністю суб'єктів господарювання, недостатнім фінансуванням розроблення національних стандартів, відповідним рівнем підготовки проєктів нормативних документів, підвищенням криміногенних факторів тощо.

Зокрема, одним з таких негативних криміногенних факторів, що й нині продовжує існувати та активно обговорюватись у мировій спільноті при аналізі інвестиційних ризиків в Україні, залишається питання корупції. Так, Мовчан А.В. з цього приводу наголошує, що з моменту проголошення незалежності України, корупція розглядається як пряма загроза національній безпеці, стабільності та економічному зростанню держави.

Негативні наслідки корупції полягають у тому, що вона розмиває такі важливі конституційні засади, як принципи соціальної справедливості та рівності всіх перед законом. Корупція підриває довіру людей до влади, дискредитує ринкові механізми розвитку конкуренції та запобігання монополізму в економіці, сприяє лобіюванню законодавчих і нормативних актів, масштабним зловживанням і злочинності [12].

Венедіктов А.А. та Венедіктова Ю.Є. відзначають, що системний аналіз механізмів переходу держав від тоталітарних систем до демократичних, яскравим прикладом якого є сучасне українське державотворення, дав змогу виділити наступні причини породження корупції у таких державах [13]:

- перехід від централізованої системи управління економікою до ринкової, децентралізованої, що залучила в активні політичні і економічні процеси величезні маси людей;

- відсутність розроблених економічних регулятивних механізмів, інфляція, яка сприяє певному типу економічної поведінки, розрахованої на найкоротшу перспективу – ризикову вигоду;

- посилення податкового тиску, що розширює зону тіньової економіки;

- політична нестабільність: відсутність чітких правових гарантій на найближче майбутнє; прихованість, віддаленість та непідконтрольність окремих органів державної влади;

- недосконалість законодавства і його неадаптованість до нових умов: колізія норм, що спричиняє їх вільне трактування чиновниками та, як наслідок, неминуче породжує корупційну поведінку;

- неефективність інститутів влади, їх нездатність до реалізації визначених завдань, відсутність належної правової підготовки держслужбовців;

- низький рівень громадянської самосвідомості, обумовлений зниженням рівня соціальної активності громадян, їх розчаруванням у стані проведення реформ у державі, її модернізації – все це сприяє відчуженню суспільства від влади;

- відсутність демократичних політичних традицій, яка перешкоджає розвитку суспільно-політичних інститутів;

- недосконалість чинного законодавства, що не забезпечує реалізацію засад пра-

вової держави;

- низький професійний рівень правоохоронних органів, судової системи.

VIII. Етап розвитку євроінтеграційних процесів (з початку XXI століття).

Даний етап характеризувався остаточною вибором напрямку руху української державності на політичній арені та з урахуванням цього законодавчим визначенням державних (пізніше – національних) стандартів і напрямків розвитку, розробленням нових стандартів та будівельних норм, суттєве скорочення обсягу будівельних норм (обов'язкових документів), зменшення кількості технічно та морально застарілих стандартів при збільшенні кількості стандартів, гармонізованих із міжнародними та європейськими, розширення технічної нормативної бази.

Серед реформ, реалізованих у даний період, варто відзначити: істотне скорочення переліку документів дозвільного характеру у сфері містобудування; пришвидшення процедури отримання та затвердження дозволів; скасування юридично, технічно та морально застарілих радянських норм і стандартів будівництва та їх заміна стандартами, що відповідають європейським, або розроблені на їх основі з урахуванням необхідності встановлення перехідного періоду для національного суб'єкту господарювання у цій сфері; розширення переліку будівельних робіт, що не потребують дозволів на виконання робіт та/або спеціальних документів для введення в експлуатацію результатів таких робіт; скасування обов'язкової плати за «участь у розвитку інфраструктури» – додаткового внеску, сплата якого вимагалася від будівельних компаній для розвитку місцевої інфраструктури, що часто критикувалась як джерело корупції та додаткове фінансове навантаження на забудовників; спроба створення публічних реєстрів містобудівельних документів, зокрема запуск Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва, призначеної для боротьби з корупцією на всіх етапах будівництва тощо.

Незважаючи на всі нормативно-правові заходи та політичні кроки, проведені в цей період, він відзначається нестабільністю політичної ситуації в державі, декларативним введенням окремих процедур без створення належних механізмів до їх застосування на практиці та значними криміногенними

ризиками в сфері містобудівної діяльності, що негативно впливали на залучення іноземних інвестицій в Україну.

На думку автора, наведена Красницькою О.О. періодизація розвитку нормативно-правового регулювання містобудівної діяльності в Україні, найбільш повно відображає кожен з історичних періодів розвитку законодавства, вплив тих чи інших соціально-економічних та політичних процесів та факторів на містобудівну галузь як в окремих місцевостях, так і в державі в цілому, дає можливість послідовно відстежити вплив тих чи інших рішень на розвиток галузі та ефективність досягнення поставленої мети їх прийняття.

Проте, з урахуванням останніх історичних подій, така класифікація вже потребує доопрацювання та доповнення новим періодом №9: воєнний та післявоєнний період (з 24 лютого 2022 року), що хоч і тільки починається, вже характеризується тим, що Україна як держава з її інституціями, політичною та економічною ситуацією стає в центрі всесвітньої уваги, а це в значній мірі стимулює питання активної та ефективної боротьби з криміногенними ризиками, в тому числі пов'язаними зі здійсненням містобудівної діяльності; систематична руйнація та знищення російською федерацією критичної інфраструктури, швидке відновлення якої необхідно для обороноздатності держави та життєдіяльності населення, що вимагає вдосконалення дозвільних процедур на виконання будівельних робіт; значний ріст іноземних (державних та громадських) цільових інвестиційних проєктів та асигнувань на громадські, державні та військові потреби, які в контексті наявності морально застарілих норм та стандартів у містобудуванні вимагають негайних кроків по внесенню змін та доопрацюванню чинних нормативно-правових актів тощо.

При цьому слушним буде зазначити, що порівнюючи історичний аспект із сучасним періодом дії воєнного стану, слід вказати, перш за все, що в Антикорупційній стратегії на 2021-2025 роки зазначаються найбільш корумповані сфери, а саме: митниця, земельні відносини, містобудування, будівництво великих інфраструктурних об'єктів, судочинство [14]. У зв'язку з чим сфера містобудування з урахуванням обсягів іноземних асигнувань та заявлених до залу-

чення іноземних інвестицій в післявоєнний період, з-поміж інших пріоритетних сфер, потребує особливої уваги. Це пов'язано з тим, що й до сьогодні зберігається тенденція недостатності публічної інформації у сфері містобудування, відсутність публічної інформації щодо об'єктів культурної спадщини та колізії у містобудівному і пам'яткоохоронному законодавстві [15], неправомірний вплив з боку зацікавлених осіб, низький рівень цифровізації послуг, недосконалий державний контроль у сфері будівництва – це лише неповний перелік проблем у галузі містобудування, які створюють перешкоди для активного розвитку містобудування та створення підґрунтя для подальшого розвитку галузі й залученню іноземного капіталу в національну економіку.

На період дії воєнного стану залишається актуальною така проблема, як низький рівень публічності інформації, в результаті чого завжди буде існувати ризик незаконної забудови території. Існування цієї проблеми зумовлено недосконалістю функціонування електронних систем у сфері будівництва або їх повною відсутністю (наприклад, щодо об'єктів культурної спадщини), обмеженим доступом до містобудівної документації, неузгодженості та непослідовності під час внесення даних до публічних реєстрів.

Одночасно з цим варто звернути увагу, що за результатами виконання Україною рекомендацій Групи держав проти корупції (англ. – «The Group of States against Corruption» або «GRECO») у рамках четвертого раунду оцінювання щодо України, який стосується «Запобігання корупції серед народних депутатів, суддів та прокурорів» у Другому звіті-оцінці відповідності, прийнятому на 89 пленарному засіданні GRECO 29.11-03.12.2021, було наголошено, що рівень відповідності рекомендаціями є «глобально незадовільним» [16].

При цьому, вже Проміжним звітом, прийнятим на 93 пленарному засіданні GRECO 20-24.03.2023, відзначається позитивна динаміка в реформуванні запобігання корупції серед народних депутатів, суддів та прокурорів, та зроблено висновок: «GRECO вітає прогрес, про який повідомляє Україна

та з радістю робить висновок, що поточний рівень дотримання рекомендацій більше не є «глобально незадовільним» [17].

Проте зі зниженням громадського контролю, криміногенні фактори в містобудуванні в період воєнного стану стають наочним негативним прикладом необхідності проведення рішучих дій та ефективних (не декларативних) реформ як безпосередньо у галузі, так і в державному управлінні, правоохоронному секторі та судовій системі.

Висновки. Отже, дослідивши дане питання, автор приходять до висновків, що подальше реформування, розвиток та створення в Україні ефективного та прозорого нормативно-правового регулювання містобудівної діяльності має здійснюватися з урахуванням значного історичного досвіду України в цій сфері та в комплексі з іншими суміжними науками. Розглянутий генезис нормативно-правового регулювання містобудівної діяльності України в різні історичні періоди дає можливість виокремити та врахувати у майбутніх актах помилки минулого, зокрема в частині встановлення в майбутньому балансу державного контролю та свободою підприємницької діяльності у сфері містобудування; державних, громадських, культурних, соціальних та приватних інтересів; комерційної таємниці та публічності містобудівних процесів; рівноправності сторін у цивільно-правових відносинах, що виникають під час провадження містобудівної діяльності та необхідності створення додаткових механізмів для захисту бюджетних асигнувань та іноземних (державних або приватних) інвестицій тощо.

Створення збалансованого, прозорого та ефективного нормативно-правового регулювання містобудівної діяльності є вкрай важливим та нагальним питанням для України не тільки в зв'язку з необхідністю підтримання обороноздатності України, зокрема шляхом створенням умов та процедур для оперативного відновлення пошкоджених або будівництва зруйнованих об'єктів критичної інфраструктури тощо, але й створенням умов для залучення та погодження з державами-партнерами України фінансово-економічних та стратегічних планів відновлення України в післявоєнний період.

Література:

1. Заява прем'єр-міністра України Дениса Шмигала сказав на спільній прес-конференції з президентом Європейської комісії Урсулою фон дер Ляен після засідання Колегії комісарів Європейської комісії з уря-

дом України. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/viyna-v-ukrajini-na-pochatok-roku-rosiya-nanesla-zbitkiv-na-sumu-600-750-mlrd-dolariv-12131160.html> (дата звернення: 16.05.2024)

2. Оцінка прямих фізичних пошкоджень здійснена в рамках проєкту «Росія заплатить» аналітичною командою Київської школи економіки (KSE) спільно з Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури, Міністерством охорони здоров'я, Міністерством економіки та у співпраці з іншими профільними міністерствами та Національним банком України. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturui-ukrayini-zroslo-do-mayzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku/> (дата звернення: 16.05.2024)

3. Олійник В.Д. Еволюція концепцій містобудування та їх вплив на розвиток приміських територій. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Географія. 2015. №1. с. 10-15. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6562/1/Olijnik.pdf> (дата звернення: 16.05.2024)

4. Єрофалов Б.Л. Теоретичні концепції та практика містобудівної діяльності в Києві на межі XIX-XX століть. Містобудування та територіальне планування. 2023. №83. с. 88-99. URL: <http://mtp.knuba.edu.ua/article/view/284892/279026> (дата звернення: 16.05.2024)

5. Стукаленко О.В. Адміністративно-правове забезпечення будівельної галузі: монографія. Київ: Центр учбов. л-ри, 2019. 376 с.

6. Марушева О.А. Розвиток політико-адміністративних процесів нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівельній галузі. Інвестиції: практика та досвід. 2019. №12. с. 123-126. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/12_2019/22.pdf (дата звернення: 16.05.2024)

7. Лисенко В.А. Історичний аспект становлення містобудівної діяльності в Україні. Державне управління. 2017. №4(60). с. 239-244. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/4_2017/43.pdf (дата звернення: 16.05.2024)

8. Квасніцька О.О. Історичний розвиток та становлення будівельного законодавства у правовому досвіді України. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2012. Т. 12 с. 370-382. URL: <http://hdl.handle.net/11300/2792> (дата звернення: 16.05.2024)

9. Бублик О.Г. Роль містобудування в сучасних урбаністичних розвідках зарубіжних дослідників. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. 40. с. 255-260. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2014_40_50 (дата звернення: 16.05.2024)

10. Тарасенко І.А. Будівельна наука та підготовка кадрів для будівельної галузі в Україні в 50-60-х рр. XX ст. Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ»: зб. наук. пр. Темат. вип. : Історія науки і техніки. Харків : НТУ «ХПІ». 2011. № 20. с. 155-161. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/14167> (дата звернення: 16.05.2024)

11. Олюха В.Г. Державне управління капітальним будівництвом у радянський період. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2013. №6/3(2). с. 46-49. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc6-3-2/12.pdf> (дата звернення: 16.05.2024)

12. Мовчан А.В. Проблеми протидії корупції в Україні. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції. збірник тез доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції (31 березня 2017 року, м. Харків, Україна) с. 131-132: URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b661450f-ff25-40ea-a656-0670dbb81570/content> (дата звернення: 16.05.2024)

13. Венедіктов А.А. та Венедіктова Ю.Є. «Фактори, що зумовлюють розвиток корупції в Україні». Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції. збірник тез доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції (31 березня 2017 року, м. Харків, Україна). с. 48-49. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b661450f-ff25-40ea-a656-0670dbb81570/content> (дата звернення: 16.05.2024)

14. Антикорупційна стратегія на 2021-2025 роки, затверджена Законом України від 20.06.2022р. № 2322-IX: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення: 28.04.2024)

15. Державна антикорупційна програма 2023-2025 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 04.03.2023р. №220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-п#Text> (дата звернення: 16.05.2024)

16. Другий звіт-оцінка відповідності четвертого раунду оцінювання щодо України, який стосується «Запобігання корупції серед народних депутатів, суддів та прокурорів», прийнятий на 89 пленарному засіданні GRECO 29.11-03.12.2021 URL: <https://rm.coe.int/-89-greco-29-3-2021-/1680a64ea4> (дата звернення: 16.05.2024)

17. Проміжний звіт, четвертого раунду оцінювання щодо України, який стосується «Запобігання корупції серед народних депутатів, суддів та прокурорів», прийнятий на 93 пленарному засіданні GRECO 20-24.03.2023 URL: <https://rm.coe.int/fourth-evaluation-round-corruption-prevention-in-respect-of-members-of/1680aaa790> (дата звернення: 16.05.2024)

References:

1. Statement by the Prime Minister of Ukraine Denys Shmyhal at a joint press conference with the President of the European Commission Ursula von der Leyen after the meeting of the College of Commissioners of the European Commission with the Government of Ukraine available at: <https://www.unian.ua/economics/finance/viyna-v-ukrajini-na-pochatok-roku-rosiya-nanesla-zbitkiv-na-sumu-600-750-mlrd-dolariv-12131160.html> (Accessed May 16, 2024).

2. The data of the total amount of direct documented damages inflicted upon Ukraine's infrastructure due to the full-scale invasion by Russia from the analysis of the project "Russia will pay" realized by the KSE Institute team

(think tank of the Kyiv School of Economics) conducted in cooperation with the Ministry for Communities, Territories and Infrastructure Development, the Ministry of Health, and the Ministry of Economy in cooperation with other relevant ministries and the National Bank of Ukraine. available at: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-zroslo-do-mayzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku/> (Accessed May 16, 2024).

3. Oliynyk, V.D. (2015), "The evolution of urban planning concepts and their impact on the development of suburban areas", *Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii Heohrafiia* №1. p. 10-15. available at: <http://dspace.tnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6562/1/Olijnik.pdf> (Accessed May 16, 2024).

4. Yerofalov, B.L. (2023), "Theoretical concepts and practice of urban planning activities in Kyiv in XIX-XX centuries", *Mistobuduvannia ta terytorial'ne planuvannia* №83. p. 88-99. available at: <http://mtp.knuba.edu.ua/article/view/284892/279026> (Accessed May 16, 2024).

5. Stukalenko, O.V. (2019), *Administrativno-pravove zabezpechennia budivel'noi haluzi [Administrative and legal support of the construction industry]*, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine;

6. Marusheva, O.A. (2019), "Development of Political and Administrative regulatory processes in Socio-economic Relations in the Construction Industry", *Investytsii: praktyka ta dosvid*. №12. p. 123-126. available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/12_2019/22.pdf (Accessed June, 16 2024)

7. Lysenko, V.A. (2017), "The historical aspect of the development of urban development in Ukraine" *Derzhavne upravlinnia*. №4(60). p. 239-244. available at: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/4_2017/43.pdf (Accessed May 16, 2024).

8. Kvasnits'ka, O.O. (2012), "Historical development and formation of building legislation in the legal experience of Ukraine", *Naukovi pratsi Natsional'noho universytetu "Odes'ka iurydychna akademiia"*, vol. 12. available at: <http://hdl.handle.net/11300/2792> (Accessed May 16, 2024).

9. Bublyk, O.H. (2014), "The role of urban planning in modern urban studies of foreign researchers" *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*. vol. 40. p. 255-260. available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2014_40_50 (Accessed May 16, 2024).

10. Tarasenko, I.A. (2011), "Construction science and personnel training for the construction industry in Ukraine in the 1950s and 1960s.", *Sbornyk nauchnykh trudov «Vestnyk NTU «KhPY»: Istorii nauky i tekhniki*. №20. available at: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/14167> (Accessed May 16, 2024).

11. Oliokha, V.H. (2013), "State management of capital construction during the Soviet period", *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii "Yuryspreudentsiia"*, vol. 6/3(2) available at: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc6-3-2/12.pdf> (Accessed May 16, 2024).;

12. Movchan, A.V. (2017), "Problems of countering corruption in Ukraine", *Kryminal'no-pravovi ta kryminolohichni zasady protydii koruptsii. zbirnyk tez dopovidej V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (31 bereznia 2017 roku, m. Kharkiv, Ukraina)*. p. 131-132 available at <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b661450f-ff25-40ea-a656-0670dbb81570/content> (Accessed May 16, 2024).

13. Venediktov, A.A. and Venediktova Yu.E. (2017), "Factors determining the development of corruption in Ukraine", *Kryminal'no-pravovi ta kryminolohichni zasady protydii koruptsii. zbirnyk tez dopovidej V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (31 bereznia 2017 roku, m. Kharkiv, Ukraina)*. p. 48-49. available at <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b661450f-ff25-40ea-a656-0670dbb81570/content> (Accessed May 16, 2024).

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), *The Law of Ukraine "On the foundations of the state anti-corruption policy for 2021-2025"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (Accessed May 16, 2024).

15. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2023), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine State "On approval of anti-corruption program for 2023-2025", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> (Accessed May 16, 2024).

16. GRECO (2021), *Fourth Evaluation Round Second Compliance Report on Ukraine (dealing with corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors)*, adopted by GRECO at its 89rd Plenary Meeting (Strasbourg, 29 November – 3 December 2021) available at: <https://rm.coe.int/-89-greco-29-3-2021-/1680a64ea4> (Accessed May 16, 2024).

17. GRECO (2024), *Fourth Evaluation Round Interim Compliance Report on Ukraine (dealing with corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors)*, adopted by GRECO at its 93rd Plenary Meeting (Strasbourg, 20-24 March 2023) available at: <https://rm.coe.int/fourth-evaluation-round-corruption-prevention-in-respect-of-members-of/1680aaa790> (Accessed May 16, 2024).

Стаття надійшла до друку 20 травня 2024 року

УДК 340.12

DOI - 10.31732/2708-339X-2024-12-A2

СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВИХ РОЗРОБОК ПРОБЛЕМ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Степаненко Н.В.,

*доктор філософії в галузі права, доцент
Університет «КРОК»*

м. Київ, вул. Табірна 30-32, Україна, 03113

e-mail: nataliasv@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6216-2206>

Курілець О.О.,

аспірант Університету «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна 30-32, Україна, 03113

e-mail: kuriletsoo@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7855-5297>

THE CURRENT STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE PROBLEMS OF POST-WAR RECONSTRUCTION OF THE STATE: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

Stepanenko N.V.,

*PhD in Law, associate Professor
«KROK» University*

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: nataliasv@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6216-2206>

Kurilets O.O.,

PhD student «KROK» University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: kuriletsoo@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7855-5297>

Анотація. У статті досліджено сучасний стан наукових розробок проблем повоєнного відновлення держави з урахуванням теоретико-правового аналізу. Встановлено, що на сьогодні проблеми повоєнного відновлення держави є темою наукових пошуків багатьох вчених різних галузей науки. Разом з тим, з'ясовано, що у теоретико-правовому полі юридичної науки відсутні комплексні дослідження присвячені аналізу наукових розробок проблем повоєнного відновлення держави, що створює суттєву прогалину у даній сфері.

Проаналізовано, що науковці поділяють проблеми, з якими зіткнеться Україна у процесі відновлення, і які уже є на сьогодні, за такими основними блоками: зруйнована інфраструктура, гуманітарна криза, економічний спад, соціальні та політичні проблеми, геополітичні виклики та інші. Запропоновано відновлення держави розглядати як комплекс організаційних, правових, фінансових та інших заходів, що спрямовуються на прискорену відбудову та створення умов для покращення життєдіяльності населення та діяльності суб'єктів господарювання на певній території, для подолання наслідків війни (у тому числі гуманітарних, соціальних, економічних та інших).

У дослідженні вказано, що відновлення інфраструктури неможливе без належного фінансування, яке може бути мобілізоване з державного бюджету, міжнародної допомоги, приватних інвестицій та інших джерел. Зазначено, що майже одразу із початком воєнних дій на території України одним з актуальних питань стало розроблення підходів до післявоєнного відновлення української економіки. Встановлено, що триваюча війна дуже істотно вплинула на всі сторони життєдіяльності українського суспільства, в тому числі й на безпекову ситуацію. З'ясовано, що характер і масштаби соціальних та політичних проблем у повоєнний період залежатимуть від багатьох факторів, включаючи тривалість та інтенсивність воєнних дій, рівень руйнувань, кількість жертв, а також від післявоєнних політичних та економічних рішень. Обґрунтовано, що війна в Україні спричинила масштабну гуманітарну кризу, яка торкнулася мільйонів людей.

Ключові слова: держава, повоєнне відновлення, наукові дослідження, інфраструктура, гуманітарна криза, економічний спад, політичні проблеми, геополітичні виклики, психологічні проблеми.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 15.

Abstract. This article examines the current state of scientific research on the challenges of post-war state reconstruction, incorporating both theoretical and legal analyses. It has been established that the issues surrounding post-war reconstruction are the focus of many scholars across various fields. However, there is a notable gap in comprehensive studies within the theoretical and legal domains of legal science dedicated to analyzing these problems.

The research categorizes the main challenges that Ukraine will face during its recovery, as well as those currently present, into several key areas: destroyed infrastructure, humanitarian crises, economic recession, social and political issues, and geopolitical challenges. The proposed restoration of the state should be viewed as a complex of organizational, legal, financial, and other measures aimed at facilitating accelerated reconstruction and improving the living conditions of the population and business entities, thereby addressing the aftermath of the war.

The study emphasizes that restoring infrastructure is impossible without adequate funding, which can be sourced from the state budget, international aid, private investments, and other means. Almost immediately after hostilities began, developing strategies for the post-war recovery of the Ukrainian economy became urgent. The ongoing conflict has significantly impacted all aspects of Ukrainian society, including its security situation. The nature and scale of social and political challenges in the post-war period will depend on various factors, including the duration and intensity of hostilities, the extent of destruction, the number of casualties, and subsequent political and economic decisions. Furthermore, it is well established that the war has precipitated a large-scale humanitarian crisis affecting millions of people.

Keywords: state, post-war reconstruction, scientific research, infrastructure, humanitarian crisis, economic recession, political issues, geopolitical challenges, psychological impact.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 15.

Постановка проблеми. Війна, що триває в Україні, щодня спричиняє руйнівні наслідки для нашої держави, які потребують значних зусиль та ресурсів для їх подолання уже сьогодні. За спільною оцінкою українського уряду, групи Світового банку, Єврокомісії та ООН, збитки України від російської агресії досягли майже 486 млрд доларів і з кожним днем ця сума стрімко зростає. Найбільш постраждалими галузями на сьогодні є житлове будівництво, енергетика, транспорт, промисловість, сільське господарство та інші. Катастрофічні збитки сконцентровано у Донецькій, Харківській, Луганській, Запорізькій, Одеській, Херсонській та Київській областях [1].

Тема повоєнного відновлення держави досить обширна та складається з багатьох недосліджених і водночас актуальних для теорії та практики напрямків. Ключову роль у пошуку оптимальних шляхів повоєнного відновлення України відіграють наукові дослідження. Так, наприклад, наукові методи можуть бути використані для точної оцінки збитків, завданих інфраструктурі, житловому фонду, енергетиці та довкіллю. Висновки науковців повинні допомогти уряду приймати обґрунтовані та ефективні рішення щодо повоєнного відновлення нашої держави, а наукові дослідження повинні стати поштовхом до розробки нових шляхів стимулювання економічного зростання під час

процесу відновлення.

Саме тому необхідно дослідити та розглянути сучасний стан наукових розробок проблем повоєнного відновлення держави з урахуванням теоретико-правового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час наукового пошуку ми дослідили та проаналізували низку наукових публікацій. За результатами проведеної роботи встановлено, що на сьогодні проблеми повоєнного відновлення держави є темою дослідження багатьох науковців різних галузей науки: економісти вивчають наслідки війни для української економіки та розробляють стратегії відновлення й зростання; політологи досліджують соціальні та політичні наслідки війни, а також шляхи подолання цих наслідків; юристи розглядають правові аспекти повоєнного відновлення; психологи досліджують вплив війни на психічне здоров'я людей та розробляють програми психосоціальної підтримки; фахівці з містобудування та інженерії досліджують шляхи відновлення зруйнованої інфраструктури і будівництва нових об'єктів з урахуванням принципів сталого розвитку; екологи досліджують вплив війни на довкілля та розробляють стратегії екологічної відбудови.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Більше уваги до повоєн-

ного відновлення держави приділяють науковці-економісти та практики. У той же час, у теоретико-правовому полі юридичної науки відсутні комплексні дослідження присвячені аналізу наукових розробок проблем повоєнного відновлення держави, що створює суттєву прогалину у даній сфері та вказує на актуальність обраної теми.

Формулювання цілей статті. Мета статті – дослідити сучасний стан наукових розробок проблем повоєнного відновлення держави з урахуванням теоретико-правового аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Працюючи над вище окресленим питанням, ми встановили, що науковці поділяють основні проблеми, які постануть перед Україною у процесі відновлення, і які уже є на сьогодні, за такими основними блоками: зруйнована інфраструктура, гуманітарна криза, економічний спад, соціальні та політичні проблеми, геополітичні виклики та інші.

Проблеми відновлення інфраструктури після війни є предметом дослідження багатьох науковців, серед яких: С. Кучер, О. Оболенський, О. Дмитрієва, Н. Дудар, О. Бричанський, Я. Маркін, Ю. Бондаренко та інші. У своїх роботах вчені розглядають теоретичні та практичні питання повоєнного відновлення інфраструктури нашої держави, до яких відносять: житлову забудову (мільйони квадратних метрів житлової площі пошкоджено або зруйновано, що потребуватиме масштабного будівництва та реконструкції); транспортну мережу (мости, дороги, залізниці, аеропорти зазнали значних пошкоджень, що негативно впливає на логістику та економіку країни); енергетичну систему (електростанції, підстанції, лінії електропередач потребують ремонту або відбудови); інші об'єкти (школи, лікарні, заводи, фабрики).

Варто зазначити, що відновлення інфраструктури неможливе без належного фінансування, яке може бути мобілізоване з держбюджету, міжнародної допомоги, приватних інвестицій та інших джерел.

Більшість науковців стверджують, що відновлення інфраструктури після припинення війни – це завдання комплексне, що вимагає інтегрованого підходу та урахування сучас-

них тенденцій. При формуванні стратегії відбудови необхідно враховувати не лише архітектурні та інженерні аспекти, але й важливі соціально-економічні та екологічні вимоги [2, 3]. Так, наприклад, відновлення доріг, мостів, залізниць, аеропортів та морських портів дозволить забезпечити логістику, відновити ланцюжки постачання та сприяти економічному розвитку, відновлення електростанцій, ліній електропередач забезпечить доступ до енергоресурсів для населення та промисловості. Відновлення інфраструктури має відбуватися швидко, якісно та з використанням сучасних технологій.

Невтішною є статистика Агентства ООН у справах біженців (УВКБ ООН), за підсумками проведеного в січні-лютому цього року опитування. Частка біженців, які сподіваються повернутися додому, знизилася до 65% з 77%, внутрішньо переміщених осіб (ВПО) – до 72% з 84%. Водночас кількість біженців, які не мають ні плану, ні надії повернутися, збільшилася за цей час майже вдвічі – з 6% до 11%, ВПО – з 12% до 15%, а тих, хто не вирішив, чи повертатися в майбутньому, – відповідно з 18% до 24% і з 6% до 12% [4].

Згідно з оновленими даними УВКБ ООН, кількість українських біженців у Європі на 15 лютого цього року оцінювали в 6,004 млн, а загалом у світі – в 6,480 млн, що відповідно на 29 тис. і 30 тис. більше, ніж на початок року [5].

Аналізуючи статистичні дані бачимо, що війна в Україні спричинила масштабну гуманітарну кризу, яка торкнулася мільйонів людей. Окремим питанням гуманітарної кризи свої наукові пошуки присвятили В. Філатов, О. Юрковська, О. Пархоменко, О. Буткевич, А. Кузнєцов, К. Буряковська, А. Свящук, Ю. Битяк, Ю. Лушпієнко, І. Козинець, Р. Черниш, І. Гожій та інші. Разом з іншими, О. Особова та І. Беззуб в загальних рисах окреслюють існуючі проблеми правового захисту біженців, а С. Федорчук вказує на проблемні питання внутрішньо переміщених осіб [6, 7].

Переважає більшість науковців розглядають проблеми гуманітарної кризи з урахуванням таких ключових аспектів: внутрішньо переміщені особи (мільйони людей

змушені були покинути свої домівки через бойові дії, потребуючи тимчасового житла, їжі, медичної допомоги та інших базових потреб); біженці (мільйони українців виїхали за кордон, шукаючи притулку в інших країнах); втрата працездатності (війна призвела до загибелі та поранення людей, що негативно впливає на ринок праці та економіку країни); психологічні травми (війна завдала шкоди психічному та емоційному здоров'ю мільйонів людей, що потребуватиме масштабних програм психологічної допомоги).

Майже одразу із початком воєнних дій на території України одним із актуальних питань стало розроблення підходів до післявоєнного відновлення української економіки. Дійсно, цій проблемі найбільше приділяють увагу науковці-економісти, серед яких: Ю. Городніченко, Я. Пилипенко, Т. Богдан, О. Булик, М. Зверяков, Ю. Кіндзерський, Г. Старченко, А. Дука, І. Хмарська, К. Кучерява, І. Клімова, О. Шапран, В. Антонюк та інші.

Ю. Кіндзерський у своїй роботі сформулював стратегічні пріоритети відновлення економіки України та сталого зростання після війни, а також подальших орієнтирів розвитку держави в цілому [8]. У той же час, М. Зверяков аналізує реалії сьогодення, їх вплив на поточний стан економіки України та потенційні наслідки. На думку науковця, вектор відновлення та розвитку економіки України у повоєнний період повинен здійснюватися з урахуванням позитивного міжнародного досвіду [9].

Сучасні науковці наголошують, що важливу роль на етапі післявоєнного відновлення економіки України відіграє зміна моделі споживання. Зокрема, саме О. Шапран визначає, що серед інструментів подолання кризових явищ на післявоєнному етапі мають бути актуалізовані принципи відповідального споживання як серед бізнесу, так і серед громадян. Автором доведено, що маркетингові заходи займають не останнє місце у процесах «прискорення стабілізації економічної системи України та досягнення нею сталого розвитку, більш високої якості життя людей у післявоєнний період» [10].

Вважаємо, що до проблем економіч-

ної кризи необхідно віднести: різке падіння ВВП (війна призвела до різкого скорочення економічної активності, зростання безробіття та інфляції); зупинка підприємств (багато підприємств були зруйновані або змушені були призупинити свою роботу через бойові дії); зовнішня торгівля (війна призвела до порушення ланцюгів постачання та значного скорочення експорту та імпорту); державний бюджет (війна призвела до зростання державних видатків та дефіциту бюджету).

Погоджуємося з позицією тих науковців, які стверджують, що характер і масштаби соціальних та політичних проблем у повоєнний період залежатимуть від багатьох факторів, включаючи тривалість та інтенсивність воєнних дій, рівень руйнувань, кількість жертв, а також від післявоєнних політичних та економічних рішень.

Значний внесок у вивчення окремих аспектів актуальних питань у сфері соціальних і політичних проблем, спричинених війною, зроблено у працях З. Варналія, В. Потапенко, І. Павленко, В. Нагірного, В. Горбуліна, А. Качинського, О. Власюка, С. Дембіцького, Є. Головахи, С. Макеєва, О. Резнікової, Л. Акімової, В. Гулай, Н. Козьмук, О. Злобіної, Н. Костенко, С. Омельченка та інших.

Є. Головаха зазначає, що триваюча війна уже призвела до масштабних і суперечливих змін у станах і соціальних процесах, у оцінках, настроях, прагненнях, політичних уподобаннях і пріоритетах громадян [11].

Слушною є думка З. Варналія, який стверджує, що воєнні дії в Україні призвели до погіршення життєвих умов населення, зменшення якості праці, збільшення бідності, руйнування соціальної рівності, збільшення демографічної кризи [12]. Дійсно, війна дає багато викликів українському народу, призводить до політичної нестабільності та невизначеності.

Так, науковці вважають, що соціальні та політичні проблеми включають в себе: загострення соціальної нерівності (війна може призвести до поглиблення соціальної нерівності та зростання соціальної напруги); політична нестабільність (війна може призвести до політичної нестабільності та ускладнення демократичних реформ); ризик корупції (масштабні програми відновлення

можуть створити передумови для зростання корупції); злочини, пов'язані з війною (воєнні злочини, злочини проти людяності, порушення прав людини потребуватимуть розслідування та притягнення винних до відповідальності).

Беззаперечно, триваюча війна дуже істотно вплинула на всі сторони життєдіяльності українського суспільства, в тому числі й на безпекову ситуацію. Внаслідок російської агресії Україна втратила контроль над частиною своєї території, що призвело до значних геополітичних проблем. Для подолання існуючих геополітичних викликів Україна гостро потребує проведення глибоких реформ у багатьох сферах, включаючи політику, економіку, оборону та правосуддя. Ці реформи мають бути спрямовані на зміцнення української державності, підвищення обороноздатності країни та покращення життя українського населення.

Надзвичайна актуальність цієї гострої проблеми привернула увагу багатьох вітчизняних науковців, таких як: С. Білан, Н. Іщенко, Г. Ковальський, В. Білецький, О. Висоцький, М. Гончар, В. Горбулін, О. Гришуткін, Н. Кінаш, Б. Гуменюк, С. Віднянський, Л. Дорош, С. Солодкий, В. Стрілець, М. Золкін, М. Кравченко, Р. Кривонос, В. Кулик, Є. Магда, Г. Перепелиця, Г. Федорова та інших.

Зокрема, С. Віднянський аналізує основні етапи еволюції взаємовідносин України та Європейського Союзу впродовж 2014-2022 років та перспективи її європейської інтеграції, а також проблематику російської агресії та глобальних наслідків [13].

Г. Перепелиця у своїх працях вивчає зовнішню політику. Наприклад, головним акцентом у його дослідженнях стало вивчення дипломатичних відносин України до повномасштабного російського вторгнення [14]. Інший науковець Н. Кінаш досліджує стан міжнародних відносин як інструмент стабільного розвитку та взаємодії держав і наголошує на забезпеченні безпеки людства [15].

Ситуація, що склалася сьогодні, дає нові геополітичні виклики для українського народу, такі як: триваюча загроза з боку країни агресора (війна в Україні може перетворитися на затяжний конфлікт, який потребуватиме постійних зусиль з оборони країни); відносини з сусідніми країнами (війна може

негативно вплинути на відносини України з сусідніми країнами); інтеграція в Європейський Союз (війна може ускладнити процес інтеграції України в ЄС).

За результатами проведеного наукового пошуку, а також з урахуванням попередніх досліджень нами встановлено, що відновлення держави – це комплекс організаційних, правових, фінансових та інших заходів, що спрямовуються на прискорену відбудову і створення умов для покращення життєдіяльності населення та діяльності суб'єктів господарювання на певній території, для подолання наслідків війни (у тому числі гуманітарних, соціальних, економічних та інших).

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Повоєнне відновлення України своїми інституціональними, економічними та науково-практичними передумовами передбачає розробку відповідної державної політики. Вона об'єктивно буде більш ґрунтовною й досконалою за умови врахування наукових досліджень теоретиків та практиків у даній сфері. Важливо зазначити, що наукові дослідження не можуть замінити державну політику, однак вони повинні відігравати важливу роль у доповненні та посиленні цієї політики, сприяючи прийняттю ціленаправлених та ефективних рішень, які ґрунтуються на наукових даних та кращих зарубіжних практиках.

Науковцями, теоретиками, практика-ми та провідними експертами різних галузей уже розпочата робота у таких напрямках: розробка комплексних стратегій повоєнного відновлення України, які враховують досвід інших країн, що пережили війну; запропоновано інноваційні рішення для відновлення зруйнованої інфраструктури, зокрема з використанням новітніх технологій; представлено шляхи економічного зростання країни; розробка програми психологічної допомоги постраждалим від війни; розробка моделі ефективного державного управління, які відповідають сучасним викликам та інші.

Слід вказати, що проведений пізнавальний пошук став першим у сфері дослідження сучасного стану наукових розробок проблем повоєнного відновлення держави та передбачає подальше вивчення і дослідження даного питання.

Література:

1. З'явилася нова оцінка вартості повоєнного відновлення України. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/02/15> (дата звернення: 20.04.2024).
2. Кучер С. Світовий досвід відновлення інфраструктури після війни. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5528c9c2-36fd-41db-aa19-988b932bcfb2/content> (дата звернення: 20.04.2024).
3. Дудар І. Сучасні підходи до відновлення та розвитку міст після війни. URL: <https://stmkvb.vntu.edu.ua/index.php/stmkvb/article/view/836/776> (дата звернення: 21.02.2024).
4. Lives on hold: Intentions and Perspectives of Refugees, Refugee Returnees and IDPs from Ukraine №5 Summary Findings (UKR). URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/107099> (дата звернення: 20.04.2024)
5. Частка охочих повернутися додому знизилася. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/972788.html> (дата звернення: 20.04.2024).
6. Беззуб І. Урегулювання правового становища внутрішньо переміщених осіб на території України. URL: <https://nbuviar.gov.ua> (дата звернення: 20.04.2024).
7. Федорчук С. Переміщені особи: без права на житло. URL: <https://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Fedorchuk> (дата звернення: 20.04.2024).
8. Кіндзерський Ю. Повоєнне відновлення промисловості України: виклики та особливості політики. Економічний аналіз. 2022. Том 32. № 2. С. 101-117
9. Зверяков М. Формування моделі економічного розвитку в нових історичних реаліях. Економіка України. 2022. № 8. С. 03-19
10. Шапран О. Маркетингове обґрунтування заходів щодо стабілізації економічної системи України у післявоєнний період на основі шерінгової економіки. Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). 2022. № 1. С. 3-7
11. Головаха Є. Українське суспільство в умовах війни рік 2023. URL: <https://isnasu.org.ua/assets/files/2023.pdf> (дата звернення: 20.04.2024).
12. Варналій З. Виклики та загрози соціальній безпеці людини в умовах російсько-української війни. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2082> (дата звернення: 20.04.2024).
13. Віднянський С. Україна – Європейський союз: новий етап взаємовідносин в умовах російсько-української війни. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Mzu_2022_31_3 (дата звернення: 20.04.2024).
14. Перепелиця Г. Дипломатична війна може перерости в справжню. URL: https://uain.press/news/766951-766951#google_vignette (дата звернення: 20.04.2024).
15. Кінаш Н. Міжнародна безпека як фактор формування національної безпеки України. URL: http://lsej.org.ua/9_2022/138.pdf (дата звернення: 20.04.2024).

References:

1. A new estimate of the cost of the post-war reconstruction of Ukraine has appeared. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/02/15> [in Ukrainian]. (Accessed 20 April 2024)
2. S. Kucher World experience of infrastructure restoration after the war. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5528c9c2-36fd-41db-aa19-988b932bcfb2/content> [in Ukrainian] (Accessed 20 April 2024)
3. I. Dudar Modern approaches to the reconstruction and development of cities after the war. URL: <https://stmkvb.vntu.edu.ua/index.php/stmkvb/article/view/836/776> [in Ukrainian] (Accessed 20 April 2024)
4. Lives on hold: Intentions and Perspectives of Refugees, Refugee Returnees and IDPs from Ukraine №5 Summary Findings (UKR). URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/107099> [in Ukrainian] (Accessed 20 April 2024)
5. The share of those willing to return home has decreased. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/972788.html> [in Ukrainian] (Accessed 20 April 2024)
6. I. Bezzub Regulation of the legal status of internally displaced persons on the territory of Ukraine. URL: <https://nbuviar.gov.ua> [in Ukrainian] (Accessed 20 April 2024)
7. S. Fedorchuk Displaced persons: without the right to housing. URL: <https://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Fedorchuk> [in Ukrainian] (Accessed 20 April 2024)
8. Yu. Kindzerskyi Post-war restoration of Ukrainian industry: challenges and policy features. Economic analysis. 2022. T 32. № 2. P. 101-117.
9. M. Zveryakov Formation of a model of economic development in new historical realities. Ukraine economy. 2022. № 8. P. 03-19.
10. O. Shapran Marketing justification of measures to stabilize the economic system of Ukraine in the post-war period based on the sharing economy. Bulletin of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (economic sciences). 2022. № 1. P. 3-7.
11. E. Holovakha. Ukrainian society in the conditions of war in 2023. URL: <https://isnasu.org.ua/assets/files/2023.pdf> [in Ukrainian] (Accessed 20 April 2024)
12. Z. Varnaliy Challenges and threats to human social security in the conditions of the Russian-Ukrainian war. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/2082> [in Ukrainian] (Accessed 20 April 2024)
13. S. Vidnyanskyi Ukraine – European Union: a new stage of relations in the conditions of the Russian-Ukrainian war. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Mzu_2022_31_3 [in Ukrainian] (Accessed 20 April 2024)
14. G. Perpelitsa A diplomatic war can turn into a real one. URL: <https://uain.press/news/766951-766951>

Стаття надійшла до друку 25 травня 2024 року

УДК 340

DOI - 10.31732/2708-339X-2024-12-A3

ЕВОЛЮЦІЯ РІЗНОВИДІВ ПОРУШЕНЬ ТА ВИДІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ В СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ В УКРАЇНІ

Сидор В.Д.,

*професор кафедри державно-правових дисциплін
Університету «КРОК»*

*доктор юридичних наук, професор
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: victoriasd@krok.edu.ua*

ORSID: <https://orcid.org/0000-0002-1794-2577>

Василенко Є.В.,

*аспірант Університету «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: y.vasylenko@krok.edu.ua*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5969-1473>

EVOLUTION OF VARIOUS TYPES OF VIOLATIONS AND TYPES OF LIABILITY FOR VIOLATIONS IN THE SPHERE OF ECONOMIC COMPETITION IN UKRAINE

Sydor V.D.,

*Professor of the Department of State and Legal Disciplines
doctor of legal sciences, professor
«KROK» University*

*Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: victoriasd@krok.edu.ua*

ORSID: <https://orcid.org/0000-0002-1794-2577>

Vasylenko Y.V.,

*PhD student «KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: y.vasylenko@krok.edu.ua*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5969-1473>

Анотація. У статті досліджується розвиток законодавства в сфері економічної конкуренції після його зародження в Україні. Законодавство про захист економічної конкуренції розвивалося помірно, з урахуванням розвитку економіки в умовах пострадянських тенденцій. Рушійною силою для розвитку законодавства у сфері економічної конкуренції було саме господарювання та його поетапний розвиток в Україні. Такий розвиток та поява різновидів господарських відносин стало передумовою виникнення різних видів порушень законодавства про захист економічної конкуренції. В свою чергу, поява різних видів порушень законодавства про захист економічної конкуренції сприяло становленню системи відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції України. Дана стаття висвітлює формування основних видів порушень законодавства про захист економічної конкуренції та становлення і розвиток системи відповідальності за такі порушення.

З метою висвітлення проблематики дослідниця увага приділена розвитку ринкової економіки та викликів, які постали перед державою через наявність «неконкурентної поведінки» гравців на різних товарних ринках. Удосконалення та розвиток конкурентного законодавства є передумовою запровадження правил «чесної гри» для суб'єктів господарювання, які займаються підприємницькою діяльністю. Тож подальше реформування законодавства в сфері економічної конкуренції покликано стати ефективним інструментом для забезпечення надійного захисту прав і свобод учасників конкурентних відносин.

Стаття присвячена дослідженню формування різних видів порушень конкурентного законодавства та становленню системи та різновидів відповідальності за такі порушення. Проведений аналіз дозволяє зробити відповідні висновки щодо становлення та розвитку конкурентного законодавства в Україні та формування практики застосування санкцій Антимонопольним комітетом України до суб'єктів господарювання за порушення законодавства про захист економічної конкуренції. Зокрема, як свідчать вже запроваджені зміни до законодавчого регулювання конкурентних правопорушень та відповідальності за їх вчинення, а також, як впливає з правозастосовної практики, рівень дієвості чинної нормативно-правової бази потребує підвищення.

Ключові слова: Антимонопольний комітет, узгоджені дії, зловживання монополієм становисцем, штраф, порушення, відповідальність.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 9.

Abstrac. This article examines the development of legislation concerning economic competition in Ukraine since its inception. Legislation aimed at protecting economic competition has evolved moderately, reflecting the changes in the economy within a post-Soviet context. The driving force behind this legislative development has been the gradual evolution of management practices in Ukraine. Such changes and the emergence of diverse economic relations have led to various types of violations of competition law. In turn, these violations have prompted the establishment of a system of accountability for breaches of competition legislation in Ukraine.

The article highlights the main types of violations of competition law and explores the formation and development of the corresponding accountability framework. To illustrate the problem, the research focuses on the challenges faced by the state due to the presence of «non-competitive behavior» among participants in various commodity markets. The improvement and development of competition legislation are essential for introducing «fair play» rules for economic entities engaged in entrepreneurial activities. Thus, ongoing reforms in competition legislation aim to provide effective protection for the rights and freedoms of participants in competitive relations.

This study delves into the formation of various types of competition law violations and the establishment of a system for addressing these violations. The analysis allows for relevant conclusions regarding the development of competition legislation in Ukraine and the practices of the Antimonopoly Committee of Ukraine in imposing sanctions on businesses for breaches of competition law. The amendments already introduced to the legislative framework on competition offenses, along with law enforcement practices, indicate that the effectiveness of the current regulatory framework requires improvement.

Keywords: Antimonopoly Committee, concerted actions, abuse of monopoly position, fines, violations, liability.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 9.

Постановка проблеми. З розвитком економіки в Україні, удосконаленню підлягає і конкурентне законодавство. Стимування суб'єктів господарювання в правовому полі конкурентного законодавства з метою запобігання вчинення порушень конкурентного законодавства є однією з основних задач держави для успішного завершення процедури євроінтеграції. Для реалізації даного завдання, одним із інструментів є розвиток конкурентного законодавства та удосконалення системи відповідальності за вчинення таких порушень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням окремих аспектів порушень та видів відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції займалися ряд вітчизняних науковців: О.Л. Чернелевська, С.В. Бобровник, А.А. Козловський, О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко.

Формулювання цілей статті. З огляду на поетапний розвиток конкурентного законодавства, в статті здійснено спробу дослідити теоретичні основи визначення виду та змісту юридичної відповідальності за порушення в сфері економічної конкуренції, висвітлити історико-правовий аспект формування інституту відповідальності за різні види порушень конкурентного законодавства та дослідити практику застосування юридичної відповідальності за вчинені порушення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правопорушення та його наслідки для правопорушника у вигляді юридичної відповідальності за його вчинення слід розглядати у нерозривному взаємозв'язку. Поняття «юридична відповідальність» вважається одним із ключових правових інститутів, що безпосередньо визначає соціальні стандарти поведінки та є підґрунтям форму-

вання правової системи держави. Існування цієї правової категорії забезпечує регульований вплив на суспільство та забезпечує спроможність державних інституцій гарантувати дотримання прав, свобод і законних інтересів учасників суспільних правовідносин. Визначення міри відповідальності та її застосування за певні правопорушення обумовлює необхідність закріплення в законодавчих актах відповідних правових норм. Зайчук О.В. та Оніщенко Н.М. відзначають, що особливість юридичної відповідальності як примусового засобу впливу полягає в тому, що вона застосовується від імені держави, державними органами, має правовий характер, здійснюється у визначених законом формах та на законних підставах [1].

Наукова думка вирізняє два основоположних погляди на юридичну відповідальність.

Традиційний теоретичний підхід описує негативну (ретроспективну) юридичну відповідальність та будується на зв'язку відповідальності з протиправною поведінкою порушника, яка в якості негативних наслідків тягне відповідні міри державного примусу (покарання, штраф, інші санкції). Козловський А.А. в рамках дослідження юридичної відповідальності дійшов висновку, згідно з яким юридична відповідальність завжди пов'язана з порушенням прийнятих норм і застосуванням санкцій [2]. Наведена модель ґрунтується на правових нормах, що встановлюють певну міру поведінки та юридичну відповідальність за їх порушення. Філософія ретроспективної юридичної відповідальності полягає в настанні для порушника негативних наслідків у відповідь на його неналежну поведінку.

Сучасний теоретичний підхід сформулював більш широке уявлення про юридичну відповідальність, яке не обмежується негативними наслідками для особи порушника, а передбачає позитивну складову. Перспективна (позитивна) юридична відповідальність полягає в свідомому ставленні особи до правових норм і, як наслідок, їх сумлінне виконання, в результаті чого не відбувається факт правопорушення та відсутні підстави для застосування санкцій. Саме така модель вважається найбільш ефективною для кожної окремої особи та

суспільна і держави в цілому, оскільки вона полягає в добровільній реалізації суб'єктом правомірної поведінки. Однак запорукою втілення позитивної юридичної відповідальності є високий рівень правової культури та свідомості в суспільстві.

Становлення і подальше вдосконалення інституту юридичної відповідальності загалом, та й в сфері конкурентних правовідносин окремо, визначається цивілізаційними тенденціями. Еволюцію законодавчого регулювання різновидів правопорушень та видів юридичної відповідальності за їх вчинення в сфері конкуренції слід аналізувати через призму суспільно-економічного, політичного та культурного розвитку суспільства на кожному історичному етапі.

Передумовою для закладення основ антимонопольного законодавства України можна вважати Декларацію про державний суверенітет України, якою було проголошено економічну самостійність України. Сутність зазначеного принципу розкрито через самостійне визначення Україною свого економічного статусу і закріплення його в законах [3].

Подальша державна політика та нормативно-правова база формувались, спираючись на вказаний принцип. Контроль за дотриманням конкурентного середовища на різних ринках України при здійсненні суб'єктами господарювання господарської діяльності в Україні є однією з функцій держави. Реалізація цієї функції здійснюється через законодавчо визначені інструменти та механізми.

Зміст законодавчого врегулювання тих чи інших суспільних відносин визначається, насамперед, рівнем їхньої розвиненості.

Першим законодавчим актом, який сформулював визначення поняття «конкуренція», став Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» (далі – Закон N 2132-XII) [4]. Даний нормативно-правовий акт було ухвалено ще до прийняття Конституції України. Тож саме ним започатковано в незалежній Україні нормативне регулювання економічної конкуренції, порушень та відповідальності в цій сфері.

Варто зауважити, в яких саме умовах відбувалось становлення законодавства про захист економічної конкуренції.

Насамперед, одна з ключових особливостей того періоду полягала в тому, що конкуренція потребує наявності вільного економічного ринку, в той час як Україна початку 90-х ще не сформувала ринок. Натомість, у спадок від Радянського Союзу наша країна отримала низку державних монополій, існування яких мало наслідком певне спотворення і самого уявлення про конкуренцію, і розвитку конкурентних відносин між суб'єктами господарювання.

Монопольна структура економічних правовідносин вимагала реформ та відповідного нормативного забезпечення. Ці нормотворчі процеси відбувались в умовах відсутності конкурентного середовища. Тож перше антимонопольне законодавство було покликано, в першу чергу, подолати превалювання монополій та визначити загальні засади конкурентної політики. Зазначені вихідні дані та специфічні кон'юнктурні умови визначили зміст Закону N 2132-XII.

Перш за все, Закон N 2132-XI врегулював правові основи демонополізації економіки України, обмеження і попередження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності. З огляду на окреслені пріоритети, законодавство в даній сфері починало формуватись не як законодавство в сфері захисту конкуренції, а саме як антимонопольне законодавство.

Норми Закону N 2132-XI визначили наступні види порушень антимонопольного законодавства, які були характерні та актуальні для того часу:

- зловживання монопольним становищем (зокрема, нав'язування умов договору, які ставлять контрагентів в нерівне становище; обмеження або припинення виробництва товарів з метою створення або підтримки дефіциту; встановлення монопольних чи дискримінаційних цін);
- неправомірні угоди (погоджені дії) між підприємцями (спрямовані на встановлення монопольних цін; розподіл ринків за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом реалізації чи закупівель або за колом споживачів з ме-

тою їх монополізації; усунення з ринку або обмеження доступу на нього продавців, покупців, інших підприємців);

- дискримінація підприємців органами влади (заборона створення нових підприємств, встановлення обмежень на окремі види діяльності, виробництво певних товарів з метою обмеження конкуренції; примушування до пріоритетного укладення договорів, першочергової поставки товарів певному колу споживачів; централізований розподіл товарів, що призводить до монопольного становища на ринку; заборона реалізації товарів з одного регіону в інший; надання окремим підприємцям податкових та інших пільг, які ставлять їх у привілейоване становище та призводять до монополізації ринку; обмеження прав щодо придбання та реалізації товарів; заборони чи обмежень відносно окремих підприємців або груп підприємців).

Журик Ю.В. слушно зауважує, що провідну роль у створенні ефективного механізму регулювання економічних відносин відіграє законодавство України про захист економічної конкуренції, яке не тільки захищає суб'єктів господарювання від протиправних посягань, а й стимулює розвиток економічних та конкурентних відносин в економіці та у суспільстві в цілому. Тому цілком логічно, що законодавець мав на меті створити юридичні передумови для формування конкурентного середовища. Задля цього і було необхідно в нормативно-правовому полі визначити, які саме дії вважаються порушенням антимонопольного законодавства та встановити певну відповідальність за їх вчинення. Журик Ю.В. класифікує порушення в даній сфері суспільно-економічних відносин як «монопольні порушення» [5].

Зважаючи на те, що до проголошення незалежності в Україні панувала не ринкова, а планова економіка, одним з першочергових завдань самостійної української держави, наряду з формуванням ринкового конкурентного середовища, було також подолання державного монополізму. Саме державні монополії безроздільно панували в економіці на початку 90-х років минулого століття. Це зумовило закладення в перший антимо-

нопольний законодавчий акт механізмів упередження зловживань зі сторони державних органів.

Також з метою запобігання монопольному становищу окремих підприємців на ринку вперше було врегульовано контроль за створенням, реорганізацією (злиттям, приєднанням), ліквідацією підприємств, асоціацій, концернів, інших об'єднань підприємств, господарських товариств, а також за придбанням часток (акцій, паїв) у статутному фонді господарських товариств.

Введені Законом N 2132-XI ознаки зловживання монопольним становищем знайшли свій розвиток в подальших законодавчих актах, які вдосконалювали нормативне регулювання конкурентних відносин по мірі становлення ринкової економіки. А запроваджене Законом N 2132-XI поняття неправомірних угод між підприємцями стало прототипом сучасних антиконкурентних узгоджених дій. Контроль за створенням підприємств та придбанням часток у статутних капіталах юридичних осіб поклав початок контролю за концентрацією суб'єктів господарювання.

За порушення вимог Закону N 2132-XI щодо зловживання монопольним становищем або вчинення неправомірних угод між підприємцями застосовувалась наступна відповідальність:

- штраф за ухилення від виконання або несвоєчасне виконання розпоряджень Антимонопольного комітету України про припинення порушень антимонопольного законодавства, відновлення початкового становища або зміну угод, що суперечать закону;
- вилучення за рішенням суду до державного бюджету незаконно одержаного прибутку в результаті порушення антимонопольного законодавства;
- відшкодування збитків, за подіяних зловживанням монопольним становищем, за позовами заінтересованих осіб в судовому порядку.

Одне з фундаментальних дисертаційних досліджень «Конкурентне законодавство України: формування, зміст та розвиток» було здійснено Чернелевською О.Л. в 2006 р. [6] (досліджено передумови появи антимонопольного законодавства та етапи

його реформування у конкурентне; здійснено комплексний науковий аналіз конкурентного законодавства України, етапів його становлення та систематизації; виявити загальні проблеми правового регулювання конкурентних відносин в Україні та розробити пропозиції щодо їх вдосконалення, зокрема з використанням зарубіжного досвіду регулювання конкуренції).

У своєму дисертаційному дослідженні автор справедливо акцентувала на тому, що добросовісна конкуренція – двигун економіки. З цим не можна не погодитись. Цим пояснюється, чому в Україні з перших кроків незалежності державна підтримка та захист добросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності були віднесені до пріоритетних напрямів ринкової трансформації економіки. Тож значення місця державного захисту конкуренції важко переоцінити.

Подальший розвиток нормативно-правової бази обумовлений еволюцією ринкових та конкурентних відносин між суб'єктами господарювання в Україні.

З прийняттям Конституції України [7] вперше було закріплено свободу підприємницької діяльності, захист конкуренції у підприємстві та заборону зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції і недобросовісної конкуренції.

2000 рік вважається першим роком, коли почало спостерігатись економічне зростання України. В цілому, початок 2000-х років характеризувався завершенням приватизації більшості великих підприємств, підйомом промисловості та залученням інвестицій. Ці фактори якнайкраще сприяли розвитку ринкових відносин.

На фоні позитивних економічних зрушень, майже через 10 років після прийняття Закону N 2132-XI його було замінено цілковито новим Законом України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 N 2210-III (далі – Закон N 2210-III) [8].

Закон N 2210-III став нормативно-правовим втіленням тогочасних ринкових реалій. Більш змістовно було сформульовано поняття економічної конкуренції. А також, на відміну від попереднього, цей Закон визначив своєю ключовою метою регулювання економічної конкуренції, а пріо-

ритетом державної політики – сприяння розвитку економічної конкуренції.

Норми Закону N 2210-III дали більш вдосконалене визначення поняттю економічна конкуренція (конкуренція), розширено перелік антиконкурентних узгоджених дій та зловживання монополюючим становищем, визначено ознаки дискримінаційних дій не тільки зі сторони органів державної влади, а й зі сторони суб'єктів господарювання та їх об'єднань.

А саме, в порівнянні із Законом N 2132-XI, Закон N 2210-III (в редакції від 11.01.2001 року) більш широко окреслив антиконкурентні узгоджені дії як такі, що призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, та відніс до їх переліку наступне:

- встановлення цін чи інших умов придбання або реалізації товарів;
- обмеження виробництва, ринків товарів, техніко-технологічного розвитку, інвестицій або встановлення контролю над ними;
- розподіл ринків чи джерел постачання за територіальним принципом, асортиментом чи обсягом реалізації або збуту товарів, за колом продавців, покупців або споживачів чи за іншими ознаками;
- спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів;
- усунення з ринку або обмеження доступу на ринок інших суб'єктів господарювання, покупців, продавців;
- застосування різних умов до рівнозначних угод з іншими суб'єктами господарювання, що ставить останніх у невідгідне становище в конкуренції;
- укладання угод за умови прийняття іншими суб'єктами господарювання додаткових зобов'язань, які за своїм змістом або згідно з торговими та іншими чесними звичаями в підприємницькій діяльності не стосуються предмету цих угод;
- суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин.

Законом N 2132-XI було окреслено види зловживань монополюючим становищем, проте не дано визначення таким зловживанням, в той час як Закон N 2210-III розумів під

зловживанням монополюючим (домінуючим) становищем на ринку дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, який займає монополюне (домінуюче) становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, зокрема обмеження конкурентоспроможності або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов існування значної конкуренції на ринку. Таке всеохоплююче визначення було зумовлено тим, що сама по собі вільна ринкова конкуренція без державного регулювання не здатна грати роль повноцінного запобіжника проти зловживання монополістами своїм домінуючим становищем на ринку.

До правопорушень у вигляді зловживання монополюючим (домінуючим) становищем на ринку законодавець відносив:

- встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції на ринку;
- застосування різних цін чи інших умов до рівнозначних угод з суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без об'єктивно виправданих на те причин;
- обумовлення укладання угод прийняттям суб'єктом господарювання додаткових зобов'язань, які за своєю природою або торговими та іншими чесними звичаями у підприємницькій діяльності не стосуються предмета договору;
- обмеження виробництва, ринків або технічного розвитку, що завдало чи може завдати шкоди іншим суб'єктам господарювання, покупцям, продавцям;
- часткова або повна відмова від придбання або реалізації товару за відсутності альтернативних джерел реалізації чи придбання;
- суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин;
- створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) чи усунення з ринку продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання.

Перелік дискримінаційних дій зі сторони органів державної влади по відношен-

ню до суб'єктів господарювання доповнено наступними видами порушень:

- пряме або опосередковане примушення суб'єктів господарювання до пріоритетного укладення договорів, першочергової поставки товарів певному колу споживачів чи першочергового їх придбання у певних продавців;

- дія, внаслідок якої окремим суб'єктам господарювання або групам суб'єктів господарювання створюються несприятливі чи дискримінаційні умови діяльності порівняно з конкурентами;

- дія, якою встановлюються непередбачені законами України заборони та обмеження самостійності підприємств, у тому числі щодо придбання чи реалізації товарів, ціноутворення, формування програм діяльності та розвитку, розпорядження прибутком.

Новелами Закону N 2210-III в 2001 році стали законодавчі заборони:

- суб'єктам господарювання, що мають значно більший ринковий вплив, порівняно з малими або середніми підприємствами, які є їх конкурентами, – створювати перешкоди у господарській діяльності малим або середнім підприємствам;

- об'єднанням суб'єктів господарювання – провадити обмежувальну діяльність шляхом відмови суб'єктові господарювання у прийнятті до такого об'єднання, яка ставить його у невігідне становище в конкуренції, якщо така відмова є необґрунтованою і не виправданою.

За більш ніж два десятиліття існування Закон N 2210-III пройшов еволюційний шлях, відповідаючи на нові й нові виклики сучасності. І хоч за цей час перелік видів порушень законодавства про захист економічної конкуренції та видів відповідальності не зазнали істотних змін, проте постійно вдосконалювався та адаптувався їх зміст, юридичне наповнення, кваліфікаційні ознаки, а розміри штрафних санкцій збільшувались.

Нещодавною новелою Закону N 2210-III (в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про захист економічної конкуренції та діяльності Антимонопольного комітету України» від 09.08.2023 року № 3295-IX) є визначення

підстав та порядку звільнення від відповідальності учасників антиконкурентних узгоджених дій.

Так, особи, які вчинили антиконкурентні узгоджені дії, можуть бути звільнені від відповідальності повністю або частково у порядку, встановленому законодавством.

Звільнення від відповідальності можливе, якщо:

- особа, яка вчинила антиконкурентні узгоджені дії, подала до Антимонопольного комітету України заяву про звільнення від відповідальності до направлення попередніх висновків у справі;

- особа, яка вчинила антиконкурентні узгоджені дії, раніше за інших учасників цих дій подала до Антимонопольного комітету України заяву про звільнення від відповідальності.

Зазначені норми покликані заохочувати суб'єктів господарювання свідомо припиняти власні порушення конкурентного законодавства та підвищувати правову культуру бізнесу.

Правозастосовна практика в сфері конкурентного законодавства формується Антимонопольним комітетом України та судовими органами.

Закон України «Про Антимонопольний комітет України» (далі – Закон N 3659-XII) [9] наділяє Антимонопольний комітет України повноваженнями розглядати заяви і справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції та проводити за ними розслідування; надавати висновки щодо кваліфікації дій відповідно до законодавства про захист економічної конкуренції; розглядати справи про адміністративні правопорушення; розглядати заяви і справи про надання дозволу, надання висновків, попередніх висновків стосовно узгоджених дій, концентрації, висновки щодо кваліфікації дій відповідно до законодавства про захист економічної конкуренції; видавати накази про стягнення штрафів тощо.

Водночас досить активно розвивається судова практика у сфері конкурентного законодавства. Огляд актуальної судової практики Верховного Суду з питань застосування законодавства про захист економічної конкуренції свідчить про те, що суд є для суб'єктів господарювання останньою

інстанцією для захисту своїх інтересів у випадках, коли застосовані Антимонопольним комітетом України заходи є неспівмірними з допущеними порушеннями або ставлять бізнес під загрозу фактичного знищення.

Зокрема, практика застосування санкцій вказує на те, що трапляються випадки, коли Антимонопольний комітет України притягує суб'єкта господарювання до відповідальності за зловживання монополюючим (домінуючим) становищем на ринку лише за фактом зайняття цим суб'єктом господарювання монополюючого (домінуючого) становища. У зв'язку з цим на рівні Верховного Суду виправлено хибну тенденцію та зазначено, що недоведення органами Антимонопольного комітету України факту саме зловживання монополюючим (домінуючим) становищем на ринку, навіть у разі доведення зайняття цим суб'єктом господарювання монополюючого (домінуючого) становища, є підставою для визнання частково недійсним рішення органу Комітету в частині визнання дій такого суб'єкта господарювання зловживанням монополюючим (домінуючим) становищем та накладення штрафу (Постанова ВС від 01.10.2020 у справі № 908/540/19).

Притягуючи суб'єктів господарювання до відповідальності, органи Антимонопольного комітету України можуть нехтувати необхідністю встановити всі факти і обставини, за яких на особу накладаються санкції за відповідні порушення. За результатами розгляду низки судових справ щодо оскарження підприємствами незаконних рішень органів Антимонопольного комітету України, Верховний Суд надав відповідну правову оцінку таким рішенням. Незазначення в рішенні органу Комітету: які саме дії суб'єкта господарювання, що були визнані як порушення законодавства про захист еко-

номічної конкуренції, були ним вчинені; які саме норми законодавства визнаються органом Комітету такими, що свідчать про порушення суб'єктом господарювання вимог законодавства про захист економічної конкуренції; які саме інтереси споживачів були ущемлені суб'єктом господарювання; наявності причинно-наслідкового зв'язку між діями суб'єкта господарювання та ущемленням інтересів невизначеного кола споживачів тощо – є підставою для визнання недійсним рішення органу Комітету (Постанова ВС від 18.10.2022 у справі № 904/4598/20).

Судова практика покликана збалансувати дискреційні повноваження Антимонопольного комітету України та інтереси бізнесу. Огляд судової практики свідчить з однієї сторони, про необхідність покращення суб'єктами господарювання рівня власної правової свідомості та дотримання норм чинного законодавства в сфері захисту економічної конкуренції, а з іншої сторони – про необхідність підвищення якості та ефективності роботи фахівців Антимонопольного комітету України щодо коректної юридичної кваліфікації дій порушників та притягнення до відповідальності.

Висновки. Отже, законодавче еволюціонування видів порушень та відповідальності за порушення в сфері економічної конкуренції обумовлюється етапами розвитку самого господарювання та конкуренції між суб'єктами підприємницької діяльності. Правозастосовна практика, в тому числі судова практика, демонструє гостру потребу в подальшому реформуванні нормативно-правової бази, яка є запорукою ефективного захисту добросовісних учасників ринку від неправомірної конкурентної поведінки.

Література:

1. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенка. Київ: Юрінком Інтер. 2008. 544 с.
2. Козловський А. А. Онтологія юридичної відповідальності. Проблеми філософії права. 2004. Т. 2. 109 с.
3. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-ХІІ. Відомості Верховної Ради УРСР. 1990. № 31, ст. 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12?lang=en#Text> (дата звернення: 30.04.2024).
4. Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності: Закон України від 18 лютого 1992 року N 2132-ХІІ. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 21, ст. 296. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2132-12#Text> (дата звернення: 30.04.2024).
5. Журик Ю.В. Антимонопольно-конкурентне право України. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zhuryk_Yurii/Antymonopolno-konkurentne_pravo_Ukrainy.pdf?PHPSESSID=97a6m2d1hlg422p9g2hgvqds13 (дата

звернення: 30.04.2024).

6. Чернелевська О.Л. Конкурентне законодавство України: формування, зміст та розвиток. URL: <https://mydisser.com/ua/avtoref/view/2724.html> (дата звернення: 30.04.2024).

7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 42.

8. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 12, ст. 64. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2210-14?lang=uk#Text> (дата звернення: 30.04.2024).

9. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26 листопада 1993 року № 3659-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. № 50. ст. 472. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text> (дата звернення: 30.04.2024).

References:

1. Zajchuk, O. V. and Onischenko, N. M. (2008), *Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyj kurs* [Theory of the state and law. Academic course], Kyiv: Yurinkom Inter, Art.543-544.

2. Kozlovs'kyj, A. A. (2004), *Ontolohiia iurydychnoi vidpovidal'nosti. Problemy filosofii prava* [Ontology of legal responsibility. Problems of the philosophy of law], 2nd ed, Art.98-109.

3. The Verkhovna Rada of USSR (BVR) (1990), *The Official Bulletin*, "Declaration of state sovereignty of Ukraine": of July 16. 1990 No. 31, Art. 429. available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12?lang=en#Text>, Art.429. (Accessed April 30, 2024).

4. The Verkhovna Rada of Ukraine(1992), *The Law of Ukraine "On limiting monopoly and preventing unfair competition in business activities"*, February 18, 1992 No2132-XII. available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2132-12#Text>, Art.296. (Accessed April 30, 2024).

5. Zhuryk, Yu.V. (2011), *Antymonopol'no-konkurentne pravo Ukrainy* [Antimonopoly and competition law of Ukraine], "Tsentral'na uchbovna literatura", Kyiv, Ukraine, Art.269. https://shron1.chtyvo.org.ua/Zhuryk_Yurii/Antymonopolno-konkurentne_pravo_Ukrainy.pdf?PHPSESSID=97a6m2d1hlg422p9g2hgvqds13 (Accessed April 30, 2024).

6. Chernelevs'ka, O.L. (2006), "Competitive legislation of Ukraine: formation, content and development", Abstract of Ph.D. dissertation, 12.00.04, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, Art.201. <https://mydisser.com/ua/avtoref/view/2724.html> (Accessed April 30, 2024).

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), *The Law of Ukraine "Constitution of Ukraine"*: of June 28. 1996No 254k/96-ВР. Known.1996. No30. Art.42. (Accessed April 30, 2024).

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), *The Law of Ukraine "On Protection of Economic Competition"*, January 11, 2001 No 2210-III. available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2210-14?lang=uk#Text>, Art.472. (Accessed April 30, 2024).

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (1993), *The Law of Ukraine "On the Anti-monopoly Committee of Ukraine"*, November 26, 1993 No 2132-XII. available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>, Art.64. (Accessed April 30, 2024).

Стаття надійшла до друку 13 травня 2024 року

УДК: 340.131

DOI - 10.31732/2708-339X-2024-12-A4

РОЛЬ ВЕРХОВНОГО СУДУ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВО-ЗАСТОСУВАННІ

Скоморовський В.Б.,

доктор юридичних наук, професор

Університет «КРОК»

м. Київ вул. Табірна 30-32, Україна, 03113

e-mail: skomorovskyvb@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1020-2322>

Лантух Є.С.,

аспірант Університету «КРОК»

м. Київ вул. Табірна 30-32, Україна, 03113

e-mail: lantukhys@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-0540-4321>

THE ROLE OF THE SUPREME COURT IN MODERN UKRAINIAN LAW ENFORCEMENT

Skomorovskyi V. B.,

*Doctor of Laws, Professor of «KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: skomorovskyvb@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1020-2322>*

Lantukh Y.S.,

*PhD student of «KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: lantukhys@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-0540-4321>*

Анотація. У статті досліджено роль Верховного Суду у забезпеченні сталої та єдиної судової практики, здійснено аналіз чинного законодавства, яке встановлює правову основу виконання функцій Верховного Суду. Зроблено зіставлення законодавства про правотворчу діяльність із правовою природою висновків Верховного Суду щодо застосування норм права. Проаналізовано підходи деяких науковців у характеристиці висновків Верховного Суду щодо застосування норм права та їх співвідношення із судовим прецедентом. Досліджено питання обов'язковості висновків Верховного Суду щодо застосування норм права для судів нижчих інстанцій через призму принципу *stare decisis* («стояти на вирішеному»), який визначає, що суди повинні дотримуватися висновків, що були прийняті при вирішенні попередньої справи іншим судом. Проаналізовано у розрізі тлумачення та/або доповнення норм права викладені Верховним Судом у постановах конкретні висновки щодо застосування норм права, які фактично розширюють норми права або здійснюють їх тлумачення так, що створюється нове правило, яке має ознаки норм, що відсутні в законодавстві. Окреслено ознаки «джерела права», які притаманні висновкам Верховного Суду щодо застосування норм права. Зроблено висновки щодо обов'язковості застосування висновків Верховного Суду судами нижчих інстанцій та суб'єктами владних повноважень та про їх вплив на здійснення правосуддя. Зазначено, що Верховний Суд при здійсненні правосуддя та перегляду справ частково вдається до формування висновків, які фактично розширюють норми права або здійснюють їх тлумачення так, що створюється нове правило, яке має ознаки норм, які відсутні в законодавстві. За відсутності чіткої вказівки в процесуальному законодавстві щодо юрисдикції суду, який має розглядати конкретну категорію справ, Верховний Суд фактично створює правило, яке визначає суд, що має вирішувати такий спір. Наголошено, що Верховний Суд формує висновки щодо застосування норм права, які є певною формою судового прецеденту і обов'язкові для застосування як судами нижчих інстанцій, так і суб'єктами владних повноважень у відповідності до законодавчого регулювання.

Ключові слова. Верховний Суд, закон, правозастосування, судова практика, судовий прецедент.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 14.

Abstract. The article examines the role of the Supreme Court in ensuring stable and uniform judicial practice, analyzes the current legislation, which establishes the legal basis for the performance of the Supreme Court's functions. A comparison of the legislation on law-making activity with the legal nature of the conclusions of the Supreme Court regarding the application of legal norms is made. The approaches of some scientists in the characteristics of the conclusions of the Supreme Court regarding the application of legal norms and their correlation with judicial precedent are analyzed. The question of the binding nature of the conclusions of the Supreme Court regarding the application of legal norms for courts of lower instances was studied through the prism of the principle of *stare decisis* («stand by what has been decided»), which determines that courts must adhere to the conclusions that were adopted when the previous case was decided by another court. Analyzed in the context of interpretation and/or addition of legal norms, the Supreme Court's rulings set out specific conclusions regarding the application of legal norms, which actually expand legal norms or interpret them in such a way that a new rule is created that has features of norms that are absent in legislation. The features of the «source of law» inherent in the conclusions of the Supreme Court regarding the application of legal norms are outlined. Conclusions were made regarding the mandatory application of the conclusions of the Supreme Court by lower courts and subjects of power and their influence on the administration of justice. It is noted that the Supreme Court, when administering justice and reviewing cases, partially resorts to the formation of conclusions that actually expand the norms of law or carry out their interpretation in such a way that a new rule is created that has features of norms that are absent in the legislation. In the absence of a clear indication in the procedural law as to the jurisdiction of the court that

should hear a specific category of cases, the Supreme Court effectively creates a rule that determines the court that should decide such a dispute. It is emphasized that the Supreme Court forms conclusions on the application of legal norms, which are a certain form of judicial precedent and are mandatory for application by both lower courts and subjects of power in accordance with legislative regulation.

Keywords: Supreme Court, law, law enforcement, judicial practice, judicial precedent.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, ref.: 14.

Постановка проблеми. Сталість і передбачуваність правотворення та правозастосування є ключовими у створенні успішного економічного клімату, адже зумовлює довіру інвесторів та суб'єктів цивільного обороту до держави та її інститутів. Формування однакових підходів до реалізації норм права покладено на судову гілку влади, яка в силу своїх повноважень наділена можливістю сприяти єдності у правосудді. У сучасних умовах все більше актуалізується питання щодо правової природи судової практики Верховного Суду у правозастосуванні. Тобто чи судова практика Верховного Суду лише роз'яснює норми права та демонструє правильний підхід до їх застосування до конкретних правовідносин, чи вона має більшу правову природу та здатна доповнювати і добудовувати правові норми виступаючи своєрідним «джерелом права».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням правової природи, місця та ролі судової практики Верховного Суду займалися науковці сучасності, зокрема: Ю. Цал-Цалко, М. Деменчук, Н. Шишка. Також велика кількість науковців аналізувала судову практику найвищих судових інстанцій держави, а саме: Д. Хорошковська, Д. Луспеник, І. Борщевський, О. Дашковська, Р. Майданика та інші.

Формулювання цілей статті. Метою наукової статті є дослідження ролі висновків Верховного Суду щодо застосування норм права як судової практики у сучасному українському правозастосуванні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Норми частини третьої статті 125 Конституції України визначають, що Верховний Суд є найвищим судом у системі судустрою України [1].

Отже, на Верховний Суд, як на найвищий суд у системі судустрою України, покладено завдання очолювати та забезпечувати сталість та єдність судової практики. У науковій спільноті переважає думка, що судова практика Верховного Суду відіграє

важливу роль у процесі правозастосування правових норм. Їх головна роль полягає в усуненні проявів правової невизначеності у правозастосуванні. Як зазначає Н. Шишка, поряд з цим, у порівнянні з правовими нормами, вони відіграють хоча і важливу роль у правозастосуванні, – але вторинну [2, с. 152]. Однак останніми роками у науковій спільноті спостерігається виникнення дискусій, щодо правової природи судової практики Верховного Суду та на предмет ознак у ній судового прецеденту.

Норми частини першої статті 2 Закону України «Про правотворчу діяльність» визначають, що правотворча діяльність – це діяльність, що здійснюється суб'єктами правотворчої діяльності з метою: планування розроблення та прийняття (видання) нормативно-правових актів; розроблення проєктів нормативно-правових актів; прийняття (видання) нормативно-правових актів; ведення обліку нормативно-правових актів; здійснення правового моніторингу. Також положення пункту 2 частини четвертої статті 1 Закону України «Про правотворчу діяльність» встановлюють, що дія такого закону не поширюється на правові акти, що не містять норм права, зокрема на судові рішення [3].

При цьому, згідно з частиною першою та пунктами 6 та 7 частини другої статті 36 Закону України «Про судустрою та статус суддів» Верховний Суд є найвищим судом у системі судустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. Верховний Суд забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом; забезпечує апеляційні та місцеві суди методичною інформацією з питань правозастосування.

З огляду на вказане, виправданим є підхід, що судові рішення не створюють норми права, зазначене зумовлює підстави для твердження, що судова практика Верховно-

го Суду здійснює лише правозастосовну та орієнтуючу функцію у системі правосуддя з метою демонстрування судам нижчих інстанцій правильний підхід до застосування норм права.

Окремого дослідження потребують положення частини п'ятої та шостої статті 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», які визначають, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, що застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, який містить відповідну норму права. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права [4].

Також неможливо не взяти до уваги, що судовою реформою та внесенням змін до Господарського процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та Цивільного процесуального кодексу України (далі – Процесуальні кодекси), законодавець зокрема:

- визначив, що при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду [5].

- встановив фільтри для касаційного оскарження судових рішень. Згідно з деякими із них оскарження судових рішень до Верховного Суду можливе у разі, якщо суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду; та/або якщо скажник вмотивовано обґрунтував необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні; та/або якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах [6].

Конституційний Суд України в останньому абзаці пункту 8 мотивувальної частини рішення від 22.06.2022 у справі №

3-188/2020(455/20) зазначив, що забезпечення сталості та єдності судової практики є основоположною функцією Верховного Суду, яку не може здійснювати інший орган державної влади, зокрема Конституційний Суд України [7].

У комплексі зазначені вище та інші факти дають обґрунтовані підстави стверджувати про дедалі інтенсивніший розвиток судової практики Верховного Суду як елементу правової системи України, який відіграє одну з найважливіших ролей у правозастосуванні.

М. Деменчук дійшов висновків, що правові позиції Верховного Суду мають прецедентний характер. Та зазначив, що надання прецедентного характеру рішенням Верховного Суду сприятиме підвищенню його ролі та значення у забезпеченні єдності судової практики в Україні [8, с. 156-157].

Надання обов'язковості висновкам Верховного Суду для судів нижчих інстанцій щодо застосування норм права зумовлює реалізацію принципу *stare decisis* («стояти на вирішеному»), який визначає, що суди повинні притримуватися висновків, які були прийняті при вирішенні попередньої справи іншим судом.

На нашу думку, законодавець фактично наділив Верховний Суд функцією творення судового прецеденту, який є обов'язковим для судів нижчих інстанцій, та повинен враховуватися суб'єктами владних повноважень, оскільки законотворець встановив такий обов'язок для них.

Прикладом формування висновків, які фактично розширюють норми права, є висновки Верховного Суду у постанові від 17.02.2022 у справі № 824/152/21 [9] та в ухвалі від 29.06.2023 у справі № 824/268/21 [10]. Суд звертав увагу, що тлумачення правових норм, метою якого є з'ясування та осмислення їх дійсного змісту задля сприяння їх практичній реалізації, дає підстави стверджувати, що «буква» закону розуміється як буквальне значення юридичного тексту, який містить норми права, водночас «дух» закону передає дійсний зміст норм права, що містяться у відповідному акті. З урахуванням наведеного, судові рішення повинно відповідати «духу» права, а не ґрунтуватися виключно на «букві» закону, оскільки в

іншому випадку ефект вирішення спору не буде досягнуто.

Практичний вигляд зазначеного спостерігається у висновках Великої Палати Верховного Суду у постанові від 05.04.2023 у справі № 910/4518/16, де суд фактично розширив положення статті 1048 Цивільного кодексу України (далі по тексту – ЦК України), яка встановлює право позикодавця на одержання від позичальника процентів від суми позики. Верховний Суд виснував, що проценти, відповідно до статті 1048 ЦК України, сплачуються не лише за сам факт отримання позичальником кредиту, а за «користування кредитом». Також Верховний Суд надав визначення терміну «користування кредитом», де зазначив, що це можливість позичальника за плату правомірно не повертати кредитору борг (кредит) протягом певного періоду часу, погодженого сторонами кредитного договору; та розділив «користування кредитом» на «правомірне» та «неправомірне», що фактично відсутнє у положеннях статті 1048 ЦК України [11].

Прикладом формування висновків щодо норми права, є висновки Великої Палати Верховного Суду, викладені у постанові від 02.07.2019 у справі № 916/3006/17. Суд досліджував положення статті 88 Закону України «Про нотаріат», які передбачали, що нотаріус вчиняє виконавчі написи за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років, а у відносинах між підприємствами, установами та організаціями – не більше одного року. Якщо для вимоги, за якою видається виконавчий напис, законом встановлено інший строк давності, виконавчий напис видається у межах цього строку.

У зазначеній постанові Верховний Суд дійшов висновку, що загальний строк для звернення до нотаріуса із заявою про вчинення виконавчого напису становить три роки, не залежно від суб'єктного складу сторін правовідносин, а якщо для вимоги, за якою видається виконавчий напис, законом встановлено іншу позовну давність, виконавчий напис видається у межах цього строку, чим фактично змінив положення статті 88 Закону України «Про нотаріат» [12].

Примітним є те, що законодавець, беручи до уваги зазначені висновки Вер-

ховного Суду, змінив норму статті 88 Закону України «Про нотаріат», виклавши її в наступній редакції: «Нотаріус вчиняє виконавчі написи, якщо подані документи підтверджують безспірність заборгованості або іншої відповідальності боржника перед стягувачем та за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років. Якщо для вимоги, за якою видається виконавчий напис, законом встановлено інший строк давності, виконавчий напис видається у межах цього строку».

М. Новікова зазначає, що смислове значення поняття «джерело права» характеризується тим, що воно зумовлює необхідність його застосування під час регулювання суспільних відносин. З джерела права суб'єкт правозастосування виводить зміст правової норми незалежно від визнання його державою, незалежно від того, чи мають джерела права обов'язкову силу. Саме джерело права може бути покладено в основу рішення суб'єкта правозастосування [13, с. 73].

Ю. Тополь окреслює, щоб джерело права набуло якостей державної обов'язковості і загальності, необхідним є його офіційне визнання, тобто санкціонування органами правотворчої влади [14, с. 150].

З аналізу викладеного спостерігається, що Верховний Суд формує висновки норм права, які подекуди розширюють такі норми або доповнюють їх, та законодавець встановив на рівні закону обов'язковість їх врахування, що зумовлюють необхідність застосування висновків Верховного Суду під час регулювання суспільних відносин. Зазначене, на нашу думку, дає підстави для підтримки науковців, які сформували позиції, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є судовим прецедентом та мають ознаки «джерела права», оскільки прямо впливають на здійснення правосуддя та розгляду конкретних судових справ.

Висновки. Аналіз чинного законодавства, яке встановлює правову основу виконання функцій Верховного Суду, та правових висновків останнього, а також підходи деяких науковців, зумовлюють необхідність у переосмисленні ролі Верховного Суду в сучасному українському правозастосуванні. Зазначене у статті, на нашу думку, дає підста-

ви для підтримки позиції, що Верховний Суд формує висновки щодо застосування норм права, які є «вітчизняною формою судового прецеденту» та є обов'язковими для засто-

сування як судами нижчих інстанцій, так і суб'єктами владних повноважень у відповідності до законодавчого регулювання, що є характерною ознакою «джерела права».

Література:

1. Конституція України. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 10.05.2024).
2. Шишка Н. В. Роль судової практики Верховного Суду у процесі правозастосування цивільно-правових норм. Наше право. 2021. № 2. С. 147-156.
3. Закон України «Про правотворчу діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
4. Закон України «Про судоустрій та статус суддів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
5. Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n6> (дата звернення: 10.05.2024).
6. Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ» від 15.01.2020. № 460-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-20#n39> (дата звернення: 10.05.2024).
7. Рішення Конституційного Суду України від 22.06.2022 № 6-р(П)/2022 у справі № 3-188/2020(455/20). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-22#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
8. Деменчук М. О. Роль Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики : монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 176 с.
9. Постанова Верховного Суду від 17.02.2022 у справі № 824/152/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103844374> (дата звернення: 10.05.2024).
10. Ухвала Верховного Суду від 29.06.2023 у справі № 824/268/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111939353> (дата звернення: 10.05.2024).
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05.04.2023 у справі № 910/4518/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110279633> (дата звернення: 10.05.2024).
12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 02.07.2019 у справі № 916/3006/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83589983> (дата звернення: 10.05.2024).
13. Новікова М. Загальнотеоретичні підходи до визначення поняття «джерела права». Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2021. № 2. С. 71-75.
14. Тополь Ю. О. Джерело та форма права: поняття, зміст, проблема співвідношення. Університетські наукові записки. 2012. № 1. С. 145-151.

References:

1. Constitution of Ukraine. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (Accessed 10 May 2024).
2. Shishka N. V. (2021) The role of judicial practice of the Supreme Court in the process of enforcement of civil law norms. Our right. Vol. 2. Pp. 147-156
3. Law of Ukraine «On Law-Making Activity». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (Accessed 10 May 2024).
4. The Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (Accessed 10 May 2024).
5. Law of Ukraine «On Amendments to the Economic Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislative acts» dated 10.03.2017 No. 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147->

19#n6 (Accessed 10 May 2024).

6. The Law of Ukraine «On Amendments to the Economic Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine regarding the improvement of the procedure for consideration of court cases» dated 15.01.2020 No. 460-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-20#n39> (Accessed 10 May 2024).

7. Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated June 22, 2022 No. 6-p(II)/2022 in case No. 3-188/2020(455/20). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-22#Text> (Accessed 10 May 2024).

8. Demenchuk M. O. (2019) The role of the Supreme Court in ensuring the unity of judicial practice: a monograph. Odesa: Phoenix, 176 p

9. Resolution of the Supreme Court dated February 17, 2022 in case No. 824/152/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103844374> (Accessed 10 May 2024).

10. Decision of the Supreme Court dated 29.06.2023 in case No. 824/268/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111939353> (Accessed 10 May 2024).

11. Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated 04/05/2023 in case No. 910/4518/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110279633> (Accessed 10 May 2024).

12. Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated July 2, 2019 in case No. 916/3006/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83589983> (Accessed May 10, 2024).

13. Novikova M. (2021) General theoretical approaches to defining the concept of «sources of law». Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. Vol. 2. Pp. 71-75

14. Topol Yu. O. (2012) Source and form of law: concept, content, problem of correlation. University scientific notes. Vol. 1. Pp. 145-151.

Стаття надійшла до друку 12 травня 2024 року

УДК 342.1(477)

DOI - 10.31732/2708-339X-2024-12-A5

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ

Лусак М.Ю.,

аспірант Університету «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: LysakMY@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6828-7674>

PROBLEMATIC ASPECTS OF MODERN STATE FORMATION IN UKRAINE

Lysak M. Yu.,

PhD student «KROK» University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: LysakMY@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6828-7674>

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблемних аспектів державотворення в Україні. Розуміння поняття «державотворення» є важливим як для усвідомлення особливостей минулого України, так і для розуміння сучасних державотворчих процесів. У статті простежено існуючі наукові підходи до поняття «державотворення». Запропоновано власне розуміння поняття «державотворення», під яким слід розуміти складний і тривалий процес створення, розвитку, вдосконалення та модернізації системи влади, який відбувається на

сучасному етапі, або відбувався в історичному минулому на території держави. Він охоплює взаємовідносини індивідів, спільнот, політичних інститутів щодо реалізації своїх інтересів у сфері влади і спрямований на усвідомлення народом потреби у власній суверенній, незалежній, демократичній, соціальній та правовій державі.

Автор наголошує на змістовній релевантності понять «держава», «державність» й «державотворення». Зазначено, що на даному етапі не існує консенсусу щодо хронологічного поділу сучасного процесу державотворення.

На нашу думку, перший період, пов'язаний із проголошенням незалежності України; другий – з подіями 2004 року, відомими як Помаранчева революція, яка запобігла згорянню демократичних процесів. Наступний період – події 2014 року, які зупинили поворот держави до євразійської інтеграції. Зазначається, що процес державотворення в Україні на цьому не припиняється. Автор вказує, що першим офіційним документом, в якому вживається поняття «державотворення», є Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року.

Після введення поняття «державотворення» до Конституції України (Прембула) воно активно використовується в нормативно-правових актах. Автор вказує на інституційні проблеми державотворення в Україні, до яких науковці відносять: нестабільність системи державного управління; незбалансованість політичної системи держави; олігархічну систему відносин; розширення населення; системні прорахунки у сфері розбудови воєнної організації держави; прорахунки з питань трансформації системи військової юстиції; нігілізм до усіх політико-правових явищ з боку громадськості.

Ключові слова: держава, державність, державотворення, олігархічна система, Україна.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 12.

Abstract. This article focuses on the problematic aspects of state formation in Ukraine. Understanding the concept of «state-building» is crucial for both comprehending Ukraine's historical context and analyzing contemporary state-building processes. The article reviews existing scientific approaches to the concept of «state formation» and proposes a specific definition: it is a complex and prolonged process involving the creation, development, improvement, and modernization of the power system, occurring either in the current era or throughout the historical past within the territory of the state. This process encompasses the relationships among individuals, communities, and political institutions regarding the realization of their interests in the sphere of power, aimed at fostering public awareness of the need for a sovereign, independent, democratic, social, and legal state.

The author emphasizes the meaningful distinctions between the concepts of «state,» «statehood,» and «state-building.» It is noted that there is currently no consensus on the chronological divisions of modern state-building processes. In the author's view, the first period is marked by Ukraine's declaration of independence; the second is associated with the events of 2004, known as the Orange Revolution, which helped preserve democratic processes. The next period encompasses the events of 2014, which halted the country's shift towards Eurasian integration. The author asserts that the state formation process in Ukraine is ongoing, noting that the first official document to use the term «state formation» is the Act of Proclamation of Independence of Ukraine, dated August 24, 1991.

Following the inclusion of the concept of «state formation» in the Preamble of the Constitution of Ukraine, it has been actively utilized in normative legal acts. The article also addresses the institutional challenges of state formation in Ukraine, which scholars identify as including: instability within the state administration system, imbalance in the political system, an oligarchic system of relations, stratification of the population, systematic miscalculations in the development of the military organization, shortcomings in the transformation of the military justice system, and public nihilism toward political and legal phenomena.

Keywords: state, state formation, oligarchic system, Ukraine.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 12.

Постановка проблеми. Згідно з новітньою історією, процес державотворення сучасної України розпочався у 1990 році з прийняттям Декларації про державний суверенітет України [1]. Незважаючи на те, що Україна змогла врахувати та уникнути історичних помилок державотворчого процесу тоталітарних держав, під час розбудови української держави виникли проблеми, які потребують системного вирішення.

Категорія «державотворення» широко використовується в науковій літературі з державного управління, права, політології та історії. Багато хто використовує її як щось саме собою зрозуміле, як те, що не потребує доведення. Водночас її тлумаченню і змісту

приділяється недостатньо уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен державотворення досліджували такі науковці: Француз А.Й., Скрипнюк О.В., Мірошніченко М.І., Нестерович В.Ф., Греченко В.А., Гедікова Н.П., Юськів Н.В., Пилипчук В.Г. та ін.

Не вирішені раніше проблеми у даній тематиці. Однак складність і багатомірність феномену державотворення свідчить про наявність невирішених теоретичних питань, у тому числі пов'язаних з його поняттям і змістом.

Метою статті є дослідження сутності феномену «державотворення» в Україні та з'ясування сутнісних зв'язків між

поняттями «держава», «державність» і «державотворення».

Виклад основного матеріалу дослідження. Нові виклики, що постали перед нашою державою, у зв'язку із зовнішньою агресією, військовими діями та втратою значної частини промислового потенціалу країни, поставили питання щодо поняття та осмислення змісту таких понять як «держава», «державність» та «державотворення». Важливо підкреслити, що правильне розуміння цих понять має вирішальне значення для тих країн, які перебувають на початку становлення і розвитку власної державності, формування в них демократичних інститутів влади.

Одним із найпоширеніших поглядів на поняття «держава» в наукових дослідженнях є розгляд держави у двох значеннях: широкому та вузькому. У широкому розумінні держава – це всеосяжна правова, суверенна територіальна організація громадянського суспільства, яка має у своєму розпорядженні публічно-політичну владу, спеціальний апарат управління і примусу, забезпечує безпеку існування цивільного суспільства як єдиного цілого. У вузькому значенні держава – це механізм здійснення публічно-політичної влади в суспільстві, апарат управління суспільством [2, с. 20].

На наш погляд, вказане визначення не відображає ідею соціально-правової спрямованості держави, її цінність та інтегративну роль у суспільстві. Такої самої думки притримуються і О. Скрипнюк, який вказує, що людина є невід'ємним суб'єктом політичної системи, оскільки за умов демократії й постання правової, соціальної держави людина виступає тим специфічним елементом, навколо якого «центрується» як державна політика, так і всі політичні процеси [3, с. 9].

Тієї ж самої думки дотримується і А. Француз, який наголошує на тому, що «держава є демократичною лише тоді, коли єдиним джерелом влади є народ у цілому, а не певна верства, стан, групи осіб, соціальний прошарок, релігійна конфесія тощо» [4, с. 113].

Отже, в цілому, можна погодитися з таким визначенням сучасної правової держави як «універсальна політична форма ор-

ганізації суспільства, яка характеризується суверенною владою, політичним і публічним характером, реалізацією своїх повноважень на певній території за допомогою діяльності публічних органів влади, цінністю якої є людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність та інші права і свободи, що забезпечуються через взаємопов'язану діяльність усіх гілок влади на засадах верховенства права».

Щодо розуміння поняття «державність», слід наголосити на тому, що в науковій літературі існують різні підходи, які доповнюють, а інколи і суперечать один одному.

Частіше всього, поняття «державність» вживається як синонім поняття «держава». Підкреслюється, що якщо є держава, то є державність. На думку В.А. Греченко під «державністю» дуже часто мають на увазі форму політичної організації суспільства, що передує створенню власне держави. Тобто державність – це протодержава [5, с. 245].

Інші дослідники акцентують увагу на тому, що «державність – це несталій стан територіально-політичної організації суспільства, що володіє обмеженою публічною владою...» [6].

Розглядаючи підходи різних науковців, які досліджували поняття «державність», ми погоджуємось з тим, що державність – це узагальнююча ознака еволюції та сучасного розвитку держави, яка виникає незалежно від типології формування державної влади і характеризується складними соціальними функціями. Державність характеризує якісний рівень держави і системно охоплює складні соціокультурні та суспільно-політичні відносини. Зміст державності значно ширший за поняття «держава». Державність є своєрідним фундаментом, корінням держави, тоді як остання є однією з її складових – своєрідним вінцем державності. Вважаємо, що поняття «державність» збігається з іншим поняттям – «державотворення».

Як справедливо зазначають науковці, що досліджують процес державотворення в Україні, на сучасному етапі не існує єдиної думки щодо періодизації цього процесу. Різноманітність концепцій свідчить про те, що

критерії його визначення та оцінки визначаються переважно суб'єктивними факторами та сферою наукових інтересів дослідника.

Не вдаючись до детального аналізу дискусії з цього питання, звертаємо увагу, що більшість дослідників стверджують, що першим проявом української демократичної традиції, яка вплинула на державотворення, стали події 1990 року, коли Україна зробила перші кроки на шляху до незалежності, і які призвели до того, що 24 серпня 1991 року Верховна Рада УРСР переважною більшістю голосів ухвалила Акт про проголошення незалежності України, а його легітимність була підтверджена грудневим референдумом 1991 року.

Другим проявом демократичної традиції України стали події 2004 року, відомі як Помаранчева революція, що запобігла згортанню демократичних процесів. Наступним її виявом були події 2014 року, які зупинили поворот держави в бік євразійської інтеграції [7, с. 48]. Революція Гідності врятувала країну від диктатури, зміцнила демократію та громадянське суспільство і відновила шлях України до європейської інтеграції. Цілком вірно науковці зазначають, що на цьому державотворчі процеси в Україні не припиняються. 24 лютого 2022 року росія розпочала широкомасштабну війну проти України. І ця війна зараз є найбільшим випробуванням здатності українців відстояти свою незалежність.

В Україні першим офіційним документом, в якому було вжито поняття «державотворення», став Акт проголошення незалежності України, який прийнятий Верховною Радою Української РСР 24 серпня 1991 року. У цьому Акті серед головних передумов проголошення незалежності України та створення самостійної держави «Україна» названо «продовження тисячолітньої традиції державотворення на Україні» [8].

Більш повно поняття «державотворення» було вжито у Постанові Верховної Ради України «Про Основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 року № 3360-ХІІ. У цій Постанові вказано, що «процес державотворення і побудови вільного громадянського суспільства в Україні збігається з її поступовим входжен-

ням до світового співтовариства і пошуками нею свого місця в сучасному складному, різноманітному і суперечливому світі» [9].

Не оминуло поняття «державотворення» і тексту Конституції України. Зокрема, в Преамбулі Конституції України, серед головних передумов прийняття Основного Закону України, визначено спирання на багатовікову історію українського державотворення і здійснене українською нацією, усім українським народом право на самовизначення [10]. Після застосування поняття «державотворення» в Конституції України, воно активно використовується у вітчизняних законодавчих актах, деклараціях, зверненнях, концепціях, програмах, стратегіях тощо.

Досліджуючи сучасні аспекти державотворення, необхідно звернути увагу на проблеми, які потребують подальшого вирішення.

Як зазначає Н. Юськів, «проблеми державотворення породжують кризові стани правової політики держави, деформують політичну і правову свідомість окремого члена соціуму та призводять до проблем реалізації права та нігілізму до усіх політико-правових явищ з боку громадськості» [11]. На його думку, сучасна криза вітчизняного державотворення зумовлена факторами трансформації суспільства в цілому, історичними реаліями переходу від радянської командної системи функціонування владного механізму до умов правової демократичної держави із втіленням принципу верховенства права як важливої правової гарантії для суспільства та окремого громадянина.

Далі він пише про те, що перешкодою на шляху духовно-ціннісного укорінення людини стає соціальна аномія як найтипівший результат руйнування старих цінностей без своєчасного впровадження нових.

До системних проблем державотворення В. Пилипчук відносить: нестабільність системи державного управління; незбалансованість політичної системи держави; олігархічну систему відносин; розшарування населення; системні прорахунки у сфері розбудови воєнної організації держави; прорахунки з питань трансформації системи військової юстиції [12, с. 23-24].

Осмислення вказаних проблем державотворення є одним з найактуальніших

викликів сучасної дійсності і потребує подальших досліджень.

Висновки. Отже, «державотворення» – це складний і тривалий процес створення, розвитку, вдосконалення та модернізації системи влади, який відбувається на сучасному етапі, або відбувався в історич-

ному минулому на території держави. Він охоплює взаємовідносини індивідів, спільнот, політичних інститутів щодо реалізації своїх інтересів у сфері влади і спрямований на усвідомлення народом потреби у власній суверенній, незалежній, демократичній, соціальній та правовій державі.

Література:

1. Декларація про державний суверенітет України. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1990. № 31. Ст. 429.
2. Мірошніченко М. І. Теоретичні і методологічні засади генезису правової системи України: [моногр.]. К.: Ун-т «Україна». 2010. 367 с.
3. Скрипнюк О.В. Правова держава і становлення системи соціально орієнтованого державного управління. Вісник академії правових наук України. 2004. №2(37). С. 9-10.
4. Француз А.Й. Конституційно-правові основи демократичного розвитку політичної системи сучасної України. К., Логос. 2006. 516 с.
5. Греченко В. А. До питання про сутність поняття «державність». Вісник Національного університету внутрішніх справ. Вип. 20. 2002. С. 244-249.
6. Ковбасюк Ю.В. Державне управління. Том 1. Навчальний посібник. Дніпропетровськ. НАДУ, 2012. 564 с.
7. Гедікова Н.П. Сучасний етап державотворення в Україні: досягнення та перспективи розвитку. Науковий журнал Політикус. Вип. 5/6. 2018. С. 46-50.
8. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 38. Ст. 502.
9. Про Основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. № 3360-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 37. Ст. 379.
10. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Юськів Н.В. Правові проблеми державотворення у сучасних українських трансформаційних реаліях. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2148/vnulpurn201480118.pdf> (дата звернення: 18.04.2024)
12. Пилипчук В.Г. Системні проблеми державотворення в Україні: історико-правовий вимір. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/35924> (дата звернення: 18.04.2024)

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine, (1990). Deklaratsiia pro derzhavnyj suverenitet Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 1990. № 31. St. 429.
2. Miroschnychenko M. I. (2010). Teoretychni i metodolohichni zasady henezysu pravovoi systemy Ukrainy: [Theoretical and methodological foundations of the genesis of the legal system of Ukraine] [monohr.]. K.: Un-t "Ukraina". 367 s. (in Ukrainian).
3. Skrypniuk O.V. (2004). Pravova derzhava i stanovlennia systemy sotsial'no oriientovanoho derzhavnoho upravlinnia [The rule of law and the formation of a system of socially oriented public administration]. Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy. №2(37). 9-10. (in Ukrainian).
4. Frantsuz A.J. (2006). Konstytutsijno-pravovi osnovy demokratychnoho rozvytku politychnoi systemy suchasnoi Ukrainy [Constitutional and legal foundations of the democratic development of the political system of modern Ukraine]. K., Lohos. 516 s. (in Ukrainian).
5. Hrechenko V. A. (2002). Do pytannia pro sutnist' poniattia "derzhavnist'" [To the question of the essence of the concept of «statehood»]. Visnyk Natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav. Vyp. 20. 244–249. (in Ukrainian).
6. Kovbasiuk Yu.V. (2012). Derzhavne upravlinnia [State administration]. Tom 1. Navchal'nyj posibnyk. Dnipropetrovs'k: NADU. 564 s. (in Ukrainian).
7. Hedikova N.P. (2018). Suchasnyj etap derzhavotvorennia v Ukraini: dosiahnennia ta perspektyvy rozvytku [The modern stage of state formation in Ukraine: achievements and development prospects]. Naukovyj zhurnal Politykus. Vyp. 5/6. 46-50. (in Ukrainian).
8. The Verkhovna Rada of Ukraine, (1991). Akt proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1991. № 38. St. 502.
9. The Verkhovna Rada of Ukraine, (1993). Pro Osnovni napriamy zovnishn'oi polityky Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 3360-KhII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1993. № 37. St. 379.
10. The Verkhovna Rada of Ukraine, (1996). Konstytutsiia Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141.
11. Yus'kiv N.V. (2014). Pravovi problemy derzhavotvorennia u suchasnykh ukrains'kykh transformatsijnykh

Стаття надійшла до друку 23 квітня 2024 року

РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 340

DOI - 10.31732/2708-339X-2024-12-A6

КВАЛІФІКАЦІЙНІ ТА ЕТИЧНІ ВИМОГИ ДО МЕДІАТОРА З УРАХУВАННЯМ ОСОБЛИВОСТЕЙ МЕДІАЦІЇ В ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТРУДОВИХ СПОРАХ

Марина Ю.Ю.,

аспірант Університету «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: marinayu@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6375-5118>

QUALIFICATION AND ETHICAL REQUIREMENTS FOR A MEDIATOR, TAKING INTO ACCOUNT THE SPECIFICITIES OF MEDIATION IN INDIVIDUAL LABOUR DISPUTES

Marina Yu. Yu.,

PhD student «KROK» University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: marinayu@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6375-5118>

Анотація. Метою цієї наукової статті є вивчення кваліфікації та етичних стандартів, які є необхідними для медіатора. Особлива увага приділяється до нюансів медіації в контексті індивідуальних трудових спорів. В даній науковій статті дослідження базується на комплексі філософських, загальнонаукових та спеціально-правових методах дослідження.

У цій статті розглядаються кваліфікаційні та етичні стандарти, які являються необхідними для медіатора. Особливо під час процедури медіації важливою є особистість медіатора, оскільки від його позиції та поведінки багато в чому залежить результат самої процедури медіації. Було б добре, щоб медіатор як посередник був нейтральною стороною, яка допомагає конфліктуючим сторонам у досягненні домовленостей.

Завдання медіатора наступні: створення між сторонами спору контакту, надання можливостей для процедури медіації, посередництво в переговорах між конфліктуючими сторонами медіації, прийняття їхніх позицій, консультування конфліктуючих сторін спору щодо можливих вирішень спору, надання роз'яснень та допомога в складанні медіаційної угоди щодо вирішення конфлікту.

На нашу думку, якісне виконання даних завдань може залежати від адекватної підготовки та спеціальних навичок медіатора. Беручи до уваги специфіку роботи медіатора як посередника у вирішенні спору під час процедури медіації, до нього пред'являються досить значні вимоги. Тому є зрозумілим, що професіоналізм медіатора гарантується отриманням якісної професійної підготовки, а також володінням належними морально-етичними якостями та професійним досвідом.

Також в даній статті доведено, що процедура медіації під час вирішення індивідуального трудового спору буде мати більш ефективний результат, якщо медіатор володітиме знаннями в правовій сфері, а також розумітиме правову природу самого трудового спору. Медіатор, маючи розуміння правових наслідків прийнятого

рішення, може допомогти зорієнтувати сторони медіації у прийнятті рішення, яке їх зможе повністю задовольнити і не суперечити закону, та сприяти в підготовці складання проєкту медіаційної угоди.

Ключові слова: індивідуальний трудовий спір, медіація, медіатор, медіація трудових спорів, принципи професійної діяльності медіаторів.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 17.

Abstract. The aim of this article is to examine the qualifications and ethical standards required of a mediator, with particular attention to the nuances of mediation in the context of individual labour disputes. The research draws upon a range of philosophical, general scientific and special legal methods of inquiry.

The article examines the qualifications and ethical standards required of a mediator, with a particular focus on the specifics of mediation in the context of individual labour disputes. The personality of the mediator is an important element of the mediation process, as the outcome of the mediation process depends to a large extent on the attitude and behaviour of the mediator. It would be beneficial for a mediator to be a neutral third party who helps the parties to reach an agreement. The mediator's tasks include: establishing contact between the parties, offering the possibility of mediation, facilitating negotiations between the parties, accepting their positions, advising the parties on possible solutions, providing clarification and assisting in the drafting of a settlement agreement. We believe that the successful performance of these tasks may depend on appropriate training and special skills. The specific nature of the mediator's work places considerable demands on him or her. It is therefore clear that professionalism is ensured by a high level of professional training, as well as by appropriate moral and ethical qualities and work experience.

The article goes on to prove that the mediation procedure for resolving an individual labour dispute will be more effective if the mediator has legal knowledge and understands the legal nature of the labour dispute. The mediator, with an understanding of the legal consequences of the decision taken, can help guide the parties towards a decision that is fully satisfactory to them and does not contravene the law, and can assist in the preparation of a draft mediation agreement.

Keywords: mediation, mediation of labor disputes, individual labor dispute, principles of professional activity of mediators, mediator.

Formulas: 0, fig.: 0, tab.: 0, bibl.: 17.

Постановка проблеми. Розвиток взаємовідносин у багатьох сферах людського життя нерідко призводить до колізій, у тому числі приватно-правових. У пострадянських країнах прийнято звертатися до суду чи іншого компетентного органу для вирішення будь-якого конфлікту. Водночас одним із показників розвинутого громадянського суспільства є намагання членів суспільства вирішувати конфліктні ситуації шляхом переговорів, без звернення до держави та її інституцій. Так, у багатьох країнах склалися окремі інститути саморегуляції громадянського суспільства, які спрямовані на вирішення конфліктів (спорів) на основі взаємної довіри та добровільності. Такі способи врегулювання спорів здійснюються без звернення до юрисдикційних органів, реалізуються позасудовим шляхом і, як правило, без дотримання формальної процедури та не підкріплюються примусом. Тому вони розглядаються як альтернатива формальному правосуддю і називаються альтернативним вирішенням спорів (АРС), одним з яких є медіація.

Медіація відбувається за участю третьої нейтральної сторони – медіатора, який викликає значний інтерес як у представників юридичної науки, так і у громадськості та суспільства, що обумовлено поєд-

нанням етичної, емоційної та практичної складових, беручи до уваги специфіку своєї діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням медіації в Україні та правового статусу медіатора, проблемам етичних та кваліфікаційних вимог до медіатора присвячені роботи Н. Мазаракі, Л. Романадзе, Г. Огренчука, А. Шеремета, Т. Кисельової, І. Любченко та інших науковців.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Стаття присвячена комплексному науково-теоретичного аналізу розвитку альтернативних методів вирішення спорів в Україні та можливості примирення сторін спору шляхом досягнення взаємоприйняттого рішення за допомогою медіатора, а також аналіз кваліфікаційних та етичних вимог до медіатора, враховуючи особливості проведення медіації в індивідуальному трудовому спорі. Необхідно проаналізувати кваліфікацію та моральні вимоги медіатора з урахуванням особливостей медіації в індивідуальних трудових спорах. Важливим елементом процедури медіації є особистість медіатора, оскільки від його позиції та поведінки багато в чому залежить результат медіації. По-перше, посередником має бути нейтральна третя сторона, яка підтримує конфліктуючі сторони в досягненні

порозуміння.

Таким чином, метою статті є аналіз кваліфікації та моральних вимог до медіатора з урахуванням особливостей медіації в особистих трудових спорах.

Виклад основних положень. Закон України «Про медіацію» містить в собі наступні три групи вимог до медіатора: етичні, кваліфікаційні та особисті якості медіатора. Стаття 9 Закону України «Про медіацію» визначає, що медіатором може бути фізична особа, яка пройшла базову підготовку з медіації в Україні або за кордоном. Положення цього закону не встановлюють вимог до компетентності, освіти або професійних навичок медіатора [1]. Відповідь на запитання про необхідність та особливості такого навчання можна отримати, проаналізувавши роль медіаторів під час вирішення спорів.

Функції, які виконує медіатор під час процедури медіації, являють собою сукупність дій, що спрямовані на досягнення визначеної мети альтернативного вирішення спору. Виконання багатосторонніх завдань медіації для досягнення вирішення спору включає в себе кілька міждисциплінарних видів діяльності. До визначальних функцій медіатора варто віднести інформаційну, організаційну, освітню, експертну та консультативну.

Загалом функції медіатора цілеспрямовані на забезпечення сторін певною базою знань, що необхідні для самостійного вирішення спору за допомогою такої процедури, як медіація. Медіатор має проінформувати сторони про роль та функції медіатора, особливості медіації, правові наслідки медіації, процедуру медіації, правові наслідки медіативного врегулювання, а також про переваги та недоліки врегулювання спору в такий спосіб. Виконуючи дані завдання, медіатор навчає сторони спору самостійно формулювати свої вимоги та вказує шляхи розв'язання конфліктів у майбутньому. Дотримання медіатором принципів нейтральності, неупередженості та незалежності впливає на повноту консультативної функції. Обмеження відносяться до окремого консультування сторін спору або нав'язування учаснику різнovidів мирової угоди та її змісту.

Організаційна діяльність відбивається в забезпеченні дотримання основних

принципів, які чинять вплив на процедуру медіації – добровільність, конфіденційність, самовизначення сторін і т.ін. Разом з тим, враховуючи неформальний характер медіації, медіатор має забезпечити дотримання правил медіації, погоджених зі сторонами на початку взаємодії у вирішенні спору. Виконуючи організаційну функцію, медіатор може контролювати перебіг медіації та керувати її стадіями.

Залежно від характеру спору, медіатор виконує ту чи іншу функцію. Зокрема, у цивільно-правових спорах задіяна організаційна функція, в економічних – інформаційна, консультативна, експертна, у сімейних – психологічна [16].

Таким чином, завдання медіатора полягає в тому, щоб організувати ефективну комунікацію між конфліктуючими сторонами, надати допомогу у розумінні дійсних потреб та інтересів, відновити втрачений контакт між ними та забезпечити взаємовідносини співробітництва у вирішенні існуючого спору. Варто зазначити, що медіатор не володіє повноваженнями у прийнятті рішень щодо вирішення спору. Він працює не з позиціями, а з інтересами сторін, щоб дійти рішення, яке приймається обома сторонами та максимально враховує їхні інтереси і побажання.

За допомогою спеціальних технік та розпізнавання перешкод, які перешкоджають взаєморозумінню та спілкуванню, медіатор має створити атмосферу поваги й допомогти наладити ефективний діалог.

Медіатор таким чином удосконалює творчий потенціал конфліктуючих сторін, який необхідний для вирішення конфлікту, і є найбільш прийнятним способом.

До завдань медіатора входить:

- 1) встановлення контакту між сторонами,
- 2) гарантувати можливість медіації,
- 3) посередництво,
- 4) медіація у переговорах між сторонами,
- 5) прийняття позицій сторін,
- 6) консультація сторін щодо можливих рішень,
- 7) надання пояснень,
- 8) допомога у складанні мирового договору [6].

На наш погляд, вдале виконання даних завдань залежить від правильної під-

готовки та наявності спеціальних навичок. У зв'язку зі специфікою роботи медіатора, йому пред'являються досить значні вимоги. Таким чином, професіоналізм забезпечується отриманням якісної професійної підготовки, наявністю певних визначених моральних і етичних якостей та досвіду.

Статус медіатора може бути визначений на законодавчому рівні або етичними стандартами професійної діяльності. Експертом у такій процедурі може бути нейтральна особа, яка погодилася здійснювати функції посередника у вирішенні спору та не є зацікавленою в результаті справи, обраної за спільною згодою конфліктуючих сторін із числа включених до реєстру медіаторів.

Віковий ценз медіатора залишається дискусійним питанням. При визначенні мінімального віку та становлення медіатора слід враховувати тип спору, який він розглядає. Якщо це суперечки, пов'язані з порушенням деяких нормативно встановлених прав, які на сьогоднішній день мають право розглядати тільки суди, то варто зосередити увагу на вимогах до кандидатів на посаду судді.

У Законодавстві України міститься положення стосовно віку кандидатів на певні категорії посад. Таким чином, положення статті 69 Закону «Про судоустрій та статус суддів» передбачає, що на місце судді може бути призначений громадянин України, якому не менше тридцяти років. Конституційний Суд вважає положення частини другої статті 5 Закону «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 відповідно до Конституції України (конституційної), у відповідності до якої «Уповноваженим може бути призначений громадянин України, якому на день виборів виповнилося 40 років».

Медіатор повинен мати професійний та життєвий досвід, а також спеціальні навички для цієї роботи. У сукупності прийняті рішення та вимоги до освоєння завдань відповідають рівню дорослої людини.

Наступне дискусійне питання – спеціальність медіатора. Ним може стати будь-яка фізична особа, яка пройшла спеціальну підготовку. В Україні медіатори здебільшого мають вищу освіту та пройшли

спеціальну підготовку. На нашу думку, окрема вказівка спеціальності, за якою посередник має мати вищу освіту, може привести до неаргументованих обмежень доступу до професії медіатора, оскільки медіатором є посередник у процесі примирення конфліктуючих сторін. Людина від природи може бути наділеною здатністю та інтересом знаходити спільну мову з людьми, аналізувати не вирішені конфлікти та їх потенціал, за допомогою яких він може пом'якшувати конфлікт та примиряти сторони [2, с. 679].

Питання необхідності наявності юридичної професії для практики медіатора викликало різноманітні думки та активні дискусії як серед іноземних медіаторів, які володіють багаторічним практичним досвідом медіації, так і серед українських спеціалістів.

С. Ріковер, адвокат та медіатор із більш ніж 20-річним досвідом, зауважила, що освіта не є обов'язковою умовою для того, щоб стати успішним медіатором. Хороші медіатори – не юристи, а психологи та соціальні працівники, бо вони володіють знаннями, як допомогти конфліктуючим сторонам налагодити комунікацію. Але найкращі з них досить добре знаються на юридичних проблемах у справах, над якими вони працювали [17].

Згідно Закону України, медіатором може бути фізична особа, яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном. Сторони медіації, органи державної влади та місцевого самоврядування, установи, підприємства та організації незалежно від форм власності та підпорядкування, громадські об'єднання можуть встановлювати власні додаткові вимоги до медіаторів, яких вони наймають та послугами яких користуються [1].

Зокрема, наявність спеціалізованої підготовки, освіта, вік, практичний досвід тощо. Крім того, об'єднання медіаторів та суб'єкти, які здійснюють медіацію, можуть встановлювати додаткові вимоги щодо осіб, які включаються до їх облікових записів, а саме: наявність спеціальної підготовки, вік, освіта, практичний досвід тощо.

Також Законом України передбачено, що базова підготовка посередників медіації відбувається за програмою тривалістю

не менше 90 годин підготовки, у тому числі не менше 45 годин практичної підготовки [1]. Програма базової підготовки медіатора включає теоретичну підготовку, а також розвиток практичних навичок.

Ми вважаємо цю кількість годин теоретичного та практичного навчання посередника достатньою для отримання знань про основи процедури медіації. Медіаторами є суб'єкти освітньої діяльності. Крім опорної підготовки, вона може містити спеціалізовану підготовку за навчальними програмами, розробленими суб'єктами освіти. Після проходження базової або спеціальної підготовки, а також підтвердження набутих навичок видається сертифікат.

Європейський кодекс етики медіаторів містить вимоги до компетентності спеціаліста з альтернативних методів вирішення спорів, згідно з якими медіатор проходить відповідну підготовку, набуває професійних компетенцій, розуміє процедуру медіації, постійно практикує та оновлює знання після стандартів та принципів акредитації, вимоги [13].

Директива 2008/52/ЄУ у ст. 4.2 передбачає, що держави-члени сприяють початковій підготовці та підвищенню кваліфікації медіаторів, щоб гарантувати, що посередництво проводиться ефективно, неупереджено та компетентно для сторін [12].

Рекомендації Ради Європи більш вимогливі: держави-члени ЄС мають надати відповідні програми навчання посередників, запровадити правила та надати докладні інструкції щодо змісту цих програм.

Медіатором вважається висококваліфікований спеціаліст, професійна підготовка якого ґрунтується на компетентнісному підході до навчання, враховуючи основні вимоги до компетентності.

Згідно з міжнародним стандартом ISO 9000-2008, компетентність визначається як продемонстрована здібність застосовувати навички, знання та вміння на практиці, а разом з тим, наявність досвіду, а також свідомого і відповідального відношення, що необхідні для ефективного виконання поставлених завдань, визначених професійними чи соціальними функціями [14, с. 57].

Експерти Міжнародної комісії Ради Європи (Програма «Визначення та вибір

компетенцій») характеризують поняття компетентності як здібність вдало задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, здійснювати поставлені завдання. Всі компетенції будуються на поєднанні взаємозначимих когнітивних установок та цінностей, практичних навичок, поведінкових компонентів, емоцій, знань та вмінь, які можуть бути використані в активних діях [11].

Зазначені характеристики дефініцій з урахуванням багатоаспектності медіативного посередництва дають змогу схарактеризувати визначення фахової компетентності медіатора. Іншими словами, це сукупність ділових та особистих якостей, які відображають ступінь знань, навичок та умінь посередника, готовність виконувати свої обов'язки на високому професійному рівні, заснованому на сучасних теоретичних і практичних знаннях та досвіді.

Забезпечення належної якості медіаторських послуг досягається шляхом навчання та здобуття відповідного рівня компетентності, який буде достатнім для початку діяльності в професії медіатора. Безперервне вдосконалення освітніх навичок за допомогою спеціалізованих програм за такими напрямками, як комунікативний, конфліктно-орієнтований, рефлексивний, процесуальний, юридичний, сприяє професійному зростанню. Останній передбачає ознайомлення із законодавством про медіацію, основними нормативними положеннями про процедуру медіації, регулюванням діяльності медіатора, правовими основами взаємодії правової системи та медіації, конфіденційністю результатів медіації, відповідальністю медіатора, процедури медіації, роботи з угодами у процесі медіації [4].

Отже, підготовка фахівців у галузі медіації з урахуванням мети, завдань, принципів, порядку та функцій медіатора має базуватися на знаннях та практичних навичках конфліктології, психології, права, а також набуття компетенцій у певних галузях.

Варто відзначити, що основними складовими компетентності посередника є професійно-значущі знання, навички, уміння, мотивація та якості, а саме:

- 1) досвід;
- 2) персональні основні характеристики особи;

3) основні характеристики особистості (пізнавальна активність, готовність до діяльності, ціннісні орієнтації та ідеали, емоційність, індивідуальні психологічні особливості та ін.);

4) об'єктивні основні характеристики (досвід, робота за освітою) [7, с. 65].

Підкреслимо, що досить вагомою складовою частиною професійної компетентності є безперервне вдосконалення та отримання нових знань, без яких спеціаліст не зможе бути ефективним і втратить свою конкурентоспроможність. Зокрема, Рада ЄС визнає фундаментальну важливість освіти та навчання для економічних і соціальних змін. Жвавий технологічний прогрес, формування певних вимог до фахових профілів, необхідність у безперервному навчанні повинні підтримуватися тісною співпрацею та синергією між промисловістю, освітою, розвитком і навчанням. Разом з тим, системи освіти та навчання мають адаптуватися до сучасного стану реальності. Наявна потреба як вагома соціальна цінність, перспектива постійного навчання, набуття людиною нових, більш актуальних навичок та компетенцій [10].

Для надбання необхідних додаткових компетенцій посередник, що має намір займатися медіацією у трудових спорах, окрім навчання за основними програмами медіації, повинен пройти спеціалізоване навчання особливостям медіації у трудових спорах. Таким чином, типові норми навчання основ медіації та медіації трудових і корпоративних спорів визначають мінімальні вимоги, які необхідно враховувати при навчанні посередників медіації, разом з тим, і у галузі вирішення трудових і корпоративних спорів [8].

До потрібних навичок і умінь відносяться вміння визначати вид і можливість медіації трудового конфлікту; уміння роз'яснити потенційним учасникам медіації переваги вирішення трудового спору за допомогою медіації; уміння розрізняти суб'єктивні та об'єктивні причини виникнення трудового конфлікту; здатність відрізняти внутрішньо-особистісні та міжособистісні конфлікти у сфері праці та вловлювати їх взаємозв'язок; можливість проведення медіації за допомогою залученого сторона-

ми правничого супроводу; можливість проведення інформаційної зустрічі з учасниками медіації, які не являються сторонами трудового спору та залучаються до медіації як представники, консультанти, захисники, експерти і т. д; можливість збалансувати сили сторін під час медіації трудового спору; навички фасилітації під час медіативних зустрічей із залученням великої кількості учасників медіації; адміністративні навички посередництва в трудових спорах.

Медіація у вирішенні індивідуального трудового спору буде більш ефективною, ніж наявність медіатора, який знає правову сферу та розуміє правову природу трудового конфлікту. Посередник, розуміючи правові наслідки рішення, може зорієнтувати сторони на прийом рішення, яке їх повністю задовольняє і не суперечить закону, та допомогти в укладенні медіаційної угоди. Ми вважаємо, що медіатор, який має юридичну освіту, виключає додаткове залучення юриста під час вирішення індивідуальної трудової суперечки.

Крім вимог законодавства, медіатор має дотримуватись низки етичних стандартів. Природа та зміст медіації як гнучкої й неформальної форми вирішення конфліктів визначають поняття етичних норм у рамках «необов'язкового права» («правила медіації», «кодекси етики медіатора», «професійні стандарти медіатора») на національному чи інституційному рівні. Європейський кодекс поведінки медіаторів, ухвалений 2 червня 2004 року, формулює низку положень, яким медіатори слідує під час своєї роботи. Популяризування медіації під час розв'язання міжнародних комерційних суперечок провокує дискусії щодо доцільності визначення деяких «глобальних» етичних кодексів медіаторів [5, с. 14].

Подібні кодекси етики вже розроблені в організаціях, які надають медіаційні послуги в Україні, наприклад Кодекс етики медіатора громадської організації «Національна асоціація медіаторів України», Український центр медіації та інші. Ці кодекси містять вимоги конфіденційності, нейтральності та неупередженості, добровільності та самовизначення медіатора, толерантності, а також неприпустимості конфлікту інтересів посередника.

Зокрема, для підвищення професійної активності медіаторів, які працюють у галузі вирішення трудових та корпоративних спорів, встановлення основних етичних норм та правил поведінки медіаторів, створено Кодекс етики медіаторів у трудових та корпоративних спорах. Дотримання положень Кодексу являється обов'язковим для забезпечення якісної медіації трудових спорів, а разом з тим сприяє професійному розвитку медіаторів та їх усвідомленню поведінки у складних практичних ситуаціях [3, с. 4].

Стосовно особистісних вимог до медіатора, то його діяльність безпосередньо пов'язана з роботою з людьми, вирішенням конфліктів, спорів та суперечок. Б. Майер вказує на те, що для вирішення учасникам суперечки потрібно щось більше, ніж сам процес: їм потрібні розуміння, сила, творчість, стратегічне мислення, мудрість, терпіння, конфронтація, гумор, винахідливість, сміливість та багато інших якостей, які не належать лише процесу медіації [15, с. 146]. Серед найважливіших особистих якостей медіатора Хелен Коллінз виділяє емпатію, швидкість думки, здатну охоплювати різні напрями, нейтральність, емоційний інтелект, художній талант, інтуїцію та допитливість [9].

Зазначені особисті якості мають велике значення для підготовки та розвитку медіатора, оскільки впливають на процедуру медіації, однак рівень майстерності не може бути закріплений у нормативних актах, посередник повинен удосконалювати та практикувати їх самостійно.

Без сумніву, особистість медіатора є важливою частиною процедури медіа-

ції, адже від його відношення та поведінки багато в чому залежить наслідок медіації. Насамперед, медіатором повинна бути нейтральна третя сторона, яка буде підтримувати конфліктуючі сторони у досягненні угоди. Разом з тим, ідеальний медіатор має бути добросовісним, знаючим та досвідченим у галузі посередництва вирішення спорів. Дані якості посередника повинні допомагати формуванню довіри, прагнення щиро та відкрито виразити себе.

Висновки. Отже, медіатор є ключовою фігурою медіації, від професіоналізму якої залежить успіх та ефективність процесу. Досвід іноземних країн, де медіація була успішною, свідчить про впровадження контролю якості підготовки медіаторів. Ця роль може бути призначена державним і приватним організаціям або громадським об'єднанням (посередницькі організації).

Важливими складовими професійної компетентності медіатора є постійне вдосконалення та розвиток, отримання нових знань та ефективне формування конкурентоспроможності. Такий підхід спонукає суспільство сприймати медіацію як альтернативний спосіб вирішення спорів, зміцнює довіру до неї та популяризує медіацію серед українців.

Таким чином, процедура медіації у вирішенні індивідуального трудового спору буде більш ефективною, ніж наявність медіатора, який знає правову сферу та розуміє правову природу трудового спору. Медіатор, розуміючи правові наслідки прийнятого рішення, може зорієнтувати сторони на прийняття рішення, яке їх повністю задовольняє і не суперечить законодавству, а також може в укладенні медіативної угоди.

Література:

1. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <http://surl.li/diiid> (дата звернення: 15.05.2024)
2. Бурова Л.І. Правовий статус медіатора при розгляді справи щодо захисту прав інтелектуальної власності. Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наукової конф. (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.). Одеса, 2013. Т. 2. С. 678-680.
3. Кодекс Етики медіатора трудових та корпоративних спорів / за заг. ред. А.А. Нечай. Київ: Видавнича група «Шкільний світ», 2021. 23 с.
4. Основні засади навчання базовим навичкам медіатора / За заг. ред. К.Б. Наровської. К. Видавець В. Захаренко, 2019. 32 с.
5. Романадзе Л. Універсальний кодекс етики медіатора: утопія чи реальність. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2021. № 1. С. 14-22. URL : [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(114\)02](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(114)02). (дата звернення: 15.05.2024).
6. Табернацька М. Переговори та посередництво у публічній сфері, бізнес. Варшава: Oficyna a Wolters Kluwer, 2009.

7. Цільмак О. Професійна компетентність медіатора в галузі зовнішнього правосуддя. Правова система: теорія і практика. 2015. № 4. С. 63-65.
8. Типові стандарти навчання основам медіації і медіації трудових та корпоративних спорів. Затверджено загальними зборами членів Громадської спілки «Національна асоціація медіації трудових та корпоративних спорів» протокол № 4 від 10.12.2021 р.
9. Collins H. The most important personal qualities a mediator needs. 2005. February. URL: <http://surl.li/fpeaj> (дата звернення: 15.05.2024).
10. Council recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (Text with EEA relevance) (2018/C 189/01). Official Journal of the European Union. 2018. P. 1-13. URL: <http://surl.li/fpaxp>. (дата звернення: 15.05.2024).
11. Definition and Selection of Competencies. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). URL: <https://www.oecd.org>. (дата звернення: 15.05.2024).
12. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. URL: <http://surl.li/ewjgb> (дата звернення: 15.05.2024).
13. European code of ethics for mediators. URL: <http://surl.li/dcome> (дата звернення: 15.05.2024)
14. ISO 9001:2015 Quality management systems – Requirements. 2015. 29 p. URL: <https://www.iso.org/standard/62085.html> (дата звернення: 15.05.2024).
15. Mayer B.S. Beyond neutrality: confronting the crisis in conflict resolution, ossey-Bass. San Francisco. 2004.
16. Myślińska M. Mediation Functions Performed by Mediator during Mediation. Selected Problems. Studia Iuridica Lublinensia. 2018. № 3. P. 73-78. URL: <http://dx.doi.org/10.17951/sil.2018.27.3.73-88> (дата звернення: 15.05.2024).
17. Rickover S. Behind the Corporate Veil. URL: <https://sararickover.wordpress.com> (дата звернення: 15.05.2024).

References:

1. On mediation: Law of Ukraine dated November 16, 2021 No. 1875-IX. URL: <http://surl.li/diiid> (Accessed: 18 May 2024)
2. Burova L.I. The legal status of a mediator when considering a case regarding the protection of intellectual property rights. Legal life of modern Ukraine: materials of the International scientific conference (Odesa, May 16-17, 2013). Odesa, 2013. Vol. 2, pp. 678-680.
3. Code of Ethics of a mediator of labor and corporate disputes / according to general red. A.A. Lets go Kyiv: School World Publishing Group, 2021. 23 p.
4. Basic principles of learning the basic skills of a mediator / According to general red. K.B. Narovskaya K.: Publisher V. Zakharenko, 2019. 32 c.
5. Romanadze L. Universal code of ethics of a mediator: utopia or reality. Foreign trade: economy, finance, law. 2021. No. 1. P. 14-22. URL: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(114\)](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(114)) (Accessed: 18 May 2024)
6. Tabernatska M. Negotiations and mediation in the public sphere, business. Warsaw: Oficyna a Wolters Kluwer, 2009.
7. Tsilmak O. Professional competence of a mediator in the field of external justice. Legal system: theory and practice. 2015. No. 4. P. 63-65.
8. Typical standards for teaching the basics of mediation and mediation of labor and corporate disputes. Protocol No. 4 dated 10.12.2021 was approved by the general meeting of members of the Public Union «National Association of Mediation of Labor and Corporate Disputes».
9. Collins H. The most important personal qualities a mediator needs. 2005. February. URL: <http://surl.li/fpeaj> (Accessed: 18 May 2024).
10. Council recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (Text with EEA relevance) (2018/C 189/01). Official Journal of the European Union. 2018. P. 1-13. URL: <http://surl.li/fpaxp> (Accessed: 18 May 2024).
11. Definition and Selection of Competencies. Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). URL : <https://www.oecd.org> (дата звернення 20.05.2024).
12. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. URL: <http://surl.li/ewjgb> (Accessed: 18 May 2024).
13. European code of ethics for mediators. URL: <http://surl.li/dcome> (Accessed: 18 May 2024).
14. ISO 9001:2015 Quality management systems – Requirements. 2015. 29 p. URL: <https://www.iso.org/standard/62085.html> (Accessed: 18 May 2024).
15. Mayer B.S. Beyond neutrality: confronting the crisis in conflict resolution, ossey-Bass. San Francisco. 2004.
16. Myślińska M. Mediation Functions Performed by Mediator during Mediation. Selected Problems. Studia Iuridica Lublinensia. 2018. № 3. P. 73-78. URL: <http://dx.doi.org/10.17951/sil.2018.27.3.73-88> (Accessed: 18 May 2024).
17. Rickover S. Behind the Corporate Veil. URL: <https://sararickover.wordpress.com> (Accessed: 18 May 2024).

Стаття надійшла до друку 20 травня 2024 року

УДК 340.12

DOI - 10.31732/2708-339X-2024-12-A7

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ ГАРАНТІЙ У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Степаненко Н.В.,

доктор філософії в галузі права

Університет «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: nataliasv@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6216-2206>

Кубрак Д.А.,

аспірант Університету «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: kubrakda@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4865-9988>

PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS DURING IMPLEMENTATION OF GUARANTEES IN EXECUTIVE PROCEEDINGS: THEORETICAL AND LEGAL RESEARCH

Stepanenko N.V.,

PhD in Law, «KROK» University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: nataliasv@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6216-2206>

Kubrack D.A.,

PhD student «KROK» University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: kubrakda@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4865-9988>

Анотація. У статті розглянуто теоретико-правові аспекти захисту прав дітей під час реалізації гарантій у виконавчому провадженні. Авторами представлено систему гарантій виконавчого провадження як сукупність таких складових: процесуальні форми здійснення нагляду та контролю за законністю виконавчого провадження, оскарження дії державного чи приватного виконавця, заходи відповідальності винних за порушення законодавства про виконавче провадження, залучення представників, експертів, спеціалістів, суб'єктів оціночної діяльності, понять, нормативно регламентована система прав і обов'язків виконавців, сторін та інших учасників виконавчого провадження тощо. На підставі аналізу профільного законодавства та правозастосовної практики аргументовано, що захист прав дітей під час реалізації гарантій у виконавчому провадженні проводиться щодо двох основних напрямків – щодо захисту майнових прав та щодо захисту особистих немайнових прав.

Визначено, що захист майнових прав дитини у виконавчому провадженні насамперед стосується стягнення аліментів з батьків-боржників для забезпечення гармонійного розвитку дитини, а також недопущення виселення неповнолітньої особи з іпотечного житла у разі застосування стягнення з батьків-іпотекодержателів. Встановлено, що захист особистих немайнових прав дитини здійснюється шляхом відібрання дитини, встановлення побачення з дитиною, усунення перешкод у побаченні з дитиною. При цьому наголошено на необхідності належної аргументації та доказової бази під час підготовки про тимчасове влаштування дитини до дитячого або лікувального закладу, одержання боржником копії постанови про відкриття виконавчого провадження під час розшуку боржника чи дитини, а також звернення до суду з проханням доповнити або уточнити порядок виконання рішення про побачення з дитиною. Закцентовано увагу на необхідності залучення у виконавче провадження лікаря, педагога, психолога та інших спеціалістів для захисту прав неповнолітніх, забезпечення їхнього психічного та фізичного стану, унеможливлення зловживань сторонами виконавчого провадження.

Ключові слова: захист, права дитини, виконавче провадження, гарантії виконавчого провадження.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 6.

Abstract. This article examines the theoretical and legal aspects of protecting children's rights during the implementation of guarantees in enforcement proceedings. The author presents the system of guarantees in enforcement proceedings as comprising several components, including procedural forms of supervision and control over the legality of enforcement actions, mechanisms for appealing the actions of state or private executors, measures to hold accountable those who violate enforcement legislation, and the involvement of representatives, experts, specialists, evaluators, and witnesses. Additionally, it includes a normatively regulated system of rights and obligations for executors, parties, and other participants in enforcement proceedings.

Based on an analysis of relevant legislation and law enforcement practices, the article argues that the protection of children's rights during enforcement proceedings is pursued in two main directions: the protection of property rights and the protection of personal non-property rights.

The protection of a child's property rights primarily concerns the collection of alimony from debtor parents to ensure the child's harmonious development, as well as preventing the eviction of minors from mortgaged housing in cases involving parents who are mortgage debtors.

The protection of a child's personal non-property rights is achieved through measures such as ensuring the child's removal from harmful environments, establishing visitation rights, and removing obstacles to visitation. The article emphasizes the need for proper reasoning and a robust evidence base when preparing for a child's temporary placement in a children's or medical institution. It is also essential for the debtor to receive a copy of the decision to open enforcement proceedings during the search for the debtor or the child, and to apply to the court for clarification on the visitation process.

Furthermore, the article highlights the necessity of involving professionals such as doctors, teachers, and psychologists in enforcement proceedings to safeguard the rights of minors, ensure their mental and physical well-being, and prevent potential abuse by parties involved in the enforcement process.

Keywords: protection, child rights, enforcement proceedings, guarantees of enforcement proceedings.

Formulas: 0, **fig.:** 0, **tabl.:** 0, **ref.:** 6.

Постановка проблеми. Загальновідомо, права й інтереси державного виконавця у виконавчому провадженні забезпечуються численними гарантіями, які закріплені в нормах Конституції України, законів «Про виконавче провадження», «Про державну виконавчу службу» та інших нормативно-правових актах України. Цими джерелами державному виконавцеві гарантуються права, обов'язки і свободи [1, с. 86-88], які складають зміст його правового статусу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За останні роки проведено чимало досліджень, що стосуються захисту прав дітей під час виконавчого провадження. Серед учених, які прямо або опосередковано здійснювали дослідження гарантій прав державного виконавця у виконавчому провадженні відносяться С.В. Ігонін, О.С. Кліменко, П.В. Макушев, С.В. Щербак, С.Я. Фурса та ін.

Втім, попри те, що вказані праці мають вагоме теоретичне значення для наукової розвідки обраної проблематики, чимало проблемних питань залишилися не вирішеними. На підставі наведеного, існує необхідність детального розкриття досвіду захисту прав дітей під час реалізації гарантій у виконавчому провадженні.

Метою статті є аналіз системи гарантій виконавчого провадження, зокрема

процесуальних форм здійснення нагляду та контролю за законністю виконавчого провадження, оскарження дій державного чи приватного виконавця, заходи відповідальності винних за порушення законодавства про виконавче провадження, а також особливості залучення учасників виконавчого провадження тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гарантії прав державного виконавця являють собою встановлені законодавством основні положення, які характеризують організаційно-забезпечувальний, матеріально-технічний, соціально-правовий стан згаданого статусу державного виконавця, що складає актуальність теми.

Законодавчі гарантії державним виконавцям потрібні для максимально ефективного впровадження їх правового статусу в роботу, службу та суспільне й особисте життя. Метою встановлених гарантій проходження служби державним виконавцем є забезпечення дотримання вимог законодавства, створення умов для найбільш повного здійснення наданих прав, що виникають при примусовому виконанні рішень судів та інших державних органів. Ці гарантії також необхідні для того, щоб виключити або мінімізувати випадки будь-яких порушень під час виконавчого провадження з метою захисту прав, свобод і

законних інтересів людини та громадянина, а саме стягувача і боржника [5, с. 81-83].

Гарантіями у виконавчому провадженні можуть служити:

1) законодавче визначення загальних, міжгалузевих та спеціальних принципів, на яких побудована діяльність державних виконавців (ст. ст. 5, 18, 32, 35, 37, 45 Закону «Про виконавче провадження»);

2) юридичне забезпечення державному виконавцеві здійснення повноважень у точній відповідності із Законом і недопущення у своїй діяльності порушень прав та інтересів фізичних і юридичних осіб-учасників виконавчого провадження;

3) організаційне забезпечення державним виконавцем обов'язку тлумачити норми Закону особам, які беруть участь у виконавчому провадженні та залучаються до проведення примусово-виконавчих дій;

4) контроль і нагляд за законністю виконавчого провадження (ст. 8 цього Закону);

5) своєчасний розгляд судом окремих питань, від яких залежить розвиток виконавчого провадження (ст.ст. 28, 32, 33, 42, 78 Закону «Про виконавче провадження»), наприклад, звільнення майна з-під арешту; контроль державного виконавця за правильним виконанням судових рішень про стягнення періодичних платежів; здійснення державним виконавцем повороту виконання (ст. 420-422 ЦПК).

Визначений процесуальний порядок покладає на державного виконавця обов'язок здійснювати свої повноваження на основі режиму законності – у якому гарантоване суворе додержання повноважень у службовій діяльності із захистом прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, в тому числі сторін, які беруть участь у виконавчому провадженні [2].

У свою чергу, державний виконавець є гарантом юридичної істини по справі з примусового виконання рішень судових і не судових органів. Він неупереджено, своєчасно і повно вчиняє примусово-виконавчі дії, застосовує тільки ті заходи примусового виконання, які визначені законом і передбачені рішенням [3, с. 240-250].

Відповідно до Закону «Про виконавче провадження», державний виконавець гарантує законність, справедливість та гуманізм примусової процесуальної діяльності, де сто-

рони мають рівні можливості для реалізації своїх прав і обов'язків у виконавчому провадженні щодо добровільного чи примусового виконання рішення.

Державним виконавцем гарантується доступність до виконавчого провадження, коли сторони та інші зацікавлені особи вільні брати участь у виконавчому процесі у відповідності до норм законодавства. Встановлене нормативне правило покладає на державного виконавця обов'язок роз'яснити права особам, які беруть участь у виконавчому провадженні або залучаються до проведення виконавчих дій, а саме понятим, експертам і спеціалістам, працівникам органів опіки і піклування, перекладачам за ст.ст. 14-29 Закону «Про виконавче провадження» [2, 3].

При виконанні рішення про відібрання дитини, у разі потреби, державний виконавець може гарантувати тимчасове влаштування дитини до дитячого чи лікувального закладу. Відносно осіб, які умисно перешкоджають примусовому виконанню рішення чи іншим чином порушують вимоги законодавства про виконавче провадження, державний виконавець виступає гарантом законності та правопорядку, – складає на них акти про порушення і надсилає його до суду з поданням про притягнення винної особи до адміністративної або кримінальної відповідальності [4, с. 64-66].

Для забезпечення більш ефективного захисту прав дітей у виконавчому провадженні необхідно внести ряд змін до національного законодавства та удосконалити процедури. Зокрема, запровадити спеціалізованих виконавців для справ, що стосуються прав дітей (наприклад, стягнення аліментів або виконання рішень про передачу дитини одному з батьків). Це підвищить компетентність та чутливість виконавців до специфіки таких справ. Необхідно також, на нашу думку, створити окремий механізм моніторингу виконання рішень, що стосуються прав дітей, з боку соціальних служб та уповноважених органів. Такий контроль дозволить оперативно реагувати на можливі порушення прав дитини. Ще одним вагомим механізмом може стати автоматизація стягнення аліментів шляхом впровадження електронних систем контролю та забезпечення автоматичних нарахунків з банківських рахунків платника. Це допоможе уникнути затримок у виплатах. Отримувати

необхідні засоби до існування вчасно можливе завдяки введенню державної підтримки (авансових виплат) у випадках, коли стягнення аліментів ускладнене або неможливе.

Діти мають бути захищені від виселення незалежно від боргів або інших зобов'язань батьків чи опікунів. Тобто виникає потреба розширення прав на спадкове майно дітей, зокрема щодо процедури реєстрації права власності на житло чи інше майно, надане дітям за рішенням суду. Виконавці мають також враховувати психологічні та соціальні аспекти дитини під час таких процедур. Тому варто залучати психологів та соціальних працівників під час виконання рішень, що стосуються переміщення або зміни опіки, щоб уникнути психологічної травматизації дитини.

Ще одним важливим аспектом є захист немайнових прав дітей, зокрема розширення можливостей захисту особистих прав дітей, таких як право на контакт з обома батьками. Наприклад, запровадження механізмів для забезпечення виконання рішень суду щодо зустрічей дитини з батьком/матір'ю, навіть якщо інша сторона перешкоджає.

Отже, удосконалення правового механізму захисту прав дітей у виконавчому провадженні вимагає системного підходу, що включає зміни у законодавстві, розвиток нових процедур та запровадження механізмів моніторингу та контролю. Впровадження цих

заходів сприятиме кращому захисту інтересів дітей та забезпечить справедливість і дотримання їхніх прав на кожному етапі виконавчого провадження.

Відповідно до вищезазначеного можна зробити наступні **висновки**:

По-перше, гарантії – це забезпечені законом приписи, які характеризують організаційно-забезпечувальний, матеріально-технічний, соціально-правовий стан державного виконавця; та задовольняють його інтереси у процесі роботи та служби; то уповноважують його на захист прав і свобод інших осіб-учасників виконавчого провадження.

По-друге, сутність гарантії полягає у необхідності реалізації спеціальних примусово-виконавчих функцій, принципів та форм виконавчого провадження, саме державним виконавцем, що тягне виключення або мінімізацію випадків порушення законів, прав, свобод та інтересів людини і громадянина; сприяє точному, однозначному та правильному тлумаченню норм українського законодавства.

Тому, можемо стверджувати, що гарантії це організаційно-правові засоби, що застосовуються у процесі виконавчого провадження. Вони забезпечують належне функціонування ДВС України та реалізацію повноважень їх службовцями у примусово-виконавчих відносинах.

Література:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 30.
2. Про виконавче провадження: Закон України від 21.04.1999 № 606-XIV остання редакція від 11.06.2019 URL: <http://www.rada.kiev.ua>. (дата звернення: 28.04.2024).
3. Авер'янов В.Б. Принцип верховенства права – вирішальна засада реформування державної служби. К.: Юрнакацетр, 2020. 410 с.
4. Тітов В. Про деякі проблеми виконавчого провадження. Право України. 2019. № 11. С. 64-68.
5. Фурса С. Принципи організації та діяльності державної виконавчої служби. Підприємництво, господарство і право. 2021. №8. С. 81-85.
6. Щербак С.В. Виконавче провадження як одна з правозахисних функцій держави. Право України. 2022. №11. С. 86-90.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2016. № 30.
2. Pro vykonavche provadzhennia: Zakon Ukrainy vid 21.04.1999 № 606-XIV ostannia redaktsiia vid 11.06.2019 URL: <http://www.rada.kiev.ua>. – Zahol. z ekrana. (Accessed: 28 April 2024)
3. Aver'ianov V.B. Pryntsyp verkhovenstva prava – vyrishal'na zasada reformuvannia derzhavnoi sluzhby. K.: Yurnaukatsentr, 2020. 410 s.
4. Titov V. Pro deiaki problemy vykonavchoho provadzhennia. Pravo Ukrainy. 2019. № 11. S. 64-68.
5. Fursa S. Pryntsypy orhanizatsii ta diial'nosti derzhavnoi vykonavchoi sluzhby. Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2021. №8. S. 81-85.
6. Scherbak S.V. Vykonavche provadzhennia iak odna z pravozakhysnyk funktsij derzhavy. Pravo Ukrainy. 2022. №11. S. 86-90.

Стаття надійшла до друку 30 квітня 2024 року

УДК 340.12

DOI - 10.31732/2708-339X-2024-12-A8

РЕСТИТУЦІЯ ЯК СКЛАДОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Долянська І.М.,

кандидат юридичних наук, доцент

Університет «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: DolianovskaIM@krok.edu.uaORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1606-7096>**Карасьов В.І.,**

аспірант Університету «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: karasiovvi@krok.edu.uaORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9628-4957>

RESTITUTION AS A COMPONENT OF TRANSITIONAL JUSTICE

Dolyanovska I.M.,

candidate of legal sciences, associate professor

«KROK» University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: DolianovskaIM@krok.edu.uaORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1606-7096>**Karasyov V.I.,**

PhD student «KROK» University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: karasiovvi@krok.edu.uaORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9628-4957>

Анотація. Стаття присвячена поглибленому аналізу концепції перехідного правосуддя, зосереджено увагу на його ключовому елементі – реституції, яка є важливим інструментом для відновлення порушених прав жертв серйозних порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права, таких як воєнні злочини, геноцид та масові репресії. Описано чотири основні компоненти перехідного правосуддя. Особливу увагу приділено реституції, яка полягає у відновленні початкового стану жертв серйозних порушень прав людини або міжнародного гуманітарного права. Визначено, що реституція не тільки компенсує заподіяну шкоду, але й відновлює соціальну справедливість та забезпечує повернення жертв до їхнього первинного стану, включаючи повернення майна, відновлення громадянства, прав людини, ідентичності, сімейного життя та надання компенсації за завдану шкоду.

У статті охарактеризовано правові основи реституції, зокрема аналізуються міжнародні документи, зокрема Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 60/147, яка встановлює основні принципи та керівні положення щодо права на захист і відшкодування шкоди для жертв порушень прав людини. Наведені приклади застосування реституції в різних країнах, таких як Гватемала, Боснія та Південна Африка, демонструють ефективність цього механізму у подоланні наслідків конфліктів та масових порушень прав людини. У статті досліджено як реституція сприяла відновленню майнових прав, поверненню земель, відновленню на роботі, виплаті компенсацій постраждалим, що дозволило забезпечити справедливість і запобігти повторенню подібних порушень у майбутньому.

Проаналізовано значення реституції як елементу перехідного правосуддя, що відіграє ключову роль у забезпеченні довготривалого миру та стабільності в постконфліктних суспільствах. Стаття підсумовує, що інтеграція реституції в національні та міжнародні механізми перехідного правосуддя є критично важливою для побудови справедливого і мирного майбутнього. Таким чином, наводяться аргументи на користь важливості реституції у світовій практиці як одного з основних інструментів перехідного правосуддя, що забезпечує

не лише правову, але й моральну реабілітацію суспільства.

Ключові слова: реституція, перехідне правосуддя, права людини, постконфліктне суспільство, міжнародне право, справедливість, примирення.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 12.

Abstract. The article is dedicated to an in-depth analysis of the concept of transitional justice, focusing on its key element – restitution, which is a crucial tool for restoring the violated rights of victims of serious human rights violations and international humanitarian law, such as war crimes, genocide, and mass repression. The article describes the four main components of transitional justice, with special emphasis on restitution, which involves restoring the original state of victims of serious human rights violations or international humanitarian law breaches. It is determined that restitution not only compensates for the damage caused but also restores social justice and ensures the return of victims to their original state, including the return of property, restoration of citizenship, human rights, identity, family life, and compensation for the harm suffered.

The article characterizes the legal foundations of restitution, analyzing international documents such as the UN General Assembly Resolution No. 60/147, which establishes the basic principles and guidelines regarding the right to protection and reparation for victims of human rights violations. Examples of restitution application in various countries, such as Guatemala, Bosnia, and South Africa, are provided, demonstrating the effectiveness of this mechanism in overcoming the consequences of conflicts and mass human rights violations. The article examines how restitution contributed to the restoration of property rights, the return of land, reinstatement at work, and compensation payments to the affected, ensuring justice and preventing the recurrence of such violations in the future.

The significance of restitution as an element of transitional justice, playing a key role in ensuring long-term peace and stability in post-conflict societies, is analyzed. The article concludes that the integration of restitution into national and international mechanisms of transitional justice is critically important for building a just and peaceful future. Thus, arguments are presented in favor of the importance of restitution in global practice as one of the main tools of transitional justice, ensuring not only legal but also moral rehabilitation of society.

Keywords: restitution, transitional justice, human rights, post-conflict society, international law, justice, reconciliation

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 12.

Постановка проблеми. Нерідко в сучасній науці виникає питання щодо ролі реституції як важливого елементу перехідного правосуддя. Зокрема важливо дослідити, наскільки ефективно відбувається процес відновлення прав та відшкодування збитків, які були завдані в результаті порушень прав людини. Важливо з'ясувати, як реституція сприяє відновленню справедливості в суспільстві та забезпечує правову відповідальність за порушення. Також важливо врахувати аспекти законодавства, які регулюють процес реституції, їхню практичну реалізацію таких правових норм та можливі проблеми, які виникають у процесі застосування цього інструменту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та складові перехідного правосуддя, у тому числі реституцію, досліджувала значна кількість науковців різних країн світу, зокрема: Джойс Хоп Скотт, Трейсі Натан, Родрі К. Вільямс, Марта Мінов, Пабло де Гріф, та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Попри наявність наукових досліджень з питань перехідного правосуддя, подолання наслідків масових порушень прав людини за різних обставин

має свої особливості, тому це питання потребує додаткового вивчення з урахуванням міжнародного досвіду.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження ролі реституції у процесах перехідного правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження. За загальним правилом виділяють чотири складові елементи перехідного правосуддя, що включають в себе: кримінальне переслідування/Criminal prosecutions (відповідальність за воєнні злочини, злочини проти людства та інші серйозні порушення прав людини); установлення істини/truth-seeking (встановлення правди щодо минулих зловживань); відшкодування або репарації/reparations (відшкодування жертвам за шкоду, яку їм завдали); інституційні реформи/institutional reforms (зміни в державних структурах для запобігання повторенню порушень) [1]. Ці складові елементи стали загальновизнаними у світовій практиці завдяки спільним зусиллям дослідників, міжнародних організацій та правозахисних груп.

Визначити конкретну людину, яка вперше окреслила складові перехідного правосуддя, важко, але значний внесок у ро-

звиток цієї концепції зробила Організація об'єднаних націй, а також науковці та практики у сфері захисту прав людини.

Відповідні складові елементи, зокрема, визначалися в: Доповіді Генерального Секретаря з питань верховенства права та перехідного правосуддя у конфліктних та постконфліктних суспільствах від 23 серпня 2004 року, S/2004/616 [2]; Доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини від 06 серпня 2009 року, A/HRC/12/18 [3]; інформаційній записці Генерального секретаря ООН від 2010 року [4].

З урахуванням наведених складових перехідного правосуддя щодо відшкодування, резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 60/147 від 15 грудня 2005 року визначено Основні принципи та керівні положення, які стосуються права на захист і відшкодування шкоди для жертв порушень міжнародних норм у галузі забезпечення прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права (далі – Резолюція № 60/147).

Резолюцією № 60/147, окрім іншого, закріплено, що жертвам порушень як прав людини, так і міжнародного гуманітарного права повинне надаватися повне відшкодування з урахуванням тяжкості порушення та індивідуальних обставин. Таке відшкодування може бути здійснене в наступних формах: реституція, компенсація, реабілітація, сатисфакція і гарантії неповторення. Відповідне визначено в пункті 18 розділу IX «Відшкодування за завдану шкоду» згаданої вище Резолюції [5].

Відповідно до пункту 19 розділу IX Резолюції № 60/147 реституція має на меті відновити стан жертви до її початкового стану, у якому вона перебувала до порушення. Реституція включає у відповідних випадках: відновлення свободи, забезпечення прав людини, ідентичності, сімейного життя та громадянства, повернення до місця проживання, відновлення на роботі та повернення майна [5].

З огляду на наведене можна визначити, що реституція є складовим елементом відшкодування або репарації/repairs, яке є одним із чотирьох стовпів перехідного правосуддя.

В Юридичній енциклопедії (за ре-

дакцією Ю. Шемшученка) поняття реституції розглядається в двох площинах: цивільно-правовій та міжнародно-правовій. Цивільно-правова площина базується на наслідках недійсності правочину, які закріплені в частині 1 статті 216 Цивільного кодексу України. У свою чергу, в міжнародному праві автори визначають реституцію як вид матеріально-правової відповідальності держави, що вчинила акт агресії або інше міжнародно-протиправне діяння. Реституція в такому випадку полягає в обов'язку держави-агресора ліквідувати або зменшити матеріальну шкоду, завдану іншій державі, та відновити попередній стан [6].

Необхідність в перехідному правосудді та реституції час від часу виникає в різних країнах світу та за різних обставин. Кожна держава обирає свій підхід під час вирішення глобальних проблем. На практиці реституція необхідна не тільки під час (у конфліктний період) та після вчинення акту агресії як національного, так і за участю іноземних держав (у постконфліктний період), а і в результаті інших негативних обставин – панування недемократичних (наприклад, авторитарних) режимів, інших масових порушень прав людини (рабство, геноцид, репресії, тощо).

Наприклад, на засіданні міжнародної експертної групи ООН «Правда, правосуддя перехідного періоду та процеси примирення», що відбулося 15-17 листопада 2022 року в місті Сантьяго (Чилі), обговорювалися дослідження та питання застосування перехідного правосуддя щодо постраждалих від насильства в школах-інтернатах у Канаді. Результати обговорення та процеси вирішення питання постраждалих, завданя Комісії з питань правди та примирення, а також результати її роботи висвітлені в експертній роботі наукового директора Національного центру правди та примирення Бренді Ганн [7].

Про необхідність у застосуванні реституції для нащадків рабів у Сполучених Штатах Америки наводить Джеймс Опе Скотт, клінічний професор із вивчення афроамериканців і чорношкірої діаспори в Бостонському університеті. У своїй науковій роботі вона наголошує на необхідності визнання історичної несправедливості та важливості

визнання, усвідомлення тривалих наслідків рабства для нащадків рабів та суспільства в цілому. Окрім цього, досліджено моральні та юридичні аспекти відшкодування збитків нащадкам рабів і роль цих процесів у перехідному правосудді [8].

Наведені роботи додатково підкреслюють значення та необхідність перехідного правосуддя у випадках масових порушень прав людей, а також реституції, яка є одним з її складових елементів.

Додаткового хочемо звернути увагу, що наведені вище випадки застосування перехідного правосуддя стосувалися певних категорій населення в окремій країні, але, на жаль, у світовій практиці є випадки, коли масштаби порушення прав та свобод громадян стосувалися цілої країни та майже всього її населення. Зокрема, можна виділити наступні випадки застосування реституції у світі.

1. Реституції земель у Гватемалі як частина перехідного правосуддя за наслідками виселення, переселення корінного населення під час внутрішнього конфлікту (1960-1996). У цьому випадку перш за все потрібно відзначити, що застосування реституції у Гватемалі стало можливим завдяки діяльності Громад населення в опорі Сьєрр (Comunidades de Población en Resistencia de la Sierra), яка успішно співпрацювала з урядом Гватемали з питань застосування реституції (виплата компенсацій та повернення майна) постраждалим особам [9].

2. Реституція майна після конфлікту в Боснії, що є частиною перехідного правосуддя, яка створена для подолання наслідків конфлікту 1992-1995 років. Реституція в Боснії почалася з моменту припинення конфлікту та підписання Дейтонської мирної угоди, яка регулювала питання поновлення

порушених майнових прав, створення та діяльність Комісії з майнових вимог біженців і переміщених осіб (CRPC), а також механізми виконання рішень CRPC, які мали забезпечувати судові органи Боснії і Герцеговини. Варто також відзначити, що відповідна угода визначала варіанти повернення майна та отримання компенсації за його знищення в результаті воєнних дій [10].

3. Реституція земельних прав після апартеїду в Південній Африці. Перш за все потрібно відзначити, що реституція стала можлива з прийняттям Закону про реституцію земельних прав в 1994 році. Цей законодавчий акт дозволив особам і громадам, які втратили землю через расову дискримінацію з 1913 року, подавати заяви на повернення землі або отримання компенсації. Заяви розглядала Комісія з питань реституції земельних прав та вона приймала рішення щодо повернення земель або виплати компенсацій [11]. Процес реституції триває і наразі. У травні 2023 року Комісія з питань реституції прав на землю повідомила, що 65410 із загальної кількості 82976 земельних претензій, поданих з 1995 по 2023 рік, були задоволені [12].

У світовій історії необхідність перехідного правосуддя та реституції виникає постійно. Наведені у цій статті приклади є лише невеликою частиною випадків застосування реституції у світовій практиці.

Висновки. Отже, реституція є одним з ключових компонентів перехідного правосуддя, є механізмом, необхідним для відновлення попереднього стану постраждалих осіб, що може бути здійснено шляхом: відновлення свободи, забезпечення прав людини, ідентичності, сімейного життя та громадянства, повернення до місця проживання, відновлення на роботі та повернення майна.

Література:

1. Міжнародний центр перехідного правосуддя. Що таке перехідне правосуддя? URL: <https://www.ictj.org/about/transitional-justice> (дата звернення: 30.06.2024);
2. ООН і верховенство права. Доповідь Генерального секретаря про верховенство права та перехідне правосуддя у конфліктних та постконфліктних суспільствах, 23 серпня 2004 року, S/2004/616. URL: <http://archive.ipsu.org/splz-e/unga07/law.pdf> (дата звернення: 20.05.2024);
3. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. Аналітичне дослідження про права людини та перехідне правосуддя, 06 серпня 2009 року, A/HRC/12/18. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/662694> (дата звернення: 30.06.2024);
4. ООН. Керівна записка Генерального секретаря: Підхід Організації Об'єднаних Націй до перехідного правосуддя, березень 2010 року. URL: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf (дата звернення: 20.05.2024);
5. Резолюція 60/147 Генеральної Асамблеї від 16.12.2005. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ga_60-

147/ga_60-147_ph_e.pdf (дата звернення: 20.05.2024);

6. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. URL: <https://leksika.com.ua/16120724/legal/restitutsiya> (дата звернення: 20.05.2024);

7. Ганн Б. Засідання міжнародної експертної групи ООН «Правда, правосуддя перехідного періоду та процеси примирення». Сантьяго, Чилі, 2022. URL: <https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wp-content/uploads/sites/19/2022/11/Brenda-Gunn-Lessons-Learned.pdf> (дата звернення: 20.05.2024);

8. Скотт, Дж. Х. (2022). Репарації, реституція та перехідне правосуддя: американське рабство та його наслідки. Wisconsin International Law Journal, том 39(2), 269-299. URL: https://wilj.law.wisc.edu/wp-content/uploads/sites/1270/2022/09/39.2_269-299_Scott.pdf (дата звернення: 20.05.2024);

9. Трейсі, Н. Територіальність у перехідному правосудді та реституція землі: громади Гватемали в опорі після переселення: Дисертація. Тусон, 2020. 15 с. URL: <https://www.proquest.com/openview/b911385c625ea27d3acb308aa896ec6e/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y> (дата звернення: 20.05.2024);

10. Родрі К. Вільямс, Постконфліктна реституція власності в Боснії: Балансування репарацій та довгострокових рішень після переміщення, Міжнародний симпозіум TESEV на тему «Внутрішнє переміщення в Туреччині та за її межами», Стамбул, 5 грудня 2006 року. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/200612_rcw_TESEVpresentation.pdf (дата звернення: 20.05.2024);

11. Реституція прав на землю: Закон 22 від 1994 року. URL: <https://www.gov.za/documents/restitution-land-rights-act> (дата звернення: 20.05.2024);

12. Невирішене земельне питання Південної Африки - Rosa-Luxemburg-Stiftung. RLS - Rosa-Luxemburg-Stiftung. URL: <https://www.rosalux.de/en/news/id/51977/south-africas-unanswered-land-question> (дата звернення: 20.05.2024).

References:

1. International Center for Transitional Justice. What is Transitional Justice? URL: <https://www.ictj.org/about/transitional-justice> (Accessed 30 June 2024);

2. UN and the Rule of Law. Report of the Secretary-General on the Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-conflict Societies, 23 August 2004, S/2004/616. Available at: <http://archive.ipu.org/splz-e/unga07/law.pdf> (Accessed 20 May 2024);

3. UN Office of the High Commissioner of Human Rights. Analytical Study on Human Rights and Transitional Justice, 06 August 2009, A/HRC/12/18/. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/662694> (Accessed 20 May 2024);

4. UN. Guidance Note of the Secretary General: United Nations Approach to Transitional Justice, March 2010. Available at: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf (Accessed 20 May 2024);

5. United Nations General Assembly Resolution 60/147 (16 December 2005). Available at: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ga/ga_60-147_ph_e.pdf (Accessed 20 May 2024);

6. Legal Encyclopedia: In 6 volumes / Editorial Board: Yu. S. Shemshuchenko (chief editor) et al. Kyiv: «Ukr. encycl.», 1998. Available at: <https://leksika.com.ua/16120724/legal/restitutsiya> (Accessed 20 May 2024).

7. Gunn, B. (2022). Meeting of the UN International Expert Group «Truth, Transitional Justice, and Reconciliation Processes». Santiago, Chile. Available at: <https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wp-content/uploads/sites/19/2022/11/Brenda-Gunn-Lessons-Learned.pdf> (Accessed: 20 May 2024);

8. Scott, J. H. (2022). Reparations, Restitution, and Transitional Justice: American Chattel Slavery & its Aftermath. Wisconsin International Law Journal, 39(2), pp. 269-299. Available at: https://wilj.law.wisc.edu/wp-content/uploads/sites/1270/2022/09/39.2_269-299_Scott.pdf (Accessed 20 May 2024);

9. Treacy, N. (2020). Territoriality in Transitional Justice and Land Restitution: Guatemala's Communities of Population in Resistance After Resettlement: Thesis. Tucson, 15 p. Available at: <https://www.proquest.com/openview/b911385c625ea27d3acb308aa896ec6e/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y> (Accessed 20 May 2024);

10. Rodri, K. Williams. Post-Conflict Property Restitution in Bosnia: Balancing Reparations and Long-Term Solutions After Displacement. International TESEV Symposium on «Internal Displacement in Turkey and Abroad», Istanbul, 5 December 2006. Available at: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/200612_rcw_TESEVpresentation.pdf (Accessed 20 May 2024);

11. Restitution of Land Rights: Act 22 of 1994. Available at: <https://www.gov.za/documents/restitution-land-rights-act> (Accessed 20 May 2024);

12. South Africa's Unanswered Land Question - Rosa-Luxemburg-Stiftung. RLS - Rosa-Luxemburg-Stiftung. Available at: <https://www.rosalux.de/en/news/id/51977/south-africas-unanswered-land-question> (Accessed 20 May 2024).

Стаття надійшла до друку 23 травня 2024 року

УДК 340.12+341

DOI - 10.31732/2708-339X-2024-12-A9

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗОВНІШНІХ ФУНКЦІЙ УГОРЩИНИ У РЕАЛІЯХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: НОВОЧАСНІ ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Француз А.Й.

*Герой України, Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
Університет «КРОК»*

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>

THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE EXTERNAL FUNCTIONS OF HUNGARY IN THE REALITIES OF THE FULL-SCALE WAR OF RUSSIA AGAINST UKRAINE: MODERN CHALLENGES OF TODAY

Frantsuz A. Yo.

*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of Legal Sciences, Professor, «KROK» University,
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113*

e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>

Анотація. Даною науковою статтею робиться спроба охарактеризувати міжнародно-правову позицію Віктора Орбана та її вплив на погіршення відносин з Україною в питаннях державно-правових відносин. Світ сьогодні переживає досить складні періоди, трагічними вони є для України, яка сьогодні в часи військової агресії боронить свої землі. Вважаємо, що 2022 рік не став точкою відліку погіршення відносин України з Угорщиною, він став початком повномасштабного вторгнення на українські землі. А питання україно-угорських відносин та їх динаміка має значно глибші корені, які протягом багатьох років зусиллями українського державництва пом'якувалося, але не вирішувалося остаточно. Такі підходи до офіційних позицій ще довго мали би місце, проте війна в Україні все ж внесла свої корективи. У статті згадується Закарпаття, яке не просто українська земля, край чистого гірського повітря, славетна історія України. Закарпаття це ще й частина угорського міжнародного вектору сприйняття. Протягом останніх років претензійність відносно Закарпаття значно посилювалася. Зі сторони офіційної Угорщини має негативний динамізм. Однією з причин гальмування українського курсу реалізації зовнішніх функцій у напрямку ЄС і НАТО сьогодні є у діях Угорщини, яка невиправдано вбачає на території Закарпаття порушення прав етнічних угорців через збільшення частки використання державної мови в освіті. Відтак політика офіційної влади щодо України характерна політико-правовою турбулентністю. Окрім періодичного підняття питання щодо порушення прав етнічних угорців на Закарпатті, яке вони вважають історичною своєю землею, почали проявлятися ще й більш яскравіше анти-європейські виклики та сформувався новий напрямок інформаційної війни проти України.

Ключові слова: Теоретико-правовий аналіз, зовнішні функції, Україна, Угорщина, україно-угорські відносини, виклики сьогодення.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 8.

Abstract. This scientific article attempts to characterize Viktor Orbán's international legal position and its impact on the deterioration of relations with Ukraine in matters of state-legal relations. Today, the world is going through quite difficult periods, they are tragic for Ukraine, which today defends its lands in times of military aggression. We believe that the year 2022 was not the starting point for the deterioration of Ukraine's relations with Hungary, it was the beginning of a full-scale invasion of Ukrainian lands. And the issue of Ukrainian-Hungarian relations and their dynamics has much deeper roots, which for many years have been mitigated by the efforts of Ukrainian statehood, but not finally resolved. Such approaches to official positions would have taken place for a long time, but the war in Ukraine still made its own adjustments, the article mentions Transcarpathia, which is not just Ukrainian land, the land of clean mountain air, the glorious history of Ukraine. The article mentions Transcarpathia, which is not just Ukrainian land, the land of pure mountain air, the glorious history of Ukraine. Transcarpathia is also part of the Hungarian international vector of perception. In recent years, pretensions towards Transcarpathia have increased significantly. On the part of official

Hungary, it has a negative dynamism. One of the reasons for the inhibition of Ukraine's course of implementing external functions in the direction of the EU and NATO today is the actions of Hungary, which unjustifiably sees in Transcarpathia a violation of the rights of ethnic Hungarians due to an increase in the use of the state language in education. Therefore, the official government's policy towards Ukraine is characterized by political and legal turbulence. In addition to the periodic raising of the issue of violation of the rights of ethnic Hungarians in Transcarpathia, which they consider to be their historical land, anti-European challenges began to manifest themselves more vividly and a new direction of information warfare against Ukraine was formed.

Keywords: Theoretical and legal analysis, external functions, Ukraine, Hungary, Ukrainian-Hungarian relations, today's challenges

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 8.

Постановка проблеми. Дослідження питання виконання зовнішніх функцій уряду Віктора Орбана та пошук причин погіршення україно-угорських відносин є сьогодні актуальним питанням в силу їх активізації на основі зближення з росією, яка веде повномасштабну війну з Україною, протистоїть світовій демократії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В ході підготовки даної наукової статті були використані міжнародні та національні джерела, а також напрацювання Соколенко Є., Русин М. та Прищепи Я.

Не вирішені раніше проблеми загальної частини. За допомогою даної статті здійснена спроба окреслити основи зовнішнього курсу Угорщини, що демонструє негативний вектор суперечності європейським цінностям та їх багаторічним незмінним зовнішнім функціям, які залишають негативний відбиток на україно-угорських відносинах, а точніше їх руйнують. Виділяється і негативна позиція Віктора Орбана, як основного носія угорської політико-правової доктрини підходів у зовнішній політиці.

Формулювання цілей статті. Метою даної наукової статті є дослідження питання теоретико-правового аналізу зовнішніх функцій Угорщини у реаліях повномасштабної війни росії проти України, як новочасні виклики сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Встановлення міждержавних відносин та підтримка добросусідства з сусідніми державами є важливим напрямком зовнішніх функцій будь-якої держави. Тривалий час динаміка україно-угорських відносин демонструвала позитивні фактори такої співпраці. Але з року в рік ситуація почала динамічно зазнавати змін, негативного спрямування, де чітко прослідковуються російські наративи та впливи.

Закарпаття – це не просто частина

української землі, чисте гірське повітря, славетна історія України. Закарпаття це ще й компонент угорського міжнародного курсу. Останні роки негативізм відносно Закарпаття все посилюються. Однією з причин гальмування українського курсу реалізації зовнішніх функцій у напрямку ЄС і НАТО сьогодні є у діях Угорщини, яка перебільшено вбачає на території Закарпаття порушення прав етнічних угорців через збільшення частки використання державної мови в освіті. На нашу думку, у даному контексті потрібно звернути увагу на питання походження етнічних угорців на українській землі.

Закарпатська область розташована на крайньому заході України, протягом своєї історії неодноразово перебувала на перехресті різних культурних і політичних впливів. Наприклад, Закарпаття колись належало до Русі, Королівства Угорщини, Австро-Угорської імперії, Чехословаччини і Угорської імперії, перш ніж було включено до складу радянського союзу в 1944 році. Після розпаду радянського союзу в 1991 році Закарпаття стало незалежною частиною України. Складна історія регіону значною мірою зумовила його нинішню геополітичну та культурну динаміку, а також постійний інтерес до нього з боку держав-сусідів України.

Протягом останнього століття різні угорські уряди намагалися впливати на колишню територію. Ностальгія за «славною» імперською епохою лежить в основі геополітичних амбіцій Угорщини щодо захисту етнічних угорських громад у Карпатах. З приходом до влади Віктора Орбана, спроби Будапешта посилити свої впливи на території сусідніх країн, де проживають угорські меншини лише посилюються. Угорські чиновники відкрито підтримують культурну і територіальну автономію угорської меншини в інших країнах. Деякі члени та прихильники право-радикальних сил, таких як партія

«Йоббiк», навіть заявляли, що частина цих територій має стати частиною «Великої Угорщини» [1].

Закарпатська область – особливий регіон на карті України, одна з найменших областей, що межує з чотирма європейськими країнами, де десята частина жителів називає себе закарпатськими угорцями. Водночас сусідній угорський уряд систематично інвестує десятки мільярдів форинтів у вигляді угорських субсидій. Це масштабна угорська політична програма, яка поширюється не лише на Закарпаття, а й на майже всі країни, що межують з Угорщиною. Якось журналісти-розслідувачі зі Словаччини, Хорватії, Румунії, Сербії та Словенії об'єдналися навколо проєкту «Угорські гроші», щоб дослідити природу та справжні мотиви цієї фінансової політики режиму В. Орбана. Вони також звернулися до редакції «Схем» в Україні з проханням допомогти, надавши доступ до великої бази даних, що містить детальну інформацію про розподіл допомоги з Угорщини через один з головних державних фондів імені Бетлена Габора. Ці дані охоплюють десятиліття до 2020 року і дають досить повну картину явища [2].

Загальновідомим історичним фактом є те, що між XI-XIII століттями Закарпаття увійшло до складу Угорського королівства в результаті угорського завоювання. Мадяри, волохи, словаки та німці активно заселяли Закарпаття і багато міст отримали магдебурзьке право (наприклад, Хуст, Берегово). Однак угорська знать, включаючи католицьке духовенство, зосередила у своїх руках основні землі. Почалася поступова асиміляція та мадяризація населення, зростали побори з боку іноземних правителів, збільшувалося оподаткування та кріпацтво, поширювався католицизм, що призвело до соціальної напруги в регіоні: у 1315 році спалахнуло повстання Петра Петені (Петра Петровича) проти угорської влади, яке зазнало поразки [3].

Тому виникає питання про які історичні угорські землі йдеться мова, якщо це землі, які угорці колись собі привласнили та швидко почали заселяти своїм населенням, ось звідки там з'явилися етнічні угорці. Це ніщо інше як штучно створене явище, адже слов'яни там були споконвіків, а мадяри на Закарпатті з'явилися після політично спря-

мованого переселення. Уряд Віктора Орбана в тому числі невпинно нав'язує міжнародній спільноті ілюзовану світову історію, а головне такі дані ширяться всією Угорщиною, що, припускаємо, може підпадати під один із напрямків інформаційної війни. Такий перебіг подій, на наш погляд, значно впливає на перебіг дипломатичних відносин країн та ускладнює й без того складну ситуацію в Україні, адже протистояння інформаційній війні додатково потребує сил і засобів, виснажує Україну, яка протистоїть російському імперіалізму у повномасштабній війні, що розв'язала росія.

Міжнародна позиція Віктора Орбана сьогодні йде в розріз європейській. Адже, як ми знаємо, стаття 2 Договору ЄС проголошує: «Союз ґрунтується на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, включаючи права осіб, які належать до меншин. Ці демократичні цінності є спільними для держав-членів у суспільстві, в якому панують плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність і рівність між жінками та чоловіками» [4].

Шириться позиція Віктора Орбана за якою інтереси угорців та Угорщини вище усіх інших. З цієї ж причини рівень україно-угорських відносин і почав стрімко падати, адже коли відкрито йде втручання в суверенітет незалежної держави іншою, не можуть розглядатися як добросусідські відносини під напрямком реалізації своїх основних зовнішніх функцій:

1. Міжрегіональне добросусідство;
2. Захист і підтримка національних меншин за кордоном;
3. Робота в напрямку ЄС та НАТО [5, с. 57-59].

На доказ того варто згадати і міжнародний скандал за участі угорців в частині обміну військовополонених з України. Загальною позицією В. Орбана є невтручання в перебіг військових подій на території України, тому інформація про утримування українських військово-полонених, лише доводить про розріз де-факто дій в напрямку підтримки загальноєвропейських цінностей демократії правових основ виконання зов-

нішніх функцій Угорщини.

Як пише Я. Прищепа, керівництво Угорщини має пояснити свою причетність до звільнення українських військовополонених, які утримуються російською стороною, і чому вони опинилися на угорській території [6].

Як згадує Є. Соколенко про незаконну передачу росією 11 українських військовополонених Угорщині заявила 8 червня російська православна церква. Віце-прем'єр-міністр Угорщини Жолт Семен також підтвердив, що військовослужбовці перебувають в Угорщині. А спеціальний уповноважений з питань зниклих безвісти, Олег Котенко заявив, що «раніше повідомлялося про сім-вісім зниклих безвісти, переданих з Москви». Він також заявив, що Україна встановила місцезнаходження 11 полонених солдатів. Нещодавно міністр закордонних справ і торгівлі Угорщини Петер Сійярто заявив, що його уряд немає жодного відношення до обміну 11 українських військовополонених з Росії [7].

Таким чином можемо зауважити, що така неоднозначна політика угорців не сприяє миру і демократії у цілому, з іншого

ж боку політика схожа більше на ідеологічні культи, де Закарпаття є для окремих державників Угорщини уособленням примарної «Великої Угорщини».

На підтвердження вищезазначеного доцільно процитувати і М. Русин, яка пише: «Одна з пропозицій уряду Угорщини полягає в тому, щоб від українських виборних посадовців не вимагали знання української мови. Зокрема йдеться про те, щоб посадовці, наприклад, на сесії Закарпатської обласної ради чи Берегівської, Хустської або Ужгородської райрад, як того вимагає Будапешт, могли виступати угорською мовою на сесії держоргану» [8].

Однак важливо наголосити, що такі вимоги без перебільшень можна оцінювати як прямий шантаж України на шляху реалізації здійснення зовнішніх власних функцій і повноважень.

Висновки. На основі проведеного дослідження можемо підсумувати, що нинішня міжнародна позиція уряду Віктора Орбана є основною причиною погіршення україно-угорських відносин про відновлення яких найближчим часом говорити проблематично.

Література:

1. Закарпаття: яким є втручання з боку Угорщини та Росії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30616852.html> (дата звернення: 10.05.2024).
2. «Орбан. Гроші. Закарпаття». Як угорський уряд вкладає мільярди в регіон і нарощує вплив в Україні (розслідування). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/skhemy-orban-hroshi-zakarpatya/31345424.html> (дата звернення: 10.05.2024).
3. Закарпаття під владою Угорщини. URL: https://history.ed-era.com/mizh_russyu_ta_richchyu/zakarpatya_pyd_vladoyu_ugorschunu (дата звернення: 10.05.2024).
4. CONSOLIDATED VERSION OF THE TREATY ON EUROPEAN UNION. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2012/art_2/oj (дата звернення: 10.05.2024).
5. A Magyar Köztársaság nemzetközi kapcsolatainak és külpolitikai tevékenységének eseményei és dokumentumai. Magyar Külpolitikai Évkönyv. A Külügyminisztérium Dokumentációs Főosztálya. Bp.: Vadas, 1990. 337 old.
6. Прищепа Я. У ЄС заявили, що Угорщина має пояснити, як українські полонені опинились на її території. URL: <https://suspilne.media/510947-u-es-zaavili-so-ugorsina-mae-poasniti-ak-ukrainski-poloneni-opinilis-na-ii-teritorii/> (дата звернення: 10.05.2024).
7. Соколенко Є. Україна повернула перших військовополонених з Угорщини - спікер МЗС. URL: <https://www.unian.ua/war/ukrajina-povernula-pershih-viyskovopoloneni-h-z-ugorshchini-spiker-mzs-12300906.html> (дата звернення: 10.05.2024).
8. Русин М. Угорщина вимагає визнати усе Закарпаття «традиційно угорським»: що відомо. URL: <https://suspilne.media/uzhhorod/777769-ugorsina-vimagae-viznati-use-zakarpatya-tradicijno-ugorskim-so-vidomo/> (дата звернення: 10.05.2024).

References:

1. Zakarpattia: yakym ye vtruchannia z boku Uhorshchyny ta Rosii. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30616852.html>. (Accessed 10 May 2024).
2. «Orban. Hroshi. Zakarpattia». Yak uhorskyi uriad vkladaie miliardy v rehion i naroshchuie vplyv v Ukraini (rozsliduvannia). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/skhemy-orban-hroshi-zakarpatya/31345424.html>. (Accessed 10 May 2024).
3. Zakarpattia pid vladoiu Uhorshchyny. URL: https://history.ed-era.com/mizh_russyu_ta_richchyu/

zakarpattya_pyd_vladoyu_ugorschunu. (Accessed 10 May 2024).

4. CONSOLIDATED VERSION OF THE TREATY ON EUROPEAN UNION. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2012/art_2/oj. (Accessed 10 May 2024).

5. A Magyar Köztársaság nemzetközi kapcsolatainak és külpolitikai tevékenységének eseményei és dokumentumai. Magyar Külpolitikai Évkönyv. A Külügyminisztérium Dokumentációs Főosztálya. Bp.: Vadas, 1990. 337 old.

6. Pryshchepa Ya. U YeS zaiavyly, shcho Uhorshchyna maie poiasnyty, yak ukrainski poloneni opynylys na yii terytorii. URL: <https://suspilne.media/510947-u-es-zaavili-so-ugorsina-mae-poasniti-ak-ukrainski-poloneni-opinilis-na-ii-teritorii/>. (Accessed 10 May 2024).

7. Sokolenko Ye. Ukraina povernula pershykh viiskovopolonenykh z Uhorshchyny - spiker MZS. URL: <https://www.unian.ua/war/ukrajina-povernula-pershih-viyskovopolonenykh-z-ugorshchini-spiker-mzs-12300906.html>. (Accessed 10 May 2024).

8. Rusyn M. Uhorshchyna vymahaie vyznaty use Zakarpattia «tradytsiino uhorskym»: shcho vidomo. URL: <https://suspilne.media/uzhhorod/777769-ugorsina-vimagae-viznati-use-zakarpattia-tradicijno-ugorskim-so-vidomo/> (Accessed 10 May 2024).

Стаття надійшла до друку 25 травня 2024 року

РОЗДІЛ 3. ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ; АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК: 342

DOI - 10.31732/2708-339X-2024-12-A10

ЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНІ

Горелова В.Ю.,

кандидат юридичних наук, доцент

Університет «КРОК»

Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: HorelovaVY@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6536-2422>

ETHICAL AND LEGAL PERSPECTIVES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE APPLICATION IN UKRAINE

Horielova V.Yu.,

Ph.D. in Law, Associate Professor

«KROK» University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: HorelovaVY@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6536-2422>

Анотація. У статті розглядається питання перспектив застосування штучного інтелекту. Зазначено, що на сьогодні зберігається тенденція щодо складності перевірки роботи систем штучного інтелекту на відповідність правовим нормам та існуючим етичним принципам. Це ускладнено також відсутністю єдиних підходів, що застосовуються при визначенні критеріїв етичності під час розроблення та використання технологій штучного інтелекту. Відповідно, у статті проаналізовані міжнародні правові акти з питань права та етики застосування штучного інтелекту у порівнянні з діючими вітчизняними нормами. Проаналізовано дослідження іноземних науковців, на підставі яких виявлено цілу низку етичних проблем, які можуть виникати при розробці та застосуванні програми штучного інтелекту, що може привести до різного роду правових конфліктів та спотворення моральних надбань людства. Відповідно, вбачається вірним розроблення Етичного кодексу застосування штучного інтелекту в якому пропонується розмежувати моральні принципи для створювачів штучного інтелекту та його користувачів. У статті визначені принципи, на яких має ґрунтуватися Етичний кодекс застосування штучного інтелекту. Акцентовується увага на тому, що не дивлячись на коло позитивних можливостей штучного інтелекту, для суспільства більш важливою стоїть питання про запобігання шкоди

людині та її правам. Приналежно, з розробкою Етичного кодексу застосування штучного інтелекту, необхідно прийняти певні правові документи (наприклад, Інструкції з розробки штучного інтелекту для кожного з певних цілей використання, Інструкції з організації та застосування штучного інтелекту тощо). Відповідно, у статті наводяться деякі положення щодо їх змісту.

Ключові слова: штучний інтелект, етичність, право, права людини.

Формул: 0; рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 18.

Abstract. The article examines the prospects for the use of artificial intelligence. It is noted that today there is a tendency towards the difficulty of checking the operation of artificial intelligence systems for compliance with legal norms and existing ethical principles. This is also complicated by the lack of uniform approaches in determining the criteria of ethics in the development and use of artificial intelligence technologies. Accordingly, the article analyzes international legal acts on the law and ethics of artificial intelligence application in comparison with current national norms. The author analyzes the research of foreign scholars, which revealed a number of ethical issues that may arise in the development and application of artificial intelligence software, potentially leading to various legal conflicts and distortion of the moral heritage of mankind. Consequently, it seems appropriate to develop an Ethical Code of Artificial Intelligence Application, which proposes distinguishing between moral principles for creators of artificial intelligence and its users. The article defines the principles on which the Ethical Code of Artificial Intelligence should be based. The author emphasizes that despite the range of positive possibilities of artificial intelligence, the issue of preventing harm to humans and their rights is more important for society. In conjunction with the development of the Ethical Code of Artificial Intelligence Application, certain legal documents should be adopted (e.g., Guidelines for the Development of Artificial Intelligence for each of the specific purposes of use, Guidelines for the Organisation and Application of Artificial Intelligence, etc.). Accordingly, the article provides some provisions on their content.

Keywords: artificial intelligence, ethics, law, human rights.

Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 18.

Problem Statement. Despite the rapid development of artificial intelligence and its use in various industries, the ethical issue of its application remains controversial. This raises the question of whether artificial intelligence algorithms can affect justice in resolving legal conflicts.

Relevance of the Research Topic. Today, the topic of artificial intelligence is relevant in all fields of science. This is due to the complexity of verifying the compliance of artificial intelligence systems with the law and existing ethical principles, as well as the lack of uniform approaches used to determine the ethical criteria for the development and use of artificial intelligence technologies. Lawyers, in particular, are focusing on this topic, especially given the current need to identify new criteria for «transparency» and «fairness» in law. It is clear that the power of artificial intelligence capabilities will only grow over time, creating new opportunities for users. Thus, the issue of determining the ethics of using artificial intelligence as an assistant in resolving legal conflicts is highly relevant.

The Purpose and Objective of the Article. The purpose of this article is to clarify the ethics of using artificial intelligence in resolving legal conflicts.

Analysis of the Latest Research and Publications. In the scientific community,

the issue of the law and morality of artificial intelligence application is considered by many legal scholars, including recent works by O. Turut, O. Turut («Artificial Intelligence through the Prism of Fundamental Human Rights», 2023); Y. Karpenko («Ethical Principles of Artificial Intelligence Application in Public Administration», 2019), etc. Fragments of ethical applications of artificial intelligence can also be traced in the works of domestic scientists: O.V. Plakhotnik, O.V. Bugay, O.I. Shvyrykov, A.V. Zhuk, Y.V. Karpenko, T.A. Shevchuk, T.V. Shevchenko, Y.V. Svystun, T.G. Katkova, O.E. Radutnyi, Y.V. Karpenko, etc.

Presentation of the main material. Ethical reflection on various aspects of Internet life began from the moment of its inception. Even then it became clear that a number of the most important features of Internet use would inevitably lead to crisis phenomena in the sphere of public morality. It was the Internet as a kind of free space that allowed millions of people to initially see in it the possibility of additional freedom, including from social control and moral requirements [1, c.152]. Today, the issue of the ethical application of artificial intelligence in the field of law is guided by a relevant document from the European Commission on the Efficiency of Justice of the Council of Europe – the European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their

Environment [2]. The European Commission for the Efficiency of Justice, as set out in the Charter, views the application of AI in the field of justice as a means to improve efficiency and quality. However, it must be implemented in a responsible manner that complies with the fundamental rights guaranteed, in particular, by the European Convention on Human Rights (ECHR) and the Council of Europe Convention on the Protection of Personal Data. For the CEPEJ, it is essential to ensure that AI remains a tool serving the general interest and that its use respects individual rights. According to this document, the ethical principles of the use of artificial intelligence pertain to the administration of justice and emphasize the obligation to strictly observe fundamental human rights when using artificial intelligence. In this regard, the document outlines the use of artificial intelligence to identify questionable practices of judges by analyzing the texts of court decisions and other information contained in computerized systems and registers in the administration of justice. The ethics of artificial intelligence also address the issue of discrimination (in the sense of preventing any discrimination between individuals or groups of people) in relation to the processing of court decisions [3].

According to the Concept of Artificial Intelligence Development in Ukraine, the primary objective of state policy in the legal regulation of artificial intelligence is to ensure the protection of the rights and freedoms of participants in AI-related relations, and to promote the development and use of AI technologies in accordance with ethical standards. However, challenges persist due to the difficulty in verifying AI systems' compliance with laws and ethical principles, alongside the absence of uniform approaches to defining ethical criteria across different industries [4].

These strategies align closely with the principles outlined in the White Paper on Artificial Intelligence: A European Approach to Excellence and Trust (2020), which emphasizes the safety of AI and its societal benefits. The use of AI aims to uphold the values and rights of EU citizens [5]. Consequently, Ukrainian legislation necessitates specific amendments, particularly in ethical standards. There is an urgent call to establish an AI Code of Ethics involving a wide range of stakeholders, as also outlined in the national Concept [4].

However, implementing ethical standards faces numerous challenges. For instance, researchers (Cummings and Beilenson, 2016) rightly point out the absence of a standardized implementation of virtual reality. Virtual environments integrate various functions and technologies to achieve specific goals or solve particular tasks [6]. Consequently, these researchers noted that current laws do not align with ideal technological development [7].

Artificial intelligence operates based on human programming, highlighting the need for further development of ethical rules and responsibility in its creation. This concern is underscored by studies revealing racial biases in AI systems, such as their propensity to identify repeat crimes among accused individuals. LinkedIn's advertising program showed a preference for male names in searches, while Microsoft's chatbot Tay, after a day on Twitter, began spreading anti-Semitic messages [7]. These studies expose a range of ethical issues AI applications can create, potentially leading to immoral corrections and distorting mankind's moral achievements. Scholars also stress that: «Viewed comprehensively, AI can pose risks to individuals and entire societies. It can impact fundamental societal values, potentially violating individual rights such as informal self-determination, privacy, personal data protection, freedom of expression and assembly, non-discrimination, rights to an effective judicial remedy and a fair trial, as well as consumer protection» [8].

We fully agree with Bryson's assertion: «People expected AI to be unbiased; that's just wrong. If the underlying data reflects stereotypes or if AI is trained from human culture, these biases will be reflected» [7]. These concerns have prompted the creation of the EU Artificial Intelligence Act - the first comprehensive regulation on AI by a major regulatory body anywhere (2024), aimed at addressing existing risks within AI systems [9]. Scientists have also observed that current laws do not adequately meet the «ideal» application of artificial intelligence [10]. In essence, the development of technology is forging its own path.

In Ukraine, the risks associated with the introduction of artificial intelligence, both known and unknown, are being addressed by the Ministry of Digital Transformation of

Ukraine and studied by the National Academy of Sciences of Ukraine. The Academy's primary areas of scientific activity include researching and solving general theoretical and applied problems of artificial intelligence [11]. The main tasks today include ensuring the observance of human and civil rights and freedoms, as well as their protection during the use of artificial intelligence technologies and addressing the ethical challenges that arise. In this regard, scientists have proposed principles to guide the development of a Code of Ethics for artificial intelligence systems, such as usefulness, legality, transparency, stability, and responsibility [12, pp. 95-96]. Furthermore, it seems essential to introduce the principle of human centrality, which suggests that AI should not provide definitive solutions to cases or legal conflicts but should function as an auxiliary tool for decision-making.

In addition, it seems appropriate to differentiate in the Code of Ethics between principles for creators of artificial intelligence and users. Ethical principles should primarily serve as a concentrated expression of the most important values outlined in the European doctrine of human rights and freedoms within a specific legal system. These foundational values should encompass the ethical framework of the entire society and be integrated into the development and enhancement of artificial intelligence systems – comprising semantic guidelines and procedural standards. Therefore, the principle of unconditional respect for human dignity should be embedded in the development of the Code of Ethics for the Application of Artificial Intelligence, aiming to prevent any intent to divide humanity based on nationality, race, socioeconomic status, religion, etc.

The utilization of artificial intelligence in legal disputes, in this context, should not be arbitrary but rather rigorously governed by specific algorithms of action: identifying typical or atypical situations, conducting complex mathematical calculations, statistical sampling, identity verification, etc. For instance, as observed by researchers, artificial intelligence should «abstract from irrelevant circumstances, facts, documents, and other evidence not pertinent to the subject matter of the dispute» [13, p. 154]. However, it's important to note that developers of artificial intelligence often lack knowledge of

procedural law, making it challenging to teach a machine to discern relevance in specific legal conflicts. Simultaneously, employing artificial intelligence in economics and intellectual property protection can expedite the accurate detection of legal abuses, focusing on products, service marks, works, etc., rather than individuals.

It is worth noting that the world is increasingly embracing «life simplification,» viewing it as essential to support the development of devices and applications that facilitate this goal [14]. The delegation of decisions and tasks to artificial intelligence appears to streamline human time and resources overall. However, society must prioritize avoiding harm to individuals and their rights. The United Nations has already recognized the risks associated with artificial intelligence and voiced concerns. UN High Commissioner for Human Rights Michelle Bachelet (2021) has called for a global moratorium on the use of AI technologies in cases where they violate human rights. Specifically, AI applications that should be prohibited include systems used by certain states to monitor individuals' activities, as well as tools that categorize individuals based on characteristics such as nationality or gender [15]. Similar concerns are echoed by other researchers who perceive this «life simplification» as a potential future threat [16]. For example, researchers at the Ukrainian Centre for Democracy and Rule of Law have observed negative consequences in many countries (such as the UK, China, Colombia, India, etc.) due to the use of AI in judicial systems. They highlight that AI generates text based on statistical patterns within educational materials, rather than conducting fact-checking or verification. Consequently, if there are inaccuracies or errors in the training data, AI may replicate these mistakes [17]. This study aligns closely with the Council of Europe's Opinion (2020) «Access to Justice - Harnessing the Power of Digitalisation,» which warns that AI's use in the justice sector could reinforce existing discrimination and opaque decision-making processes, potentially violating fundamental human rights such as liberty, non-discrimination, privacy, and fair trial. According to this document, AI should not compromise judges' decision-making autonomy or impartiality [18].

Thus, Ukrainian legislation needs to

develop an Ethical Code for the Application of Artificial Intelligence that adheres to the principles outlined in the Ethical Charter on the use of artificial intelligence in the judiciary and its environment. These principles include: respect for fundamental human rights; non-discrimination, ensuring no discrimination occurs between individuals or groups; quality and security in processing court decisions and data within a secure technological environment; the principle of «user control,» where all procedural aspects, capabilities, and functions of artificial intelligence should be clearly articulated in language compliant with Article 6 of the European Convention on Human Rights; transparency, impartiality, and fairness [19]

In addition to the above, it seems necessary to adopt specific legal documents in Ukraine, such as: guidelines for the development of artificial intelligence for each specific use case, regulations on the organization and application of artificial intelligence, etc. These legal measures should include the following provisions: defining the goals of artificial intelligence use; outlining a clear set of tasks for artificial intelligence; ensuring transparency and voluntary consent in its deployment; ensuring objectivity in decision-making by officials based on AI-generated results; implementing inspections and monitoring to improve AI efficiency; introducing measures to prevent and detect risks of corruption and misuse in AI applications.

Furthermore, the outcomes of artificial intelligence should not: form the basis for legal consequences; be the sole foundation for administrative and managerial decisions; or serve as conclusive evidence in legal cases, etc. Therefore, data obtained through

artificial intelligence should be used strictly for informational purposes, characterized as «probable» or «indicative». This approach aims to safeguard fundamental human rights, which serve as the cornerstone of the rule of law. It underscores not only the shared responsibility between individuals and the state but also protects people from undue reliance on artificial intelligence.

Conclusions. Despite its ability to process large amounts of information quickly and its powerful data matching and analysis capabilities, artificial intelligence will never replace humans. The development of artificial intelligence is based on self-improvement, making the ethical and legal boundaries of its use an important and pressing issue. Therefore, it is necessary to separate the Code of Ethics for the Application of Artificial Intelligence into rules applicable to its creators and separately to its users.

Furthermore, Ukraine needs to adopt specific legal documents that regulate the development and usage of artificial intelligence, alongside establishing appropriate standards for its application. These guidelines will provide a basis for legal oversight over both producers and users of artificial intelligence. Moreover, legal principles should uphold human rights and ethical norms within society.

The limits of artificial intelligence should be defined by legal norms. Consequently, information generated or received by users should not serve as evidence in legal cases or be considered a «final solution». Data obtained from artificial intelligence should only serve as guidance to ensure the safety and uphold the trust of individuals in their rights and fundamental freedoms as proclaimed by the state.

Література:

1. Horielova V. Ethical and legal principles of professional activity of a private detective on the internet. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2020. Вип. 38. С. 151-157.
2. European Commission for the Efficiency of Justice (2019). *European Ethical Charter on the use of AI in the judicial systems and their environment*. Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3-4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-forpublication-4-december-2018/16808f699c> (Accessed 13 May 2024).
3. CEPEJ *European Ethical Charter on the use of artificial intelligence (AI) in judicial systems and their environment*. (2018). URL: [coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment](https://rm.coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment) (Accessed 13 May 2024).
4. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р 2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (Accessed 13 May 2024).
5. White paper. *On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust*. European Commission. Brussels, (2020) 65 final. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf (Accessed 13 May 2024).
6. Cummings, J. and J. Bailenson (2016), «How much immersion is enough? A meta-analysis of the impact

of immersive technologies on user presence», *Media Psychology*, Vol. 19.

7. The Guardian Rise of the racist robots – how AI is learning all our worst impulses., (2017). URL: <https://www.theguardian.com/inequality/2017/aug/08/rise-of-the-racist-robots-how-ai-is-learning-all-our-worst-impulses> (Accessed 13 May 2024).
8. Hannah Ruschemeier. AI as a challenge for legal regulation – the scope of application of the artificial intelligence act proposal. 09 January 2023. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12027-022-00725-6> (Accessed 13 May 2024).
9. The EU Artificial Intelligence Act Up-to-date developments and analyses of the EU AI Act.(2024). URL: <https://artificialintelligenceact.eu/> (Accessed 13 May 2024).
10. Rise of the racist robots – how AI is learning all our worst impulses. The Guardian, 8 August, 2017. URL: <https://www.theguardian.com/inequality/2017/aug/08/rise-of-the-racist-robots-how-ai-is-learning-all-our-worst-impulses> (Accessed 13 May 2024).
11. Інститут проблем штучного інтелекту. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/OSUA/NSOU0000131> (Accessed 13 May 2024).
12. Карпенко Ю.В.(2019). Етичні принципи застосування штучного інтелекту у публічному управлінні. Вісник НАДУ. Серія «Державне управління». № 4. С. 93- 97.
13. Радутний О.Е. Штучний інтелект, інформаційна безпека та законотворчий процес (кримінально-правовий аспект). Інформація і право. 2018. С. 149-158.
14. ShiStrategies. AI – загроза або партнер людини? URL: <https://strategi.com.ua/shtuchnyy-intelekt-zahroza-abo-partner-liudyny/> (Accessed 13 May 2024).
15. Interfax-Україна.В ООН закликали накласти мораторій на використання технологій ШІ, які порушують права людини. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/768128.htm> (Accessed 13 May 2024).
16. Штучний інтелект та «нова дискримінація»: як технології впливають на права та життя людини? URL: <https://inspired.com.ua/creative/technology/shtuchnyj-intelekt-ta-nova-dyskryminatsiya-yak-tehnologiyi-vplyvayut-na-prava-ta-zhyttya-lyudyny/> (Accessed 13 May 2024).
17. Центр демократії та верховенства права: офіц. вебсайт. URL: <https://cedem.org.ua/consultations/shtuchnyi-intelekt-sud/> (Accessed 13 May 2024).
18. Войнов М. Штучний інтелект та юридична сфера: чи зможуть технології замінити суддів? Центр стратегічних справ Української Гельсінської спілки з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/shtuchnyy-intelekt-ta-iurydychna-sfera-chy-zmozhut-tekhnologii-zaminyty-suddiv/> (Accessed 13 May 2024).
19. EUROPEAN COMMISSION FOR THE EFFICIENCY OF JUSTICE (CEPEJ). European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment. URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> (Accessed 13 May 2024).

References:

1. Horielova V.(2020). Ethical and legal principles of professional activity of a private detective on the internet. *Legal Bulletin of KROK University*. Vol 38. 151-157 pp.
2. European Commission for the Efficiency of Justice (2019). European Ethical Charter on the use of AI in the judicial systems and their environment. Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3-4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-forpublication-4-december-2018/16808f699c> (Accessed 13 May 2024).
3. CEPEJ European Ethical Charter on the use of artificial intelligence (AI) in judicial systems and their environment (2018) URL: [coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment](https://rm.coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment) (Accessed: 13 May 2024).
4. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Concept of artificial intelligence development in Ukraine» of 2 December 2020 № 1556-p 2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (Accessed: 13 May 2024).
5. White paper. On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust. European Commission. Brussels,(2020) 65 final. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-white-paperartificial-intelligence-feb2020_en.pdf (Accessed: 13 May 2024).
6. Cummings, J. and J. Bailenson (2016), “How much immersion is enough? A meta-analysis of the impact of immersive technologies on user presence”, *Media Psychology*, Vol. 19.
7. The Guardian, Rise of the racist robots – how AI is learning all our worst impulses. (2017). URL : <https://www.theguardian.com/inequality/2017/aug/08/rise-of-the-racist-robots-how-ai-is-learning-all-our-worst-impulses> (Accessed: 13 May 2024).
8. Hannah Ruschemeier.(2023).AI as a challenge for legal regulation – the scope of application of the artificial intelligence act proposal. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12027-022-00725-6> (Accessed: 13 May 2024).
9. The EU Artificial Intelligence Act Up-to-date developments and analyses of the EU AI Act. (2024). URL: <https://artificialintelligenceact.eu> (Accessed: 13 May 2024).
10. The Guardian, Rise of the racist robots – how AI is learning all our worst impulses. (2017). URL: <https://www.theguardian.com/inequality/2017/aug/08/rise-of-the-racist-robots-how-ai-is-learning-all-our-worst-impulses> (Accessed: 13 May 2024).
11. Institute of Artificial Intelligence Problems URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/OSUA/NSOU0000131>

(Accessed: 13 May 2024).

12. Karpenko Y.V.(2019). Ethical principles of artificial intelligence application in public administration. Bulletin of the National Academy of Public Administration. Series "Public Administration".
13. Radutnyi O.E.(2018). Artificial Intelligence, Information Security and the Legislative Process (Criminal Law Aspect). Information and law pp. 149-158
14. ShiStrategies. AI - a threat or a human partner? URL: <https://strategi.com.ua/shtuchnyy-intelekt-zahroza-abo-partner-liudyny/> (Accessed 13 May 2024)
15. Interfax-Ukraine. UN calls for a moratorium on the use of AI technologies that violate human rights. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/768128.htm> (Accessed 13 May 2024).
16. Artificial intelligence and the "new discrimination": how does technology affect human rights and life? URL: <https://inspired.com.ua/creative/technology/shtuchnyj-intelekt-ta-nova-dyskryminatsiya-yak-tehnologiyi-vplyvayut-na-prava-ta-zhyttya-lyudyny/> (Accessed 13 May 2024).
17. Centre for Democracy and Rule of Law: official website. URL: <https://cedem.org.ua/consultations/shtuchnyi-intelekt-sud/> (Accessed 13 May 2024).
18. Voynov M. Artificial Intelligence and the Legal Sphere: Can Technology Replace Judges? Centre for Strategic Affairs of the Ukrainian Helsinki Human Rights Union. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/shtuchnyy-intelekt-ta-iurydychna-sfera-chy-zmozhut-tekhnohii-zaminyty-suddiv/> (Accessed 13 May 2024).
19. EUROPEAN COMMISSION FOR THE EFFICIENCY OF JUSTICE (CEPEJ). European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment. URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> (Accessed 13 May 2024).

Стаття надійшла до друку 16 травня 2024 року

**РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 342.734

DOI - 10.31732/2708-339X-2024-12-A11

**ОСНОВНІ ДОСЯГНЕННЯ І НЕДОЛІКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ У ПОЛЬСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ
(1918-1939 РОКИ)**

Чернетченко О.М.,

кандидат юридичних наук

Університет «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна 30-32, Україна, 03113

e-mail: olenach@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4653-4871>

Гребеник В.І.,

аспірант Університету «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна 30-32, Україна, 03113

e-mail: HrebennykVI@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2210-3317>

**MAIN ACHIEVEMENTS AND SHORTCOMINGS OF LEGAL REGULATION
OF SOCIAL PROTECTION IN THE SECOND POLISH REPUBLIC
(1918-1939)**

Chernetchenko O.M.,

Ph.D. in Law, Associate Professor «KROK» University

Hrebennyk V.I.,

PhD Student «KROK» University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: HrebennykVI@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2210-3317>

Анотація. У статті досліджено правове регулювання соціального захисту незахищених груп населення у Польській республіці в період з 1918 до 1939 року. Надано загальну характеристику історичним передумовам формування польської системи соціального захисту після відновлення державності, зокрема, розрізненість правового регулювання на тих частинах польських земель, які перебували у складі різних імперій, та необхідність протистояння несприятливим зовнішньополітичним обставинам. Виявлено взаємозв'язок між такими передумовами та особливостями розвитку законодавства. Визначено найважливіші законодавчі акти, які діяли у Польщі протягом відповідного історичного періоду. Розкрито головні особливості польської системи соціального захисту окремих категорій громадян, основні характеристики регулювання соціального страхування на випадок непрацездатності, безробіття, допомоги постраждалим у бойових діях та членам їх сімей. Встановлено тенденцію до поступового розширення сфери застосування страхових механізмів для соціального захисту населення при досягненні похилого віку, спроби польської влади впорядкувати систему урядових інституцій, діяльність яких була спрямована на матеріальне забезпечення соціально вразливих груп.

Проведене дослідження дозволило визначити головні переваги та недоліки розвитку польського законодавства у сфері соціального забезпечення та захисту соціальних прав населення. Результати дослідження свідчать про досить високий рівень розвитку законодавства про соціальне забезпечення для окремих груп населення в Польській республіці. Так, серед найважливіших досягнень названо подолання розрізненості механізмів соціального захисту, в результаті чого польська система стала уніфікованою. Другим важливим досягненням стала чітка державна політика щодо законодавчого визнання прав на соціальне забезпечення спочатку найбільш пріоритетних соціальних груп (ветерани бойових дій, працівники, які тимчасово втратили працездатність в результаті хвороби) з подальшим розширенням соціальних гарантій для осіб похилого віку та безробітних.

Разом з цим, польське соціальне законодавство не було ідеальним, про що свідчать певні недоліки як при його формуванні, так і при фактичній реалізації. Зокрема, право на соціальне забезпечення не було доступним для жителів сільської місцевості, а деякі норми мали дискримінаційний характер щодо робітників. З іншого боку, недостатня координація та ефективність роботи урядових інституцій дуже часто призводили до виконання соціальних функцій благодійними чи релігійними організаціями.

Ключові слова: соціальні права, права людини, Польська республіка, право на соціальне забезпечення, страхування на випадок втрати працездатності.

Формул: 0; **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 16.

Abstract. This article examines the legal regulation of social protection for vulnerable groups in the Polish Republic from 1918 to 1939. The author provides a general overview of the historical context of the Polish social protection system following the restoration of statehood, particularly highlighting the disparities in legal regulation across regions that were once part of different empires and the need to address unfavorable foreign policy circumstances. The relationship between these factors and the peculiarities of legislative development is explored.

The author identifies the most significant legislative acts in force in Poland during this historical period and reveals the main features of the social protection system for specific categories of citizens. Key characteristics of social insurance regulations concerning disability, unemployment, and assistance for victims of hostilities and their families are discussed. The study highlights a gradual expansion of insurance mechanisms for social protection in old age and the Polish authorities' efforts to streamline government institutions aimed at providing financial support to socially vulnerable groups.

The research identifies the primary advantages and disadvantages in the development of Polish legislation regarding social security and the protection of social rights. The findings indicate a relatively high level of development in social security legislation for certain population groups within the Polish Republic. Among the notable achievements was the overcoming of fragmented social protection mechanisms, resulting in a unified system. Additionally, there was a clear state policy recognizing the right to social security for priority social groups, such as war veterans and workers temporarily unable to work due to illness, alongside the expansion of social guarantees for the elderly and unemployed.

However, Polish social legislation had imperfections, evidenced by certain shortcomings in both its development and implementation. Specifically, the right to social security was often inaccessible to rural residents, and some provisions were discriminatory towards workers. Furthermore, the lack of coordination and efficiency among government institutions frequently resulted in charitable or religious organizations stepping in to fulfill social functions.

Keywords: social rights, human rights, the Second Polish Republic, right to social security, disability insurance.

Formulas: 0; **fig.:** 0, **tabl.:** 0, **bibl.:** 16.

Постановка проблеми. Розвиток правового регулювання соціального захисту незахищених груп населення у першій половині ХХ сторіччя став головною передумовою визнання соціальних прав людини на міжнародному рівні в подальші десятиліття. Сучасні питання соціального захисту не є повністю новими і, як досить часто демонструє історичний розвиток, незалежно від історичної епохи вони постійно потребували уваги та конкретних кроків з боку держави. Дослідження особливостей національного законодавства в кожній конкретній країні дозволяє краще зрозуміти основні проблеми в цій сфері та визначити можливі шляхи їх вирішення.

Актуальність теми дослідження. Польська республіка існувала як самостійна держава з 1918 по 1939 роки. За цей досить невеликий період польському народові вдалося продемонструвати свою здатність розбудувати успішну державу, формувати власну правову систему навіть в умовах внутрішньої політичної нестабільності та постійної загрози негативного військово-політичного впливу ззовні. За багатьма ознаками польська держава у цей період відображає гіпотетичну модель української держави, яка б за умови успішного результату національно-визвольної боротьби у 1917-1921 роках могла б розвиватися в демократичному стилі та без радянського диктату. Ще одним аргументом для посиленого інтересу українських істориків та юристів до вивчення правової системи Польської республіки є перебування сучасних земель Західної України в її складі. На жаль, тривалий час радянські ідеологічні підходи практично ігнорували цей історичний період, особливо в частині вивчення механізмів захисту соціальних прав людини. В умовах, коли запроваджені комуністичними режимами механізми вважалися «ідеалами» соціального захисту, всі інші моделі автоматично вважалися недієвими і навіть шкідливими для розвитку держави і права. Позбавившись ідеологічних прив'язок, ми отримуємо можливість об'єктивно оцінити переваги та недоліки розвитку польського законодавства у сфері захисту соціально незахищених груп населення.

З метою кращого розуміння сучас-

них правових механізмів щодо забезпечення та захисту соціальних прав, а також оцінки перспектив запровадження тих чи інших реформ правового регулювання необхідним є вивчення ключових кроків, що були зроблені Польщею у цих сферах.

Стан дослідження. Дослідженню правового регулювання соціального захисту населення та визнання державою соціальних прав у польській державі протягом 1918-1939 років українська юридична наука, на нашу думку, не приділяла належної уваги. Для цього могли бути різні причини, серед яких і згадувана вище ідеологічна упередженість, а також відсутність системного підходу у проведенні історико-правових та порівняльно-правових досліджень соціального законодавства держав Центральної та Східної Європи. Саме тому основними джерелами для даного дослідження стали публікації польських науковців, серед яких А. Маговська, П. Грата, М. Новаковський, М. Поляковський, а також деяких науковців з інших країн: В. Дж. Вагнер, П. Бергер, Б. Томка.

На нашу думку, тривалий час вченими, як юристами, так і істориками, дещо ігнорувався період зародження соціальних прав на європейському континенті, особливо в Центральній та Східній Європі. Проте, для запровадження ефективної системи соціального захисту в Україні важливим також є вивчення досвіду подібних за економічним та соціальним устроєм держав. Саме тому вивчення переваг та недоліків розвитку польського соціального законодавства слід розглядати як перспективний напрям наукового дослідження в українській науці.

Метою статті є визначення основних досягнень та недоліків, що були характерні для розвитку правового регулювання соціального захисту незахищених груп населення у Польській республіці протягом 1918-1939 років. У межах даного дослідження необхідним є висвітлення історичних передумов формування польської держави, визначення основних нормативно-правових актів у цій сфері, а також загальний аналіз наукових джерел, в яких оцінюються законодавчі вимоги та практика їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Порівняно з іншими країнами Центральної

та Східної Європи, у Польщі законодавство про обов'язкове соціальне страхування почало розвиватися дещо пізніше [10, с. 17]. Для цього були об'єктивні причини історичного та економічного характеру, які пов'язані з політичними та економічними відмінностями окремих територій утвореної у 1918 році Польської республіки. Саме тому історико-правове дослідження законодавчого регулювання у новій державі було неповним без вивчення передумов розвитку сфери соціального захисту до 1918 року. Слід зазначити, що на польських землях до 1918 року склалася неоднорідна ситуація щодо визнання і захисту соціальних прав населення, що у першу чергу стало наслідком різного рівня розвитку законодавства у цій сфері під час перебування у складі трьох імперій: Австро-Угорщини, Німецької та Російської.

У рамках аналізу історичного розвитку соціальної політики Польщі, М. Поляковський відзначає лідерство Пруссії щодо першості запровадження програм соціального захисту та покриття ризиків. Дослідник звертає увагу, що на пруських землях до 1919 року вже були запроваджені страхування на випадок хвороби (1883 рік), страхування на випадок нещасного випадку (1884 рік) та допомога у зв'язку із інвалідністю чи досягненням похилого віку (1889 рік) [7, с. 94].

Під впливом німецького законодавства в Австрії у 1887-1888 роках також були прийняті спеціальні закони для регулювання сфери соціального страхування: Закон про страхування працівників від нещасних випадків та Закон про медичне страхування працівників. Таким чином, у Західній Галичині, яка до Першої світової війни входила до складу австрійської частини Австро-Угорщини, також діяли законодавчі акти про запровадження страхових механізмів з метою забезпечення соціального захисту працівників від негативних наслідків настання деяких видів ризиків. Проте історики відзначають, що більшість обов'язків допомагати жителям громад виконувалася недержавними інституціями [11, с. 142]. На нашу думку, з одного боку це є позитивною ознакою рівня розвитку громадянського суспільства. У той же час, справжньою причиною виникнен-

ня такої ситуації може бути нерозвиненість державного механізму підтримки соціально незахищених груп населення.

На території польських земель, що входили до складу Російській імперії, правове регулювання сфери соціальної допомоги науковці здебільшого оцінюють як неналежне і дещо запізнале. Наприклад, американський науковець Гастон В. Рімлінгер зазначає, що навіть написані закони не завжди досягали практичного значення, а деякі консерватори бюрократичної системи наполягали щонайменше до 1905 року, що в імперії немає проблем, які б вимагали прийняття спеціального законодавства чи адміністративного нагляду [12, с. 249]. Як наслідок, у довоєнній Російській імперії пенсійні програми на випадок досягнення похилого віку існували тільки для державних службовців та працівників великих державних підприємств. Деякі дослідники навіть роблять висновок, що в російській частині польських земель державне соціальне забезпечення практично було відсутнім, внаслідок чого таке завдання виконувалося певними громадськими організаціями та філантропами [11, с. 142].

Відмінності між підходами до вирішення проблем соціального захисту незахищених груп на різних територіях Польщі по-різному оцінюються науковцями. Наприклад, П. Грата вважає, що незважаючи на значні складнощі така розрізненість відкрила можливість створити власну польську систему, засновану на найпередовіших європейських моделях [3, с. 9]. На нашу думку, такі аргументи не підтверджуються як подальшим розвитком польського законодавства, так і прикладом інших країн Центрально-східної Європи. На підтвердження нашої позиції свідчить також і поширене у 20-х роках ХХ сторіччя виконання функцій соціального захисту недержавними інституціями (релігійними, благодійними, громадськими організаціями) замість урядових установ.

Об'єднання польських земель у складі Другої Польської республіки та подальше міжнародне визнання цієї держави стало суттєвим поштовхом для розроблення власної системи законодавства у сфері соціального захисту. З міжнародно-правовим

визнанням відновлення польської державності у 1919 році були зафіксовані й перші зобов'язання польської влади забезпечення гідних умов для своїх громадян. Зокрема, Польщею був підписаний Версальський мирний договір 1919 року, відповідно до Секції 1 Розділу XIII якого держави зобов'язувалися покращувати умови життя робітників, у тому числі забезпечувати необхідні умови існування, захисту від звичайних або професійних хвороб, від нещасних випадків на виробництві, захищати дітей, підлітків та жінок, встановлювати пенсії у зв'язку з похилим віком та інвалідністю [13]. Реалізації таких важливих соціальних ініціатив тривалий час перешкоджали військові конфлікти з сусідніми країнами.

Перші кроки польської держави у сфері забезпечення соціального захисту населення були спрямовані на вирішення окремих проблем спеціальними указами чи законами, серед яких у наукових джерелах найчастіше називаються такі:

- указ про обов'язкове страхування на випадок хвороби (січень 1919 року), що запроваджував німецьку інституційну модель створення регіональних фондів, які керувалися спільно працівниками (дві третини голосів) та роботодавцями (третьина голосів) [7; 14];

- закон про обов'язкове страхування на випадок хвороби (травень 1920 року), що визначав страхові внески в розмірі 6,5 % від заробітної плати працівника, а також передбачав грошові виплати жінкам при народженні дітей [2, с. 21];

- закон про фінансову допомогу учасникам боротьби за незалежність, який визначав спеціальні пенсії, у тому числі й на користь вдів та сиріт, медичне забезпечення, протезування, інші форми соціальної підтримки ветеранів бойових дій (березень 1921 року) [1; 5, с. 31].

У січні 1918 року було створене Міністерство соціального захисту і охорони праці, яке також відповідало за медичне забезпечення та законодавство про соціальне благополуччя. Проте, вже в жовтні 1918 року замість нього утворили два міністерства: громадського здоров'я та охорони праці [7]. П. Грата зазначає, що управління базовими аспектами соціальної політики

було знову консолідоване у 1932 році, коли до повноважень Міністерства соціального захисту знову були віднесені питання охорони здоров'я [3, с. 10]. На нашу думку, такі структурні перебудови свідчать про деяку непослідовність польської влади в частині розбудови державного апарату та створення необхідних інституційних передумов для успішної реалізації державної політики у сфері соціального захисту.

Прийнята у 1921 році Конституція Польщі закріпила право кожного на матеріальне забезпечення завдяки соціальному страхуванню на випадок безробіття, хвороби, нещасного випадку, нездатності працювати. У статті 102 Конституції Польщі було визначено необхідність регулювання такого страхування спеціальним законом [15]. Подальший розвиток правового регулювання соціального захисту в Польщі характеризувався створенням розширеної законодавчої бази та спробами створити ефективну систему інституцій для реалізації законодавчих положень.

У 1921 році в Польщі було запроваджено пенсії за вислугу років для військових, а через два роки – і для державних службовців. У Законі про соціальне забезпечення 1923 року було визначено два головні завдання польського соціального законодавства: «задовольнити з використанням публічних коштів найважливіші потреби особи, яка не може зробити це власними матеріальними благами чи власною працею», а також «запобігти описаній вище ситуації» [11, с. 143].

М. Поляковський зазначає про такі особливості польської системи, сформованої на той час:

- 1) відсутність затвердженого рівня пенсійного віку, лише трудовий стаж у державній сфері мав значення (спочатку 10 років, а згодом – 15 років),

- 2) врахування стажу роботи під час перебування польських територій у складі інших держав (Австро-Угорщини, Пруссії, Російської імперії),

- 3) високий розмір пенсії, який сягав 100 % заробітної платні у разі наявності 35 років стажу роботи на державній службі [7].

Нові закони мали також вирішити

проблему неоднорідності правового регулювання у різних частинах польської держави. Зокрема, Законом від 30 січня 1924 року обов'язковість страхування на випадок виробничих нещасних випадків, яка існувала на колишніх територіях Австро-Угорщини, була запроваджена і в тій частині Польщі, яка входила до складу Російської імперії [5, с. 30]. Проте, такий крок не дозволяв досягнути повної уніфікації правил соціального захисту населення.

Згідно із Законом від 18 липня 1924 року, в Польщі було запроваджено новий вид соціального страхування – на випадок безробіття. Закон гарантував робітникам обов'язковий платіж у разі втрати роботи за умови відповідності певним установленим вимогам [2, с. 21]. М. Поляковський зазначає, що фінансування таких виплат забезпечувалося внесками в розмірі 2 % від заробітної платні (з них 25 % сплачував працівник), а також за допомогою державного субсидювання. Строк виплат обмежувався тривалістю в 13 тижнів і у виключних випадках міг продовжуватися до 17 тижнів, а розмір виплати залежав не лише від розміру заробітної плати, а й від кількості залежних осіб (членів сім'ї) [7, с. 95].

Окремо слід зазначити про прагнення польської влади удосконалити судові механізми захисту прав громадян у сфері соціального захисту. Так, М. Новаковський відзначає деякі спроби законодавчого врегулювання у Другій Польській республіці єдиної системи судів із соціальних питань і називає принаймні шість законопроектів (1926, 1929, 1931, 1934, 1936 та 1937 років). Проте лише останній з них був прийнятий у 1939 році [6, с. 6].

Польське законодавство у перші роки відновлення державності дуже неоднозначно оцінюється у науковій літературі. Наприклад, П. Грага вважає, що укази та прийняті Сеймом закони мали загальний характер і не створили базу для формування ефективних інституцій у сферах охорони здоров'я і соціального захисту [4, с. 157]. Натомість Б. Томка наводить твердження Т. Інглота про те, що запроваджена польським урядом система обов'язкового соціального страхування невдовзі стала однією з найбільш розвинених систем у Центральній та Східній

Європі [10, с. 21]. Американський юрист польського походження В. Дж. Вагнер також вважає важливим досягненням Польщі у міжвоєнний період створення сучасної системи соціального законодавства, яка була розвиненішою, ніж у більшості інших країн [8, с. 34-35].

На нашу думку, протягом перших п'яти років існування Другої польської республіки були зроблені важливі кроки для законодавчого врегулювання соціального захисту. Проте польській владі не вдалося вирішити найголовніші проблеми у цій сфері: неоднорідність правового регулювання на території держави та обмеженість кола ризиків, які покривалися державним захистом. Як наслідок, соціальні проблеми залишалися невирішеними і ситуація потребувала використання нових підходів для їх вирішення.

У другій половині 20-х років ХХ століття відносна політична стабільність та стрімке економічне зростання дозволили польській владі зосередити свої зусилля на побудові гармонійної системи соціального забезпечення і вдосконаленні існуючих механізмів. Фактично повна уніфікація польського законодавства у сфері соціального забезпечення відбулася в 1933 році, коли був прийнятий закон про соціальне страхування від 28 березня 1933 року, який почав діяти у січні 1934 року [5, с. 30]. Закон 1933 року визначав такі види страхування працівників: на випадок безробіття, на випадок втрати працездатності, у разі досягнення пенсійного віку, у разі втрати годувальника.

Однак і на цьому етапі польське законодавство про соціальних захист характеризувалося суттєвими недоліками.

По-перше, багато дослідників звертають увагу на соціальну нерівність, яку продукували законодавчі норми. Наприклад, П. Грага зазначає, що страхування було обмеженим тільки для найманих працівників та їхніх сімей. При цьому сільські жителі, які склали більшу частину населення польської держави, були виключені із такої системи [2, с. 23].

По-друге, вже у законодавчих актах закладалася нерівність між правами різних категорій населення. Так адміністративні працівники та службовці могли розраховувати на пенсію у зв'язку із втратою працездатності

датності (після досягнення 65-річного віку та при наявності стажу тривалістю 40 років), що дорівнювала 100 % їх попереднього доходу, тоді як для робітників максимальний розмір не міг перевищувати 80 % [2, с. 25].

У деяких випадках реформи польського законодавства призвели до звуження соціальних програм. Наприклад, А. Маговська зазначає, що внаслідок прийняття Закону про інвалідів війни 1932 року тисячі ветеранів війни з інвалідністю були позбавлені навіть життєво необхідного мінімуму [1, с. 212]. Безумовно, такі кроки викликали невдоволення серед відповідних соціальних груп, хоча дещо пояснювалися спробами влади протистояти погіршенню економічної ситуації. У контексті оцінки механізмів забезпечення соціальних прав у Польщі протягом 20-х – 30-х років ХХ сторіччя, на нашу думку, влучною є теза А.Й. Француза про те, що «будь-який навіть найбільш досконалий юридичний механізм реалізації конституційних прав і свобод є безсилим за умови низького рівня політичного та соціально-економічного розвитку суспільства і держави, відсутності традицій правової культури» [16, с. 71-72].

Важливим напрямом розвитку польського соціального законодавства у тридцятих роках ХХ століття стало вдосконалення інституційної складової механізму соціального забезпечення. Передавання повноважень від одного міністерства до іншого не могло стати ефективним заходом для вирішення структурних проблем соціального захисту незахищених груп населення, тому польська влада шукала нові способи для організованого виконання своїх зобов'язань.

Указом Президента Польщі від 24 жовтня 1934 року було створено Управління соціального страхування (пол. Zakład Ubezpieczeń Społecznych, ZUS), яке формувалося на базі п'яти окремих страхових інститутів (Палати з питань соціального страхування, Страхової установи для захворювань, Страхової установи для нещасних випадків, Страхової установи для службовців, Страхової установи для робітників) [17]. Можна зробити висновок, що створення єдиної установи було черговим просуванням щодо

консолідації і оновлення механізмів соціального страхування у Польщі.

Прискорення роботи над створенням єдиної системи судів з питань соціального страхування потребувало формування спеціалізованої та постійно діючої ланки для вирішення спорів у цій сфері. Натомість, як зазначає М. Новаковський, відповідно до норм Закону від 26 березня 1935 року про систему адміністративних судів з питань інвалідності соціальні спори тимчасово передавалися таким судам на п'ять років, тобто до 30 вересня 1940 року [6, с. 6]. Повноцінній реалізації такої ініціативи, як і багатьох інших у розбудові Польської держави, завадив початок Другої світової війни.

Висновки. Після проголошення Другої польської республіки у 1918 році перед утвореною державою виникли серйозні виклики у сфері соціального забезпечення населення. Розвиток польського законодавства протягом близько 20 років дозволяє виокремити такі суттєві досягнення:

- подолання розрізненості механізмів соціального захисту, що була наслідком перебування польських земель у складі різних держав до 1918 року;

- чітке визначення пріоритетних напрямів розвитку соціального захисту (страхування на випадок хвороби, фінансова допомога ветеранам та їхнім сім'ям) з поступовим розширенням (допомога у випадку безробіття, пенсії при досягненні похилого віку, у разі втрати годувальника).

У той же час ми можемо досить об'єктивно визначити такі недоліки правового регулювання соціального захисту населення у

Другій польській республіці:

- нерівність статусу окремих соціальних груп витікала з положень правових норм і спричиняла дискримінацію сільського населення у порівнянні з міським, а робітників у порівнянні з адміністративними службовцями;

- недостатня увага приділялася розвитку урядових інституцій та судовим механізмам захисту прав, які й мали забезпечувати реалізацію правових норм, спрямованих на захист незахищених соціальних груп.

Література:

1. Magowska, A. (2014). «The Unwanted Heroes: War Invalids in Poland after World War I.» Journal of the History of Medicine and Allied Sciences. Vol. 69(2), pp. 185-220. URL: <http://www.jstor.org/stable/24631671> (дата

звернення: 23.04.2024).

2. Grata, P. (2015). «Social privileges in the Second Polish Republic». *Studia Historiae Oeconomicae*. Vol. 33, pp. 19-36.
3. Grata, P. (2017). «At the Origins of Welfare State? Social Expenses in the Budgetary Policy in the Second Polish Republic». *Studia Historiae Oeconomicae*. Vol. 35, pp. 7-26.
4. Grata, P. (2018) «Stalinism versus capitalism. Institutional changes in the Polish social policy in the years 1918-1956. *Optimum. Economic Studies*. Vol. 94: (4), pp. 154-165.
5. Grata, P. (2021). «The social policy of the Second Polish Republic towards disabled people». *European Journal of Multidisciplinary Studies*. Vol. 6(2), pp. 1-8.
6. Nowakowski, M. (2020). «Social insurance courts in the Polish People's Republic», *Social Insurance. Theory and Practice*. Vol. 145(2), pp. 85-114. URL: <https://ustip-journal.com.pl/resources/html/article/details?id=211465&language=en> (дата звернення: 23.04.2024).
7. Polakowski, M. (2010). «The institutional transformation of social policy in East Central Europe: Poland and Hungary in comparative and historical perspective», Doctoral Thesis, Maastricht University, Maastricht, Netherlands. URL: <https://doi.org/10.26481/dis.20101221mp> (дата звернення: 23.04.2024).
8. Wagner, W. J. (1990). «Legal problems of inter-war Poland (1918–1939)». *The Polish Review*. Vol. 35(1), pp. 27-36. URL: <https://www.jstor.org/stable/25778475> (дата звернення: 23.04.2024).
9. Berger, P. (2010). «Wealth, Poverty and Institutions in the Habsburg Empire's Successor States (1918-1929)». In P. Berger, G. Bischof, & F. Plasser (Eds.), *From Empire to Republic: Post-World War I Austria*. Vol. 19, pp. 370-398, University of New Orleans Press. URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1n2txcs.20> (дата звернення: 23.04.2024).
10. Tomka, B. and Szikra, D. (2009). *Social Policy in East Central Europe: Major Trends in the 20th Century*, pp. 17-34. URL: https://www.researchgate.net/publication/259165355_Social_Policy_in_East_Central_Europe_Major_Trends_in_the_20th_Century (дата звернення: 23.04.2024).
11. Brenk, M., Chaczko, K. and Płasek, R. (2018). «100 years of the social assistance system in Poland», *Biuletyn Historii Wychowania*. URL: <https://doi.org/10.14746/bhw.2018.39.10> (дата звернення: 23.04.2024).
12. Rimlinger, Gaston V. (1971). *Welfare Policy and Industrialization in Europe, America, and Russia*. Wiley, New York, USA.
13. Part XIII of the Treaty of Peace of Versailles // International Labour Office. Official Bulletin. Volume I. April 1919-August 1920. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---jur/documents/genericdocument/wcms_441862.pdf (дата звернення: 23.04.2024).
14. Пенсійне забезпечення в Україні та Білорусі: історія становлення і перспективи розвитку: монографія / за ред. М. Шумила, І. Комоцької. Київ: Ніка-Центр, 2018. 516 с.
15. *The new constitutions of Europe* / Howard Lee Mc Bain and Lindsay Rogers. - Garden City, 1922. – 640 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=zEwpAAAAYAAJ&pg=PA401&source=gbv_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 23.04.2024).
16. Француз А.Й. (2015) «Утвердження та забезпечення прав людини як визначальна детермінанта розвитку політичної системи України». *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. № 2, с. 66-77.
17. The official site of Social Insurance Institution (2023), «Social security in Poland» URL: <https://www.zus.pl/documents/10182/167615/Social+Security+in+Poland/71ffe1b1-c142-48fa-a67b-0c7e1c6c6eb6> (дата звернення: 23.04.2024).

References:

1. Magowska, A. (2014). «The Unwanted Heroes: War Invalids in Poland after World War I.» *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*. Vol. 69(2), pp. 185–220. [Online], available at: <http://www.jstor.org/stable/24631671> (Accessed 23 April 2024).
2. Grata, P. (2015). «Social privileges in the Second Polish Republic», *Studia Historiae Oeconomicae*. Vol. 33, pp. 19-36.
3. Grata, P. (2017). «At the Origins of Welfare State? Social Expenses in the Budgetary Policy in the Second Polish Republic», *Studia Historiae Oeconomicae*. Vol. 35, pp. 7-26.
4. Grata, P. (2018) «Stalinism versus capitalism. Institutional changes in the Polish social policy in the years 1918-1956», *Optimum. Economic Studies*, 2018. Vol. 94: (4), pp. 154-165.
5. Grata, P. (2021). «The social policy of the Second Polish Republic towards disabled people», *European Journal of Multidisciplinary Studies*, Vol. 6(2), pp. 1-8.
6. Nowakowski, M. (2020). «Social insurance courts in the Polish People's Republic», *Social Insurance. Theory and Practice*, vol. 145(2), pp. 85-114., [Online], available at: <https://ustip-journal.com.pl/resources/html/article/details?id=211465&language=en> (Accessed 23 April 2024).Polakowski, M. (2010). «The institutional transformation of social policy in East Central Europe: Poland and Hungary in comparative and historical perspective», Doctoral Thesis, Maastricht University, Maastricht, Netherlands [Online], available at: <https://doi.org/10.26481/dis.20101221mp> (Accessed 23 April 2024).
7. Wagner, W. J. (1990). «Legal problems of inter-war Poland (1918–1939)». *The Polish Review*. Vol. 35(1), pp. 27-36. [Online], available at: <https://www.jstor.org/stable/25778475> (Accessed 23 April 2024).
8. Berger, P. (2010). «Wealth, Poverty and Institutions in the Habsburg Empire's Successor States (1918-

1929)". In P. Berger, G. Bischof, & F. Plasser (Eds.), *From Empire to Republic: Post-World War I Austria*. Vol. 19, pp. 370-398, University of New Orleans Press. [Online], available at: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1n2txcs.20> (Accessed 23 April 2024).

9. Tomka, B. and Szikra, D. (2009). *Social Policy in East Central Europe: Major Trends in the 20th Century*. [Online], pp. 17-34, available at: https://www.researchgate.net/publication/259165355_Social_Policy_in_East_Central_Europe_Major_Trends_in_the_20th_Century (Accessed 23 April 2024).

10. Brenk, M., Chaczko, K. and Płasek, R. (2018). "100 years of the social assistance system in Poland", *Biuletyn Historii Wychowania*, [Online], available at: <https://doi.org/10.14746/bhw.2018.39.10> (Accessed 23 April 2024).

11. Rimlinger, Gaston V. (1971). *Welfare Policy and Industrialization in Europe, America, and Russia*. Wiley, New York, USA.

12. Part XIII of the Treaty of Peace of Versailles // International Labour Office. *Official Bulletin*. Volume I. April 1919-August 1920. [Online], available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---jur/documents/genericdocument/wcms_441862.pdf (Accessed 23 April 2024).

13. *Pensijne zabezpechennia v Ukraini ta Bilorusi: istoriia stanovlennia i perspektyvy rozvytku [Pension provision in Ukraine and Belarus: the history of formation and the prospects of development]* (2018), edited by: Shumylo, M.M. and Komotskaya I.O., Nika-Center, Kyiv, Ukraine.

14. *The new constitutions of Europe / Howard Lee Mc Bain and Lindsay Rogers*. - Garden City, 1922. – 640 p. [Online], available at: https://books.google.com.ua/books?id=zEwpAAAAYAAJ&pg=PA401&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false (Accessed 23 April 2024).

15. Frantsuz A.J. (2015) "The Strengthening and Ensuring of Human rights as Defining Determinant of Ukraine's Political System", *Scientific Journal of Lviv State University of Internal Affairs. Law*. Vol. 2, pp. 66-77.

16. The official site of Social Insurance Institution (2023), "Social security in Poland" available at: <https://www.zus.pl/documents/10182/167615/Social+Security+in+Poland/71ffe1b1-c142-48fa-a67b-0c7e1cec6eb6> (Accessed 23 April 2024).

Стаття надійшла до друку 25 квітня 2024 року

УДК 343.9

DOI - 10.31732/2708-339X-2024-12-A12

СВІТОВИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З ОБІГОМ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ

Долянська І.М.,

кандидат юридичних наук, доцент

Університет «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: DolianovskaIM@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1606-7096>

Кривенко К.О.,

аспірант Університету «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: KryvenkoKO@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-1327-757X>

GLOBAL EXPERIENCE IN COMBATING CRIMINAL OFFENCES RELATED TO THE CIRCULATION OF VIRTUAL ASSETS

Dolianovska I.M.,

Ph.D. in Law, Associate Professor «KROK» University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: DolianovskaIM@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1606-7096>

Анотація. Стаття здебільшого присвячена ґрунтовному аналізу та кримінологічній характеристиці кримінальних правопорушень у сфері обігу віртуальних активів, а також безпосередньо протидії таким кримінальним правопорушенням. Аналіз кримінальних правопорушень базується виключно на світовому досвіді виявлення та розслідування даної категорії протиправних дій. У процесі дослідження надано характеристику категорії кримінальних правопорушень у сфері обігу віртуальних активів. Так, кримінальні правопорушення у сфері обігу віртуальних активів включають різноманітні склади злочинів, безпосереднім предметом або засобом вчинення яких виступають віртуальні активи.

Виділено умовну класифікацію кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом віртуальних активів через призму їх ролі у вчиненні кримінальних правопорушень, а саме: безпосереднє заволодіння віртуальними активами; легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом за допомогою використання віртуальних активів; торгівля забороненими товарами та послугами, де засобом платежу виступають віртуальні активи.

Досліджено відомості про реальні факти вчинення кримінальних правопорушень, у тому числі витримки з вироків іноземних судів, в яких здійснено опис встановлених фактичних обставин справи. У процесі дослідження встановлено основні чинники запобігання та протидії вказаній категорії кримінальних правопорушень, серед яких: розробка та втілення правового регулювання обігу віртуальних активів; співпраця між правоохоронними органами та учасниками ринку (криптовібіржами, аналітичними центрами та іншими сервісами); впровадження та використання правоохоронними органами спеціальних інструментів відстеження транзакцій; міжнародна співпраця між правоохоронними органами та інше.

На прикладі практичних кейсів прослідковано розвиток засобів та методів правоохоронних органів щодо боротьби зі злочинністю, яка використовує віртуальні активи в якості засобу платежу за нелегальні товари та послуги. Визначено основні напрями для розвитку українських правоохоронних органів шляхом перейняття успішного досвіду іноземних колег щодо виявлення та припинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом віртуальних активів.

Ключові слова: «віртуальні активи», «криптоактиви», «криптовалюта», «цифрові активи», «правове регулювання обігу віртуальних активів».

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 8.

Abstract. This article primarily focuses on a thorough analysis and criminological characterization of criminal offenses related to virtual assets trafficking, as well as the direct counteraction to such offenses. The analysis is based exclusively on global experiences in detecting and investigating this category of unlawful acts. The author describes the category of criminal offenses in the field of virtual assets trafficking, which includes various corpus delicti where the direct object or means of commission involves virtual assets.

A conditional classification of these offenses is proposed, viewed through the lens of their role in criminal activities, namely: direct seizure of virtual assets; legalization of proceeds of crime using virtual assets; and trading in prohibited goods and services with virtual assets as a means of payment. The author examines information on criminal offenses, including excerpts from foreign court judgments that detail the established factual circumstances of the cases.

The study identifies key factors for the prevention and counteraction of this category of criminal offenses, including the development and implementation of legal regulations governing virtual asset circulation; cooperation between law enforcement agencies and market participants (such as crypto exchanges and analytical centers); the introduction and utilization of special transaction tracking tools by law enforcement; and international cooperation among law enforcement agencies.

Additionally, the author traces the evolution of methods used by law enforcement to combat crimes involving virtual assets as a means of payment for illegal goods and services, illustrated through practical case examples. The main directions for the development of Ukrainian law enforcement agencies are identified, emphasizing the adoption of successful practices from foreign counterparts in detecting and suppressing offenses related to virtual asset circulation.

Keywords: virtual assets, cryptoassets, cryptocurrency, digital assets, legal regulation of virtual asset circulation.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 8.

Постановка проблеми. Віртуальні активи з кожним днем стають частиною повсякденного життя все більшої кількості пересічних громадян. Наша держава не лише не є виключенням у цьому процесі, а й займає одне з лідерських місць у світі з вико-

ристання криптоактивів серед населення. Попри це, українське законодавство досі не має належного правового регулювання обігу віртуальних активів, на відміну від Європейського союзу та США, які не лише врегулювали «правила гри» на ринку вірту-

альних активів, а й почали активну боротьбу з їх незаконним обігом та використанням у злочинних цілях. Використовуючи криптовалюту, можна придбати широкий спектр нелегальних товарів і послуг. Віртуальні гроші використовуються в порноіндустрії, у сфері незаконного обігу персональних даних, у торгівлі підробленими документами, нелегальними ліками, і навіть криптовалютою оплачують замовні вбивства» [1].

Аналіз останніх досліджень. Загальні питання правового регулювання віртуальних активів в Україні та світі ставали предметом дослідження у працях Р. Майданіка [2], Л. Тимченко [3], Т. Гудіми [3] та інших. Окремі питання використання віртуальних активів у протиправній діяльності розглядалися у наукових працях В. Бохенка [5], Д. Казначєєвої [1] та інших.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Аналізуючи праці вищезазначених вчених, а також наявну нормативну базу, вимушені констатувати, що незважаючи на намагання законодавця врегулювати обіг віртуальних активів в Україні, остаточного вирішення щодо цього питання наразі так і не прийнято. Що стосується саме виявлення та протидії кримінальних правопорушень у цій сфері, то цьому питанню ані на нормативному, ані на теоретичному рівнях не приділяється належної уваги, що сприяє розвитку нелегального обігу віртуальних активів в нашій державі.

Формулюванні цілей статті. Задля того, щоб наздогнати розвинуті країни та перейняти досвід виявлення та розкриття кримінальних правопорушень у сфері обігу віртуальних активів у практику діяльності українських правоохоронних органів, виникає об'єктивна необхідність у дослідженні передового досвіду правоохоронних органів США, країн Європейського союзу, а також міжурядових організацій з цього питання. Основною метою дослідження у цій статті є правовий аналіз виявлених кримінальних правопорушень у сфері обігу віртуальних активів, визначення ознак цієї категорії кримінальних правопорушень, аналіз виявлення та протидії, а також розробка рекомендацій щодо впровадження в Україні досвіду іноземних правоохоронних органів по виявленню та розкриттю кримінальних

правопорушень у сфері обігу віртуальних активів.

Виклад основного матеріалу. Масове прийняття використання віртуальних активів в Україні та світі збільшується з кожним роком. За результатами дослідження відомої аналітичної компанії «Chainalysis», Україна у 2023 році зайняла п'яте місце у глобальному рейтингу сприйняття криптовалют [7]. Це свідчить про те, що українці дедалі частіше використовують віртуальні активи у повсякденному житті, зокрема як спосіб інвестування, зберігання коштів, переказу коштів, торгівлі на криптобіржах, а також розрахунку за товари та послуги.

Глобальне користування криптовалютами обумовлене їх властивостями, такими як швидкість транзакцій, незначна комісія, легкість у використанні та інші. Однак, поряд з корисними властивостями криптовалют, існують також й ті, що можуть бути використані у вчиненні неправомірних дій. Йдеться у першу чергу про відносну анонімність учасників транзакцій, децентралізацію та технологічні властивості щодо заплутування відстеження переказів.

Криптовалюта є конвертованою, децентралізованою, віртуальною, конфіденційною, цифровою та нефіатною, відповідно вона не є електронними грошима, які випускаються офіційним державним емітентом [3]. Такі особливості новітніх технологій не залишилися поза увагою кримінального світу, представники якого завжди відзначались слідуванням у ногу з часом та запозиченням технологій у протиправну діяльність. Розповсюдженими прикладами використання криптовалюти у протиправній діяльності є використання її в якості засобу платежу при незаконному обігу наркотичних та психотропних речовин, торгівлі зброєю, персональними даними, фінансуванні тероризму, а також торгівлі людьми та органами. Разом з цим, віртуальні активи можуть бути й предметом кримінальних правопорушень, зокрема: відмивання коштів, корупційних кримінальних правопорушень, шахрайства, крадіжки, заволодіння, вимагання, а також злочинів, пов'язаних з несанкціонованим втручанням в роботу комп'ютерів та мереж. Таким чином, можемо виділити нову категорію кримінальних правопорушень, пов'я-

заних з обігом віртуальних активів, до якої увійдуть усі вищезгадані складі кримінальних правопорушень, у випадку вчинення їх з використанням або щодо віртуальних активів.

Разом з цим, доцільним буде класифікувати кримінальні правопорушення, пов'язані з обігом віртуальних активів на наступні категорії: кримінальні правопорушення, пов'язані з безпосереднім заволодінням криптоактивами; кримінальні правопорушення, де криптоактиви використовуються для легалізації коштів та інших активів, отриманих злочинним шляхом; кримінальні правопорушення, в яких криптоактиви використовуються в якості засобу платежу за нелегальні товари та послуги.

Варто відзначити, що ще з 2018 року Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) підіймає гостро проблему використання віртуальних активів у протиправній діяльності. Так, країнам та фінансовим установам надано рекомендації щодо виявлення та оцінювання ризиків відмивання коштів або фінансування тероризму, які можуть виникати у зв'язку з (а) розробкою нових продуктів та нових напрямків діяльності, включаючи нові механізми постачання, та (б) використанням нових технологій або тих, що розвиваються як для нових, так і для вже існуючих продуктів. Для управління та зменшення ризиків, пов'язаних з віртуальними активами, країнам було рекомендовано забезпечити, щоб постачальники послуг з віртуальних активів для цілей регулювання сфери ПВК/ФТ, ліцензували чи реєстрували діяльність і підпорядковувались ефективним системам моніторингу та забезпечували відповідність заходам, які передбачені Рекомендаціями FATF [8].

На жаль, до сьогодні Україна так і не спромоглась побудувати та втілити належний правовий механізм регулювання обігу віртуальних активів на своїй території, а відтак маємо констатувати, що в Україні одні з найсприятливіших умов для використання віртуальних активів у нелегальної діяльності. Адже дозволено все те, що не заборонено законом. Тому, як справедливо зазначає В. Бохенко: «Правова неврегульованість і невизначеність статусу криптовалют у біль-

шості країн світу значно ускладнює не тільки нагальну оцінку її використання під час кваліфікації таких дій, але й також гальмує розкриття та розслідування злочинів, під час скоєння яких використовується криптовалюта або як предмет злочину, або як засіб скоєння кримінального правопорушення. Таким чином, з метою ефективної протидії злочинності у сфері обігу криптовалют правоохоронцям необхідно більш детально і всебічно опанувати процеси та явища, які можуть мати опосередкований або виражений негативний вплив на обіг криптовалют» [5]. Подібної думки дотримується і Доляновська І.М., яка, досліджуючи попередження правопорушень у сфері дотримання прав людини, зазначає, що «...одним із шляхів боротьби із правопорушеннями є власне попередження вчинення правопорушень...» [6].

У відкритих джерелах міститься інформація про виявлення всього лише декількох незначних кримінальних правопорушень в Україні, де тим чи іншим чином фігурують віртуальні активи. Здебільшого ці кримінальні правопорушення пов'язані з шахрайством, вимаганням або торгівлею наркотичними та психотропними речовинами.

Поряд з цим, світовий досвід свідчить про виявлення більш значних кримінальних правопорушень у сфері обігу віртуальних активів, зокрема: заволодіння віртуальними активами на суму в декілька мільярдів доларів США, використання багаторівневих ланцюгів для відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом за допомогою властивостей віртуальних активів та інше.

Задля встановлення випадків використання технологій та новацій, пов'язаних з віртуальними активами у злочинній діяльності, необхідно проаналізувати світову практику виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, де фігурують віртуальні активи.

Так найбільш відомим зломом в історії криптовалют залишається отримання несанкціонованого доступу до однієї з перших криптобірж під назвою «Mt.Gox», тобто її злом. Як вбачається з відкритих джерел, на початку 2014 року на платформу приходилось близько 70% від загального об'єму тор-

гівлі біткоіном. Протягом 2011-2013 років зловмисникам вдалося непомітно вивести з біржі 650 000 BTC, що станом на теперішній час складає близько \$45 млрд (на момент злочину близько \$440-480 млн).

Організаторів та виконавців злочину біржі так й не було встановлено, а за результатами розслідування, злом «Mt.Gox» відбувся через низький рівень безпеки платформи та багаточисельні помилки менеджменту біржі [9].

Окружний суд Токіо визнав винним колишнього головного виконавчого директора (CEO) біржі «Mt.Gox» в підробці документів і засудив його до двох років і шести місяців позбавлення волі з умовним терміном на 4 роки. Цікавим є той факт, що сторона обвинувачення кваліфікувала дії CEO біржі як розкрадання та порушення корпоративного права, у зв'язку з чим просила суд про покарання у вигляді 10 років позбавлення волі, проте за цими звинуваченнями його було визнано невинним [10].

Другим кричущим випадком злочину криптобіржі є злом блокчейн-платформи «Poly Network», яка стала однією з найбільших крадіжок у сфері децентралізованих фінансів (DeFi) [11]. DeFi – це фінансова технологія, заснована на захищених розподілених реєстрах. Це середовище, яке дає змогу використовувати фінансові послуги без необхідності покладатися на централізовані організації. У системі DeFi фінансові послуги надаються через децентралізовані додатки (dApps), більшість з яких розгорнуто на платформі Ethereum [12].

За наявної інформації, 10 серпня 2022 року хакери здійснили несанкціоноване втручання в роботу «Poly Network» та вивели криптовалюту на суму понад \$600 млн. Проте, незабаром після крадіжки хакери почали добровільно повертати викрадені активи. Аналітики припускають, що зловмисники не змогли відмити та легалізувати викрадені криптоактиви через прозорість блокчейну та використання аналітичних інструментів фінансовими установами, хоча сам хакер заявив, що зробив це заради розваги та гроші його не цікавлять [11].

Розглянуті практичні приклади умисних дій зловмисників, направлених на заволодіння криптоактивами свідчать про

появу нових загроз у кібербезпеці, а відтак й нових викликів для правоохоронних органів. Внаслідок заволодіння криптоактивами окремо кваліфікуються дії викрадачів та адміністраторів інтернет-ресурсів, через дії або бездіяльність яких допущено несанкціоноване втручання до системи та викрадення активів.

Світовий досвід свідчить про наявність певного прогресу в виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних зі світом віртуальних активів. Так, у випадку з криптобіржею «Mt.Gox» злочин, вчинений у 2012-2014 роках так й не був розкритий через певні властивості новітньої технології та необізнаності правоохоронних органів з методами та засобами протидії новій категорії кримінальних правопорушень. Тому прокуратура обмежилась висуненням обвинувачення службовій особі криптобіржі. У другому ж випадку, який стався у 2022 році, для уникнення викриття, зловмисники замаскували злом під перевірку кібербезпеки та погодились повернути викрадене [10, 11].

Незважаючи на кінцевий результат, обидва випадки свідчать про появу та розвиток нової категорії кримінальних правопорушень, пов'язаних з заволодінням віртуальними активами, а також про формування нового суб'єктного портрету злочинця, тобто особи, яка має спеціальні знання та навички у сфері написання комп'ютерного коду та використання програмного забезпечення, метою якого є викрадення віртуальних активів. Важливо також звернути увагу, що психологічний портрет особи, яка вчиняє такого роду кримінальне правопорушення, відрізняється психологічного портрету злочинця у класичному розумінні.

Ще одним випадком протиправного заволодіння криптоактивами та успішного виявлення і конфіскації цих активів правоохоронними органами стала справа криптобіржі «Bitfinex». Відповідно до відкритих джерел, злом криптобіржі стався у 2016 році, коли хакери здійснили несанкціонований доступ до біржі, запустили 2072 несанкціонованих транзакцій, внаслідок чого вивели з біржі в загальній кількості майже 120 тисяч BTC, що належали користувачам. Вказаний злом не лише спричинив майнову

шкоду власникам викрадених віртуальних активів, а й вплинув на зменшення ринкової вартості першої криптовалюти майже на 20%.

Як слідує з опублікованих документів, слідство тривалий час не мало змоги встановити зловмисників через те, що після виведення криптоактивів з біржі на сторонній криптовалютний гаманець, останні майже не користувалися ними, адже розуміли, що прозорість технології блокчейн не дасть змоги просто вивести кошти та розпорядитися ними. Зловмисники, розуміючи всі ризики виявлення, діяли дуже обережно та добре планували свої дії. Частина викрадених криптоактивів згодом все ж таки була виведена у фіат, переважно за допомогою онлайн-маркетів для торгівлі нелегальними товарами «AlphaBay» та «Hydra», а також шляхом використання інших сервісів та бірж.

Більша частина справи залишається засекреченою, але з опублікованих документів та прес-релізів правоохоронних органів встановлено, що розслідування у справі щодо заволодіння віртуальними активами «Bitfinex» внаслідок несанкціонованого доступу, активізувалось після того, як Федеральне бюро розслідувань припинило діяльність нелегального сервісу «AlphaBay» та отримало доступ до акаунтів користувачів, в результаті чого й було виявлено можливих зловмисників. У подальшому, на підставі ордеру суду, детективами у ході обшуку було отримано доступ до хмарного сховища одного з підозрюваних, де й було виявлено паролі від криптовалютних гаманців, на які було виведено криптоактиви з біржі «Bitfinex», де перебувало 94 643 BTC. За результатами розслідування, у 2022 році було арештовано двох осіб, яким висунули обвинувачення у злочинній змові з метою відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом. На підставі угод про визнання винуватості, обвинуваченим було погоджено покарання у вигляді 20 та 10 років позбавлення волі. Цікаво, що сторона обвинувачення не знайшла доказів того, що саме ці особи причетні до зламу біржі, а тому обвинувачення за цим фактом висунуте не було. Разом з цим, відбулось безпрецедентне застосування конфіскації виявлених біт-

коїнів, загальна вартість яких наразі складає близько \$6 млрд, частина з яких направлена на відшкодування шкоди користувачів біржі [13].

Розглянутий випадок дає можливість зробити висновок як щодо розвитку методів розслідування та прогресування іноземних правоохоронних органів у цьому напрямку, так й щодо виняткової складності розслідування новітньої категорії кримінальних правопорушень, що потребує опанування правоохоронним органам технологій та нових знань.

Для прикладу, в США вже створена та успішно діє Національна група з питань криптовалют (NCET) Секції комп'ютерних злочинів та інтелектуальної власності (CCIPS) Кримінального департаменту Мін'юсту США. Вона була створена для боротьби зі зростаючим незаконним використанням криптовалют та цифрових активів. За допомогою NCET проводяться розслідування щодо фізичних та юридичних осіб, які використовують цифрові активи для вчинення та сприяння вчиненню різноманітних злочинів, приділяючи особливу увагу біржам віртуальних валют, сервісам змішування та переведення грошей, а також провайдерам інфраструктури. NCET також встановлює стратегічні пріоритети щодо технологій цифрових активів, визначає сфери, які потребують підвищеної уваги з боку слідства та прокуратури, і очолює зусилля Кримінального департаменту Мін'юсту щодо співпраці з вітчизняними та іноземними державними установами, а також приватним сектором з метою активного розслідування та судового переслідування злочинів, пов'язаних з криптовалютами та цифровими активами [14].

Вищезазначене може свідчити про те, що обсяг та значимість кримінальних правопорушень у сфері обігу віртуальних активів в США дійшли такого рівня, що задля координації загальних зусиль у боротьбі з цим явищем було створено окрему інституцію.

У розглянутих вище випадках вчинення кримінальних правопорушень криптоактиви виступали переважно в якості предмету злочину, тобто ціллю зловмисників. Однак найбільш розповсюдженим у світі та в Україні, зокрема, залишається використан-

ня криптоактивів в якості засобу платежу за нелегальні товари та послуги.

У 2017 році Європол відрепортував про закриття двох найбільших кримінальних онлайн маркетів «AlphaBay» та «Hansa». «Дві великі правоохоронні операції під керівництвом Федерального бюро розслідувань (ФБР), Агентства США з боротьби з наркотиками (DEA) та Національної поліції Нідерландів за підтримки Європолу ліквідували інфраструктуру підпільної злочинної економіки, відповідальної за торгівлю понад 350 000 нелегальних товарів, включаючи наркотики, підроблені ідентифікаційні документи і пристрої доступу, контрафактні товари, шкідливе програмне забезпечення та інші інструменти для злому комп'ютерів, вогнепальну зброю і шахрайські послуги. За консервативними оцінками, з моменту створення ринку в 2014 році на ньому було здійснено транзакцій на суму в 1 мільярд доларів США. Транзакції оплачувалися в біткоїнах та інших криптовалютах. «Hansa» був третім за величиною кримінальним ринком у Darknet, на якому торгували такими ж великими обсягами заборонених наркотиків та інших товарів, – йдеться у офіційному прес-релізі Європолу [15].

Висновки. Проаналізовані випадки фігурування криптоактивів у злочинній діяльності, а також світова практика вияв-

лення та боротьби з цим явищем свідчить про активне використання новітніх технологій у протиправній діяльності. Поряд з використанням віртуальних активів для вчинення вже звичних кримінальних правопорушень, як вимагання, шахрайство та торгівля наркотиками, виникають також нові склади кримінальних правопорушень, такі як: заволодіння віртуальними активами, відмивання криптоактивів, отриманих злочинним шляхом, викрадення криптоактивів внаслідок несанкціонованого доступу до них та інші. З огляду на це, нашій державі також необхідно зосередити свою увагу на виявленні та протидії вказаній категорії кримінальних правопорушень. Окрім втілення відповідного регулюючого законодавства у сфері обігу криптоактивів, вкрай необхідним є також налагодження співпраці з правоохоронними органами США та Європи, перейняття їх успішного досвіду та впровадження освітніх програм, направлених на створення професійних кадрів у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з обігом віртуальних активів. Не зайвим буде створення з часом спеціального органу або установи, яка координуватиме зусилля інших контролюючих та правоохоронних органів у напрямку виявлення та протидії кримінальним правопорушенням у сфері обігу віртуальних активів.

Література:

1. Казначєєва Д.В. Основні види злочинів, що вчиняються із застосуванням криптовалюти. Протидія кіберзагрозам та торгівлі людьми: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 листоп. 2019 р.). Харків: ХНУВС, 2019. С. 166-168
2. Майданік Р.А. Криптовалюта: проблеми правового регулювання. Актуальні проблеми приватного права: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці з дня народж. В. П. Маслова (м. Харків, 14 лют. 2018 р.). Харків: Право, 2018. С.11-15.
3. Тимченко Л.М., Хмеленко К.М. Загальна характеристика криптовалюти. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/80> (дата звернення: 20.04.2024).
4. Гудіма Т.С., Устименко В.А., Джабраїлов Р.А., Черних О.С. Особливості правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні: Де-факто vs Де-юре. Financial and credit activity problems of theory and practice. 5, 46 (Жов 2022), 137-148. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.5.46.2022.3844>.
5. Бохенко В.М. «Кримінологічні ризики обігу криптовалют». URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/82> (дата звернення: 20.04.2024).
6. Долянська І.М. «Співробітництво Організації Об'єднаних Націй та уряду України у сфері захисту прав дітей як напрям загальносоціального попередження злочинності: сучасні аспекти». URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/356/297> (дата звернення: 20.04.2024).
7. The 2023 Global Crypto Adoption Index: Central & Southern Asia Are Leading the Way in Grassroots Crypto Adoption. URL: <https://www.chainalysis.com/blog/2023-global-crypto-adoption-index/> (дата звернення: 20.04.2024).
8. Міжнародні стандарти щодо боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та розповсюдженням зброї масового знищення. Рекомендації FATF. URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/books/5%20round%20FATF.pdf> (дата звернення: 20.04.2024).
9. Breaking open the MtGox case, part 1. URL: <https://blog.wizsec.jp/2017/07/breaking-open-mtgox-1>.

html?m=1 (дата звернення: 20.04.2024).

10. Колишнього главу Mt.Gox визнано винним у підробці документів. URL: <https://forklog.com/news/byvshij-glava-mt-gox-priznan-vinovnym-v-poddelke-dokumentov> (дата звернення: 20.04.2024).
11. Хакер здійснив найбільший криптовалютний злом і повернув кошти. URL: <https://finclub.net/ua/news/khaker-zdiisnyv-naibilshyi-kryptovaliutnyi-zlam-i-povernuv-koshty.html> (дата звернення: 20.04.2024).
12. Що таке DeFi простими словами? URL: <https://blog.whitebit.com/uk/what-is-defi-and-how-does-it-work/#heading-0> (дата звернення: 20.04.2024).
13. Bitfinex Hacker and Wife Plead Guilty to Money Laundering Conspiracy Involving Billions in Cryptocurrency. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/bitfinex-hacker-and-wife-plead-guilty-money-laundering-conspiracy-involving-billions> (дата звернення: 20.04.2024).
14. Two Foreign Nationals Arrested for Laundering at Least \$73M Through Shell Companies Tied to Cryptocurrency Investment Scams. URL: <https://www.secretservice.gov/newsroom/releases/2024/05/two-foreign-nationals-arrested-laundering-least-73m-through-shell> (дата звернення: 20.04.2024).
15. Massive blow to criminal Dark Web activities after globally coordinated operation. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/massive-blow-to-criminal-dark-web-activities-after-globally-coordinated-operation> (дата звернення: 20.04.2024).

References:

1. Kaznacheieva D.V. (2019) “The main types of crimes committed with the use of cryptocurrency. Countering Cyber Threats and Human Trafficking” *Protydiia kiberzahrozam ta torhivli liud'my: zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* pp. 166-168.
2. Majdanyk R.A. (2018) “Cryptocurrency: problems of legal regulation.” *Aktual'ni problemy pryvatnoho prava: materialy nauk.-prakt. konf., prysviach. 96-j richnytsi z dnia narodzh. V. P. Maslova* pp. 11-15.
3. Tymchenko L.M., Khmelenko K.M. (2022) “General characteristics of cryptocurrencies.” *Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal*, [Online], vol. 12, available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/80> (Accessed 20 April 2024).
4. Hudima T.S., Ustymenko V.A., Dzhabrailov R.A., Chernykh O.S. (2022) “Peculiarities of legal regulation of the circulation of virtual assets in Ukraine: De Facto vs De Jure.” *Financial and credit activity problems of theory and practice*. [Online], vol. 5 (46), available at: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.5.46.2022.3844> (Accessed 20 April 2024).
5. Bokhenko V.M. (2021) “Criminological risks of cryptocurrency circulation” *Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal*, [Online], vol. 12, available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/82> (Accessed 20 April 2024).
6. Dolianovska I.M. (2022) «Cooperation of the United Nations and the government of Ukraine in the field of protection of children's rights as a direction of social crime prevention: modern aspects». URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/356/297> (Accessed 20 April 2024).
7. “The 2023 Global Crypto Adoption Index: Central & Southern Asia Are Leading the Way in Grassroots Crypto Adoption” [Online], available at: <https://www.chainalysis.com/blog/2023-global-crypto-adoption-index/> (Accessed 20 April 2024).
8. State Financial Monitoring Service of Ukraine (2018) “International standards for combating money laundering, terrorist financing and proliferation of weapons of mass destruction. FATF recommendations” [Online], available at: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/books/5%20round%20FATF.pdf> (Accessed 20 April 2024).
9. “Breaking open the MtGox case, part 1” [Online], available at: <https://blog.wizsec.jp/2017/07/breaking-open-mtgox-1.html?m=1> (Accessed 20 April 2024).
10. “Former head of Mt. Gox found guilty of forgery” [Online], available at: <https://forklog.com/news/byvshij-glava-mt-gox-priznan-vinovnym-v-poddelke-dokumentov> (Accessed 20 April 2024).
11. “Hacker makes the largest cryptocurrency hack and returns funds” [Online], available at: <https://finclub.net/ua/news/khaker-zdiisnyv-naibilshyi-kryptovaliutnyi-zlam-i-povernuv-koshty.html> (Accessed 20 April 2024).
12. “What is DeFi in simple terms?” [Online], available at: <https://blog.whitebit.com/uk/what-is-defi-and-how-does-it-work/#heading-0> (Accessed 20 April 2024).
13. “Bitfinex Hacker and Wife Plead Guilty to Money Laundering Conspiracy Involving Billions in Cryptocurrency” [Online], available at: <https://www.justice.gov/opa/pr/bitfinex-hacker-and-wife-plead-guilty-money-laundering-conspiracy-involving-billions> (Accessed 20 April 2024).
14. “Two Foreign Nationals Arrested for Laundering at Least \$73M Through Shell Companies Tied to Cryptocurrency Investment Scams” available at: <https://www.secretservice.gov/newsroom/releases/2024/05/two-foreign-nationals-arrested-laundering-least-73m-through-shell> (Accessed 20 April 2024).
15. “Massive blow to criminal Dark Web activities after globally coordinated operation” available at: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/massive-blow-to-criminal-dark-web-activities-after-globally-coordinated-operation> (Accessed 20 April 2024).

Стаття надійшла до друку 23 квітня 2024 року

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ЗА СУДОВОЮ РЕФОРМОЮ 1864 РОКУ

Гаряга О.О.,

аспірант Університету «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: hariahaoo@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4016-3886>

PRINCIPLES OF CRIMINAL JUSTICE ACCORDING TO THE JUDICIAL REFORM OF 1864

Gariaga O.O.,

PhD student «KROK» University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: hariahaoo@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4016-3886>

Анотація. У статті розглядаються принципи кримінального судочинства за судовою реформою 1864 року. Стверджується, що в основу судової реформи закладені демократичні принципи судочинства, побудовані на основі західноєвропейського законодавства з урахуванням місцевих особливостей того часу. У цьому зв'язку виокремлюються принципи усності, гласності, змагальності судочинства, попереднього розслідування у кримінальних злочинах, презумпції невинуватості, гарантії прав обвинуваченого на захист, участь у процесі адвоката, незмінності і незалежності суддів, рівності усіх перед законом. Наголошується, що реформою запроваджувався всестановий суд та інститут присяжних засідателів у окружних судах. Водночас засновувалась адвокатура, реорганізовувалась прокуратура, яка звільнялась від функцій загального нагляду й сконцентрувалась на роботі в суді. Для розгляду менш значних справ засновано виборний мировий суд, створено інститут судових слідчих, які проголошувались незалежними від поліції. Відзначається, що судові статuti запровадили якісно новий світогляд щодо ролі особистості в суді. У своїй суті вони чітко заклали уяву про правову особистість, а не особистість, що потребує опіки. Фактично обвинувачений, позивач і відповідач вже були активними учасниками судового процесу. Вони володіли широким колом самостійних прав, які суд був зобов'язаний поважати. Акцентовується, що принципи кримінального процесу були закріплені у Статуті кримінального судочинства. Передбачався розгляд кримінальних справ у мирових судах та у системі загальних судових місць. Мировий суддя розглядав менш важливі справи кримінального характеру. Для розгляду справ, що виходили за межі компетенції мирових судів, створювалися загальні судові місця, які складалися з двох судових інстанцій: окружного суду – одного в судовому окрузі, який включав кілька повітів та судової палати, яка діяла в межах однієї або кількох губерній і об'єднувала певну кількість судових округів. Верховним касаційним судом для всіх місцевих і загальних судів був Сенат. Зауважується, що проголошена реформа судочинства хоча й за своєю природою суперечила основам самодержавства, однак вона докорінно змінила судоустрій, процесуальне і частково матеріальне право в державі.

Ключові слова: права особи, принципи кримінального судочинства, суд, судова реформа 1864 р., судові статuti.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл: 12.

Abstract: The article examines the principles of criminal justice according to the judicial reform of 1864. It is claimed that the judicial reform is based on the democratic principles of the judiciary, built on the basis of Western European legislation, taking into account the local characteristics of that time. In this connection, the principles of orality, openness, competitive justice, preliminary investigation in criminal crimes, presumption of innocence, guarantee of the accused's rights to defense, participation in the lawyer's process, constancy and independence of judges, equality of all before the law are highlighted. It is emphasized that the reform introduced a universal court and the institute of jurors in district courts. At the same time, the bar was founded, the prosecutor's office was reorganized, which was freed from the functions of general supervision and concentrated on work in court. An elected magistrate's court was established to consider minor cases, and an institute of judicial investigators was created, which was declared independent of the police. It is noted that court statutes have introduced a qualitatively new outlook on the role of an individual in court. In their essence, they clearly laid down the idea of a legal personality, and not a person in need of guardianship. In fact, the accused, the plaintiff and the defendant were already active participants in the legal process. They possessed a wide range of independent rights, which the court was obliged to respect. It is noted that the principles of criminal procedure

were enshrined in the Statute of Criminal Procedure. Consideration of criminal cases was envisaged in magistrates' courts and in the system of general courts. The magistrate considered minor criminal cases. To consider cases that were beyond the jurisdiction of magistrates' courts, general courts were created, which consisted of two judicial instances: a district court - one in a judicial district that included several counties, and a judicial chamber that operated within one or more provinces and regions connected a certain number of judicial districts. The Supreme Court of Cassation for all local and general courts was the Senate. It is noted that the announced reform of the judiciary, although by its very nature, contradicted the foundations of autocracy, however, it fundamentally changed the judicial system, procedural and partially material law in the state.

Keywords: individual rights, principles of criminal justice, court, judicial reform of 1864, court statutes.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 12.

Постановка проблеми. Розбудова сучасної демократичної держави потребує докорінного реформування судової системи, закріплення незалежної судової влади та забезпечення прозорості її функціонування. В умовах сьогодення дане питання викликає значний суспільний інтерес і знаходить своє відображення як у теоретичній, так і практичній площині. Успішно реалізувати намічені реформи можна за умови врахування як сучасних підходів, так і нагромадженого досвіду минулих епох, тим більше, що подібні процеси вже мали місце в історії української державності. Досвід судових трансформацій середини XIX століття, зокрема в частині функціонування судових інституцій та специфіки судочинства, дозволить уникнути допущених помилок та прорахунків у минулому і врахувати позитивну практику діяльності суду в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даній проблемі присвячували увагу багато відомих учених, серед яких М. Бурдін, А. Вайновський, С. Зеленський, Е. Іскендеров, О. Котуха, В. Кравчук, С. Крушинський, І. Легка, Н. Лешкович, О. Липитчук, О. Чудновський. Віддаючи належне зробленому слід констатувати, що в працях дослідників відображено окремі аспекти досліджуваної проблематики, а це суттєво актуалізує її комплексне дослідження в умовах сьогодення.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Загальні питання судової реформи 1864 р. неодноразово ставали об'єктом вивчення значного кола науковців. Реформа розглядалась здебільшого як важливий елемент трансформації загальноімперського законодавства у середині XIX століття. Відзначалась її послідовність і завершеність серед комплексу перетворень у 1860-1870-х роках. Наголошувалось на її перевагах на фоні дореформених судових

порядків, вказувалось на її демократичні начала у системі тогочасного правосуддя. Особливо важливим, з огляду на зазначене, вважаємо запровадження якісно нових принципів у кримінальному судочинстві, які були введені судовою реформою і заклали основи розвитку кримінального процесу у наступні історичні періоди.

Метою даної статті є дослідження принципів кримінального судочинства за судовою реформою 1864 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Судова реформа 1864 р. проголосила цілий спектр трансформацій у кримінальному судочинстві, які в подальшому виявились основами судоустрою і судочинства. Заснований новий всестановий суд передбачав надання підданам, незалежно від їх станової приналежності, відповідних гарантій справедливого, неупередженого і юридично вірного розгляду та вирішення справи. Найважливішою особливістю кримінального судочинства, що відбулася завдяки судовій реформі, була зміна його форми: перехід від інквізиційного процесу до змагального, коли «суперечка» двох рівноправних сторін відбувається перед третьою особою – суддею. Нові принципи кримінального судочинства забезпечували свободу у кримінальному процесі [5, с. 54].

Одним із важливих принципів, вважаємо, є відділення судової влади від адміністративної. Закріплення цього принципу в документах судової реформи як базового, означало розрив зі старою системою судочинства [9, с. 51]. Цей принцип був закріплений у першій статті Статуту кримінального судочинства. Судова практика категорично застерігала дотримуватись напрацьованих в ньому процесуальних форм. Таку норму можна розглядати у двох значеннях: як гарантію свободи суду і як гарантію свободи та прав особи у кримінальному процесі.

Функціональна відокремленість судової влади в цілому зумовила незалежність і свободу дій кожного судового інституту (від мирового суду до касаційних департаментів Сенату) і, відповідно, свободу процесуальних дій та позицію кожного судді стосовно конкретної справи.

Судова реформа проголосила принцип незалежності суду [6, с. 6]. Вона повинна була стати важливою гарантією справедливості судових вироків, ухвалених на підставі закону, поданих і перевірених у суді доказів, об'єктивно оцінених суддею, без жодного зовнішнього втручання та тиску.

Незалежність суду забезпечувалася насамперед такою гарантією, як незмінність суддів. Це право суддів було виражено, по-перше, у їхньому праві залишатися на посаді та отримувати пов'язану з нею платню незалежно від бажання влади, яка їх призначала на посаду, по-друге, у можливості усунути їх від посади лише судом [2, с. 181]. Водночас незалежність мала такі основи, як високі юридичні та моральні вимоги до суддів.

Реформа передбачала також відділення обвинувальної влади від судової. Цей принцип звільнив суд від властивої йому в дореформеному кримінальному судочинстві функції, коли він виступав у кількох іпостасях: слідчого (збирав докази, які викривають особу у скоєнні злочину), обвинувача (підтримував звинувачення особи) і безпосередньо суду.

Принцип вільної оцінки судом доказів тісно пов'язаний з попереднім і означав звільнення судді від формального провадження і теорії формальних доказів, що докорінно змінило кримінальний процес. Він був вирішальним чинником у справі встановлення матеріальної істини судом. При визначенні міри свободи судді в оцінці доказів діяв критерій його вільного розсуду.

Суд мав право з власної ініціативи поповнювати склад доказів, необхідних для надання справі максимальної ясності, викликати свідків, проводити огляди, ставити перед сторонами свої власні питання. Можемо спостерігати, що в судочинство вже чітко проникали такі поняття, як «внутрішнє переконання», «совість», «справедливий розсуд», що наближало його до вирішення завдання забезпечення права особистості.

Доволі ґрунтовно у нормах Статуту кримінального судочинства виражені гарантії для потерпілого. Вони стосувалися провадження у справах про кримінально-приватні злочини, котрі порушувались за скаргою потерпілого. Ініціатива порушення провадження у таких справах залежала від волі потерпілого. У справах про загальні злочини можливості прояву ініціативи потерпілого були не меншими, ніж у підсудного. Це стало реальним завдяки принципу змагальності, зокрема права на виклик свідків, права на оскарження, подання зауважень до протоколу тощо.

Значну увагу у законодавстві приділено дотриманню принципу розумних строків судочинства. Судова бюрократія дореформеного судочинства, коли справи, неспішно переходячи з однієї судової інстанції до іншої, могли затягуватися на десятиліття, була суттєвою вадою старої системи судочинства. Однак і зайва квапливість у розгляді справ, властива надзвичайним судовим інстанціям (військово-окружним судам і особливо військово-польовим судам), часто загрожувала судовими помилками.

Слід зауважити, що Указом Сенату від 20 листопада 1864 р., який оголосив судову реформу, центральна влада висловила бажання здійснення швидкого судочинства. Автори судових статутів пішли шляхом встановлення загального правила, яке забезпечило розумні строки судочинства, тобто кожна справа вирішується не більше ніж у двох інстанціях (першої та апеляційної), де розбиралися фактичні обставини справи, після чого допускалося лише касаційне провадження, як засіб вищого судового контролю за правильним розумінням і застосуванням закону.

Одним із головних недоліків дореформеного процесу було те, що він відбувався за принципом канцелярської таємниці [10, с. 86]. Очевидно, що запровадження гласності у кримінальний процес було для ініціаторів судової реформи аксіоматичним. Статут кримінального судочинства забезпечив як загальну гласність (або публічність, тобто відкритість суду для громадськості), так і гласність для сторін (тобто відкритість всіх судових процесуальних дій для сторін як наслідок принципу змагальності) [8, с. 78]. Мировий суддя мав розглядати справи усно

та публічно. Судові засідання у справах про злочини та проступки також мали відбуватися публічно. Такий же порядок дотримувався при розгляді справ в апеляційному та касаційному порядку.

Цей принцип діяв як гарантія соціальної та особистої підконтрольності всього, що відбувається під час судового процесу. Водночас це ускладнювало можливі зловживання з боку суду, і, таким чином, забезпечувало суспільну довіру до суду [10, с. 86]. Право закриття дверей суду для публіки з метою збереження суспільної моральності або в інтересах державної влади було надано як безпосередньо головуючому на процесі, так і міністру юстиції. Оголошення вироку у всіх випадках відбувалося публічно.

Важливим принципом кримінального судочинства був принцип змагальності і забезпечення підсудному права на захист. На попередньому слідстві обвинуваченому адвокат не передбачався, тоді як прокурор, наглядаючи за провадженням слідства, мав доступ до будь-якої інформації та процесуальних дій [12, с. 25]. Це, втім, не означало, що змагальність на цій стадії кримінального процесу була відсутня: обвинуваченому надавалися певні засоби самозахисту, деякі процесуальні права (право відведення слідчого, право присутності при здійсненні слідчих дій, право на ознайомлення з матеріалами слідства, право оскарження дій слідчого). Відсутність у обвинуваченого адвоката на стадії попереднього слідства компенсувалася поглядом на судового слідчого як на слідчого суддю, тобто працівника судового відомства [11, с. 219]. Він мав повідомляти як обставини, що викривають обвинуваченого, так і обставини, що його виправдовують. Що стосується змагальності на стадії остаточного провадження, то вона забезпечувалася насамперед участю сторони обвинувачення в особі прокурора та сторони захисту в особі адвоката (присяжного повіреного).

Суттєвим нововведенням реформи став принцип рівноправності сторін, який забезпечував реальність принципу змагальності, і навпаки, його відсутність робила змагальність відносною. Прокурор або приватний обвинувач – з одного боку, а підсудний та його захисник – з іншого, користувалися в судовому змаганні однаковими правами [7, с.

327].

Хоча Статут кримінального судочинства закріплював досить ґрунтовні гарантії рівноправності, вона передбачала певні особливості, які можна об'єднати у характерні групи. До першої групи належали такі: по-перше, спочатку рівність була допущена тільки на судовому слідстві; по-друге, навіть там вона не була повною, оскільки обвинувач був коронним чиновником, що мав статус не лише сторони в процесі, а й охоронця закону, відповідно, відношення до нього голови було дещо іншим, ніж до підсудного; по-третє, прокурору було надано ширше право на виклик свідків, ніж підсудному та його захиснику. Все це позначалося на обранні обвинуваченому запобіжного заходу [1, с. 12]. Будучи заарештованим, він мав набагато менші можливості для доведення власних аргументів перед державою в особі слідчого і прокурора. Друга група характеризувалася, по-перше, територіальною особливістю судів, по-друге, збереженням станових судів, по-третє, заснуванням надзвичайних судів. Зауважимо, що у обвинуваченого все ж були певні переваги, які мали компенсувати його статус. Йому належало останнє слово, при розподілі голосів порівну приймалася думка, більш поблажлива до участі підсудного. Крім того, законом передбачалося, що голова суду мав надавати підсудному всі можливості для виправдання.

Важливим нововведенням стало запровадження усності і безпосередності у судочинстві. Безпосередність судового розгляду передбачала відсутність посередників між судом і джерелом, що відтворює доказ. Цей принцип забезпечував те, що докази, на яких суд повинен був ґрунтувати свій вирок, доходили до суду в їх найбільш чистому вигляді. Прикладами цього було безпосереднє заслуховування судом свідків, особистий огляд документів, речових доказів [7, с. 327]. Цей принцип знайшов закріплення щодо як мирової юстиції, так і загальних судів. Саме в силу дії цього принципу попереднє слідство набувало статусу підготовчої стадії кримінального процесу, а основний етап відбувався під час судового слідства, і саме подані докази безпосередньо могли лягати в основу вироку [4, с. 41].

Усність судочинства перебувала у

взаємозв'язку з безпосередністю процесу. На відміну від дореформеного кримінального процесу, в суді взаємодія всіх учасників процесу, а також осіб, що викликаються до суду (свідки, експерти та ін.) відбувалося усно [7, с. 327]. Це забезпечувало сприйняття напряму доказів, що подаються у суді. Проте в міру просування справи по інстанціях: від початкової до апеляційної та касаційної дія цього принципу об'єктивно звужувалася.

Спочатку одним із найсерйозніших відступів від названого принципу було прочитання на суді показань свідка, записаних слідчим, замість заслуховування його безпосередньо самим судом. За законом це допускалося в таких виняткових випадках як смерть, хвороба, старість або довготривале відлучення особи. Зауважимо, що доволі часто це практикувалося на політичних процесах. Жандармерія унеможлилювала допит своїх інформаторів, «направляючи» їх у далекі відрядження саме під час суду. Зустрічалися також приклади втручання в судовий процес адміністрації, особливо коли справа мала політичний зміст [9, с. 52].

Слід зазначити, що Статут кримінального судочинства зберіг низку принципових положень, що стосувалися писемності судочинства. Усі доручення, ухвали суду наділялися письмовою формою, усні показання письмовими протоколами (наприклад, у разі смерті свідка), вівся протокол судового засідання, письмову форму мав вирок та ін.

Потрібно також відмітити й зародження презумпції невинуватості, що доволі чітко проявилася під впливом реалізації реформи. Так, у проекті Статуту кримінального судочинства йшлося про те, що підсудний визнається невинним до того часу, поки протилежне не буде доведено. Будь-який сумнів про вину або ступінь винності підсудного пояснювався на його користь. Проте автори судових статутів, не зважаючи на свою рішучість у використанні західноєвропейського юридичного досвіду, не наважилася піти так далеко, щоб прямо закріпити в законі аналогічно європейським кодексам положення про презумпцію невинуватості.

Водночас презумпція невинуватості отримала непряме закріплення. Під час попереднього слідства судовому слідчому заборонялося вимагати у обвинуваченого зізнання [4, с. 41].

Більш того, зізнання підсудного, яке породжувало сумніви у суду, не зупиняло провадження повноцінного судового слідства. Незважаючи на відсутність позитивної норми, що прямо закріплювала презумпцію невинуватості, і практика, і доктрина визнавали її наявність у правовій основі кримінального процесу.

Для протидії несанкціонованим арештам у ході судового переслідування судова влада мала забезпечуватись повноваженнями у сфері гарантування особистої свободи, недоторканності та безпеки особистості, зокрема у сфері кримінального процесу. Надійним засобом цього було створення системи судового контролю за законністю арештів.

У судових статутах гарантія від неправомірного арешту була закріплена у ст. 8 Статуту кримінального судочинства, яка встановлювала принцип незаконності арешту та обмеження при його здійсненні. Ніхто не міг бути затриманий під вартою, не інакше як у випадках, визначених законом [3, с. 247]. Крім того закріплювалося, що кожен суддя і кожен прокурор, який у межах своєї дільниці чи округу впевниться у триманні будь-якої особи під вартою без постанови уповноважених на те установ чи осіб, зобов'язаний негайно звільнити її. Проте така вимога мала здебільшого формальний характер. Більше того, сама дія цього механізму виявилася дуже нестабільною.

Висновки. Таким чином, принципи кримінального судочинства, які проголошувались судовою реформою 1864 р., не зважаючи на певні недоліки та обмеження, в сукупності забезпечували як свободу суду, так і комплекс необхідних засобів захисту особистих прав, які були недоступні в минулому. Очевидно, що розширення свободи особи та свободи розсуду і дій суду в кримінальному процесі йшли врозріз із самодержавними традиціями. Розширення свободи дій суду і судової влади загалом означало звуження повноважень адміністративної влади. Таке становище не могло не викликати протест у вищих колах, серед бюрократичної верхівки та політичної еліти. Реакція відбулася вже з початку 1870-х років, коли уряд почав вносити численні зміни до судових статутів, спрямованих на обмеження зазначених вище принципів.

Література:

1. Бурдін М. Ю. Запобіжні заходи за Статутом кримінального судочинства 1864 р. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки». 2011. Т. 24(63). №2. С. 11-16.
2. Вайновський А. М. Еволюція самоорганізації судової влади на українських землях. Вісник мариупольського державного університету. Серія: Право. 2013. Вип. 5. С. 179-185.
3. Зеленський С. М. Презумпція невинуватості як гарантія справедливості кримінального провадження. Право і суспільство. 2017. № 5. С. 244-249.
4. Іскендеров Е. Ф. Становлення та розвиток діяльності органів досудового розслідування за Статутом кримінального судочинства 1864 р. та їх місце у кримінальному процесуальному доказуванні. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 4. С. 39-45.
5. Котуха О. С. Презумпція невинуватості – історико-правовий аспект. Судова апеляція. 2009. № 1(14). С. 51-58.
6. Кравчук В. М. Історико-правові аспекти основ правового статусу суддів на українських землях у складі Російської імперії (кінець XVIII – початок XX століття). Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. № 4. С. 3-7.
7. Крушинський С. А. Поняття доказів у кримінальних справах за Статутом кримінального судочинства 1864 року. Університетські наукові записки. 2011. № 3(39). С. 324-329.
8. Легка І. В. Особливості нормативного становлення на теренах України ідеї гласності судового процесу як конституційної засади. Аналітичне-порівняльне правознавство. 2022. № 5. С. 76-81.
9. Липитчук О. В., Лешкович Н. О. Суд і судочинство в Росії після судової реформи 1864 року. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2014. № 1. С. 44-54.
10. Липитчук О., Лешкович Н. Судова реформа 1864 року і проблеми формування правової свідомості в Росії (друга половина XIX – початок XX ст.). Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2014. № 60. С. 81-90.
11. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / За редакцією І. Б. Усенка. Київ «Наукова думка». 2014. 502 с.
12. Чудновський О. В. Судова реформа 1864 р. та прокуратура на українських землях у складі Російської імперії. Науковий вісник публічного та приватного права. 2020. Вип. 5. Т. 1. С. 22-27.

References:

1. Burdin M. Yu. (2011) Precautionary measures according to the Statute of Criminal Procedure of 1864. Scholarly Notes of the Tavri National University named after V. I. Vernadskyi. Series «Legal Sciences». Vol. 24(63). № 2. Pp. 11-16.
2. Vainovskyi A. M. (2013) Evolution of self-organization of judicial power in Ukrainian lands. Bulletin of the Mariupol State University. Series: Law. Vol 5. Pp. 179-185.
3. Zelenskyi S. M. (2017) Presumption of innocence as a guarantee of justice in criminal proceedings. Law and society. Vol. 5. Pp. 244-249.
4. Iskenderov F. (2015) Formation and development of pre-trial investigation bodies according to the Statute of Criminal Justice of 1864 and their place in criminal procedural evidence. Herald of criminal justice. Vol. 4. Pp. 39-45.
5. Kotuha O. S. (2009) Presumption of innocence – historical and legal aspect. Judicial appeal. Vol. 1(14). Pp. 51-58.
6. Kravchuk V. M. (2016) Historical and legal aspects of the foundations of the legal status of judges on Ukrainian lands as part of the Russian Empire (end of the 18th - beginning of the 20th century). Actual problems of domestic jurisprudence. Vol. 4. Pp. 3-7.
7. Krushynskyi S. A. (2011) Concept of evidence in criminal cases according to the Statute of Criminal Justice of 1864. University scientific notes. Vol. 3(39). Pp. 324-329.
8. Legka I. V. (2022) Peculiarities of normative formation in the territory of Ukraine of the idea of openness of the judicial process as a constitutional basis. Analytical and comparative jurisprudence. Vol. 5. Pp. 76-81.
9. Lipytychuk O. V. and Leshkovich N. O. (2014) Court and judiciary in Russia after the judicial reform of 1864. Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Legal series. Vol. 1. Pp. 44-54.
10. Lipytychuk O. and Leshkovich N. (2014) Judicial reform of 1864 and problems of formation of legal consciousness in Russia (second half of the 19th - beginning of the 20th century). Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Legal series. Vol. 60. Pp. 81-90.
11. Judicial power in Ukraine: historical origins, regularities, peculiarities of development (2014) / Edited by I. B. Usenko. Kyiv «Scientific thought». 502 p.
12. Chudnovsky O. V. (2020) Judicial reform of 1864 and the prosecutor's office on Ukrainian lands as part of the Russian Empire. Scientific bulletin of public and private law. Vol 5. № 1. Pp. 22-27

Стаття надійшла до друку 23 квітня 2024 року

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ВИМІРИ ОЛІГАРХІЗМУ В УКРАЇНІ

Француз А.Й.,

*Герой України, Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор
Університету «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>*

Сербін Я.В.,

*аспірант Університету «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: SerbinYV@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6668-5081>*

THEORETICAL AND LEGAL DIMENSIONS OF OLIGARCHISM IN UKRAINE

Frantsuz A. Yo.,

*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of
State and Legal Disciplines of «KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>*

Serbin Y.V.,

*Postgraduate student of the University of Economics and Law «KROK»
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: SerbinYV@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6668-5081>*

Анотація. Стаття присвячена дослідженню теоретико-правових вимірів олігархізму в Україні.

Автор аналізує історичні та культурні передумови формування олігархічної системи в Україні, зокрема процес приватизації та недоліки фондового ринку. Висвітлено, як пострадянські перетворення і несправедливість у приватизації сприяли концентрації економічних впливів в руках певного кола осіб, з метою досягнення корупційних інтересів.

Автор акцентує увагу на тому, що поняття олігархізму, яке так і не знайшло свого закріплення в нормативно-правових актах, має бути розглянуто як модель загально-суспільної організації, що включає не лише політичні, але й економічні та соціальні корупційні компоненти.

Детальний науковий аналіз олігархізму в Україні дає можливість абстрагуватися від існуючого контексту та різносторонньо дослідити всі його прояви і негативізми. Вважаємо, що як одним із маркерів може бути сприяння вітчизняного олігархізму розвитку національної ідентифікації.

Також, за наявності ряду умов, олігархізм в Україні може дати поштовх до розвитку демократичного суспільства. Для всебічного дослідження теоретико-правових вимірів олігархізму в Україні розкривається взаємозв'язок понять олігарх, олігархія, олігархізм. Вперше пропонується для характеристики моделі загально-суспільної організації, котрій притаманний вплив олігархів на ключові політичні, економічні, соціальні та корупційні процеси використовувати поняття олігархізм, тоді як олігархією називати виключно форму політичного режиму. Постулюється та доводиться, що застосування самостійного поняття олігархізм є виправданим з наукової точки зору. Також аргументується, що олігархізм в Україні має важелі впливу на державність, що потребує подальшого неупередженого вивчення. Викладений аналіз може бути корисним для розуміння особливостей теоретико-правових вимірів олігархізму в Україні під час вивчення теорії держави та права, понять неопатримоналізму та демократичних процесів.

У статті здійснені нові погляди на олігархізм в Україні, окреслюючи його складність і необхідність комплексного підходу до його вивчення, щоб краще зрозуміти його впливи на розвиток держави і суспільства.

Ключові слова: політична вага, інститути державної влади, закон, національна безпека, вплив, олігарх, олігархізм, корупція.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 13.

Abstract. This article is devoted to the study of the theoretical and legal dimensions of oligarchism in Ukraine. The author analyzes the historical and cultural background of the oligarchic system in the country, including the privatization process and the shortcomings of the stock market. It highlights how post-Soviet transformations and injustices during privatization contributed to the concentration of economic influence among a select group of individuals, enabling the pursuit of corrupt interests.

The author emphasizes that the concept of oligarchism, which has not been formally defined in normative legal acts, should be understood as a model of broader social organization that encompasses not only political but also economic and social corruption components. A detailed scientific analysis of oligarchism in Ukraine allows for an abstraction from the existing context, facilitating a comprehensive examination of its manifestations and negative aspects.

It is suggested that the promotion of domestic oligarchism may contribute to the development of national identity. Furthermore, under certain conditions, oligarchism in Ukraine can potentially stimulate the development of a democratic society. The relationship between the concepts of oligarch, oligarchy, and oligarchism is explored to provide a comprehensive understanding of the theoretical and legal dimensions of oligarchism in Ukraine.

For the first time, the article proposes using the term «oligarchism» to characterize a model of social organization marked by the influence of oligarchs on key political, economic, and social corruption processes, while oligarchy is defined exclusively as a form of political regime. The study posits and demonstrates that the independent concept of oligarchism is scientifically justified. Additionally, it argues that oligarchism in Ukraine may have positive aspects influencing statehood, warranting further impartial investigation.

This analysis can aid in understanding the complexities of the theoretical and legal dimensions of oligarchism in Ukraine, particularly in relation to the theory of state and law, neopatrimonialism, and democratic processes. The article presents new perspectives on oligarchism in Ukraine, highlighting its complexity and underscoring the need for a comprehensive approach to its study to better understand its impact on the development of the state and society.

Keywords: political weight, institutions of state power, law, national security, influence, oligarch, oligarchism, corruption.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 13.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження полягає в теоретико-правових вимірах олігархізму, оскільки вплив олігархізму на функціонування інститутів державної влади в Україні є досі неподоланою перешкодою на шляху до успішного розвитку і процвітання нашої держави та європейської інтеграції.

Корупціогенна залежність і «непоборність» олігархізму, корупції, тіньової економіки постійно привертає увагу юристів, істориків та політиків. Однак, розуміння будь-якого явища вимагає системності та глибокого теоретичного аналізу, тож заклики до деолігархізації мають дещо, з нашої точки зору, популістський характер, тоді як вивчення теоретико-правових вимірів олігархізму в Україні покликане відповісти на питання – які об'єктивні фактори спричинили виникнення та усталене існування олігархізму в Україні, його негативну системність і динамічність, від'ємні впливи на процеси державотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення та функціонування олігархів і олігархії в Україні неодноразово привертала увагу вчених, серед

яких О. Бусол, Г. Зеленько, Ю. Кіндерський, О. Ковальова, В. Козюк, Г. Коржов, Е. Мамонтова, М. Мельник, М. Михальченко, С. Шишков та ін. Проте олігархізм в Україні постійно трансформується як і вітчизняна правова культура, що підштовхує науковців до переосмислення та вивчення окресленої проблематики з точки зору сучасника.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати теоретико-правові виміри олігархізму в Україні. Досягнення означеної мети вимагає виконання наступних завдань: описати та систематизувати категоріально-понятійний апарат (поняття олігарх, олігархат, олігархія, олігархізм); вивчити існуючі дослідження з окресленого питання; виокремити та проаналізувати особливості олігархізму в Україні.

Мета дослідження зумовлює використання, передовсім, таких загальнонаукових та спеціально-наукових методів як: історико-правовий, діалектичний, синергетичний, інституціональний, теоретико-юридичний та формально-логічний. Враховуючи існування багатьох міфів навколо предмету дослідження, використовуємо також психологічний метод.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теорія держави і права є системною наукою, що дає можливість розглядати державу і право в нерозривній єдності, виходячи з того, що держава в цілому (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, судові і правоохоронні органи, інститути права тощо) та юридична наука є складовими системи держави і права [1, с. 3].

За роки незалежності України поняття олігарх не лише набуло поширення в політичному та історичному контекстах, а й навіть знайшло своє відображення у нормативно-правовому акті – Законі України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 23 вересня 2021 р. [21]. Проте, на нашу думку, це змістило фокус уваги сучасних правників з глибинного вивчення українського олігархізму на критику тексту закону. Наприклад, О. Бусол приділила увагу юридично-стилістичним помилкам вказаного Закону та підсумувала, що некоректність закладена вже в самій його назві [3]. Вважаємо, що питання теоретико-правового розуміння олігархізму потребують абстрагування від деяких другорядних питань та зосередження на сутнісних проявах цього явища.

Енциклопедія Сучасної України містить таке визначення: олігархія (грец. *ὀλιγαρχία* – влада небагатьох) – тип політичного режиму, за якого державна влада підконтрольна невеликій групі найбагатших осіб. Її визначальними рисами є: фактичне підпорядкування органів державної влади цим особам; використання ними владних можливостей у власних інтересах, насамперед для особистого збагачення. Для олігархії притаманний недемократичний спосіб формування державної влади та її здійснення. Основні сфери прояву: політична й економічна [4].

Своєрідне бачення олігархії в Україні виклав Джон Лаф. Він використав термін «система» (англ. *systema*) та зазначив наступне: українська система, яку в Україні зазвичай називають олігархією, постала з особливої форми кланового капіталізму, що вкорінився тут наприкінці 1990-х. Вона ви-

явилася напрочуд стійкою та пристосовною до політичних і економічних потрясінь після Помаранчевої революції 2004-2005 років. Вона неефективно й без користі для суспільства розподіляє ресурси, збільшує економічні витрати за рахунок зменшення конкуренції. Водночас вона послаблює інституції та сприяє збереженню значної нерівності й корупції. Власне вона є основною перешкодою для розвитку та повноцінного функціонування демократичних інститутів і верховенства права [5, с. 2].

Варто наголосити на тому, що українській правовій культурі притаманна апріорна негативна конотація будь-яких проявів олігархізму. Наприклад, В. Козюк сформулював наступну думку: олігархізм утворюється як певна олігополія, яка підтримує статус-кво щодо захоплених активів, а тому може вдаватися до експансії завдяки новим активам [6]. Виокремлюється робота М. Михальченка під назвою «Кланово-олігархічний режим: негативи і позитиви функціонування», де привертає увагу наступна теза: в Україні склалася значною мірою олігархія, форма правління державою, коли влада зосереджена в руках вузького кола осіб (олігархів) і елементи політичної системи забезпечують таку форму правління. В той же час в Україні зберігається напіврозвинена демократія, що забезпечує олігархічній владі цивілізований імідж. Варіант «напівдемократичної олігархії» в Україні є дещо кращим, ніж авторитаризм, навіть з «керованою демократією» [7, с. 89]. Також частково можна погодитись з думкою М. Михальченка, що олігархія в Україні має деякі позитивні аспекти в механізмах захисту національних інтересів (вважаємо, що станом на сьогодні свідомо національна ідентифікація не оминула олігархів), та що олігархія, як перехідна форма політичного режиму, не має ознак стабільної та перманентної форми політичного режиму. Дійсно, сама по собі олігархія не є завадою переходу до демократії, однак, це довгий та непростий шлях, тож вважаємо, що такий висновок може бути дещо оптимістичним.

Задля досягнення мети нашого дослідження потрібно абстрагуватися від пересічної точки зору й зосередитися не на поверхневій критиці олігархії (а деякі до-

слідження навіть зводяться до персоніфікованої критики олігархів), а на вивченні олігархізму як системного поняття. Відокремлення понять «олігарх», «олігархат», «олігархія», «олігархізм», «олігополія» дозволить вибудувати категоріальний апарат, що слугуватиме сформульованій нами меті. Як зазначає В. Мержиєвська, суфікс «-ізм» додається до явищ, які стають загальними; наприклад, коли окремі людські дії зливаються в соціально-політичний рух, або коли окремі судження поєднуються у світогляд, або коли повторюється сукупність особливих ознак [8, с. 13]. Окремі дослідники також вживають поняття «олігархат». Так, наприклад, Г. Коржов вказує, що олігархат став результатом складного поєднання чинників радянського минулого та специфічної моделі трансформації, впровадженій в пост-соціалістичну епоху. Соціокультурні норми, інститути та структурні особливості минулого були розвинуті та доповнені раціональними, прагматичними інтересами правлячих еліт, реалізованими в межах про-олігархічної політики. Можна погодитись з думкою Коржова Г., що олігархія не є виключно політичною характеристикою, яка належить до правлячого режиму. Це модель всієї суспільної організації, яка пронизує всі сфери суспільного життя, знаходячи відповідні їй структури в кожному інституціоналізованому середовищі й на рівні масової свідомості [9]. Хоча, в цілому, висновок Г. Коржова є логічним, на нашу думку, для опису моделі загально-суспільної організації доцільніше використовувати поняття олігархізм, тоді як олігархією називати саме форму політичного режиму. Релевантним видається наступне спостереження: будь-яка системна модель організації зацікавлених груп у політиці складається із інститутів представництва інтересів, які можуть носити як формальний, так і неформальний характер. Неформальні ж інститути представництва інтересів засновані на усталених традиціях і звичаях, тривалих соціальних і політичних мережах. Їх головними комунікативними практиками є перемовини зацікавлених сторін та тіньові домовленості і угоди, які реалізуються у закритих суспільствах і виявляються у клієнталізмі, бюрократичному та олігархічному корпоративізмі, корупції та прихованому

лобізмі [10, с. 68]. Олігархізм в Україні має свої історико-культурні особливості, так, наприклад, Г. Зеленько зазначила, що олігархічний режим почав формуватися в 1996 році, коли була ухвалена Конституція України, та наголосила, що коли у 1996 році була ухвалена Конституція України, три роки діяли перехідні положення, у цей період укази президента прирівнювалися до законів Верховної Ради [11]. Як цілком слушно зауважив Ю.В. Кіндзерський за задумом, загальний вектор трансформацій був спрямований на перехід від адміністративно-планової економіки до ринкової на основі розвитку приватної ініціативи, яка мала забезпечити модернізацію виробництва і наблизити його до потреб населення. Але на офіційному рівні реформа інституту власності розглядалася спрощено – лише як номінальна заміна державного власника на приватного, з наданням йому домінуючої ролі в економіці [12]. Цікавим видається наступне твердження Шишкова С.Є.: саме через нерозвинутість фондового ринку в Україні вкрай неефективно проведено приватизацію, найбільш значущі, стратегічні активи сконцентровані (а за наслідком squeeze-out – повністю придбані, до того ж, як вбачають міноритарії, часто за істотно заниженими цінами) обмеженим колом власників, залишається недостатньо ефективним управління активами у власності держави, низька якість ринкової оцінки активів, не захищаються належним чином права інвесторів, існують прояви обмеження конкуренції, недостатньо фінансових стимулів для впровадження інновацій [13]. Не маючи на меті детально досліджувати історичні та економічні передумови становлення олігархізму в Україні, зробимо висновок, що для появи та набуття впливу олігархами в Україні склався цілий ряд необхідних умов, починаючи від пострадянських змін інституту власності та завершуючи сучасними викликами повномасштабного вторгнення на територію нашої держави. На відміну від поняття олігарх, ознаки якого наведені в Законі України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)», поняття олігархізм не знайшло свого закріплення в норматив-

но-правових актах. На наш погляд, для характеристики моделі загально-суспільної організації, котрій притаманний вплив олігархів на ключові політичні, економічні та соціальні процеси, доцільніше використовувати поняття олігархізм, тоді як олігархією називати виключно форму політичного режиму, а застосування самостійного поняття олігархізм, що не є тотожним поняттю олігархії, виправдане, оскільки дозволяє провести межу між ними. Олігархізм на теренах української держави має свої історичні, культурні та соціальні особливості (передовсім, проходження приватизації, низький розвиток інститутів на кшталт фондових ринків та ін.).

Висновки. Науковий аналіз олі-

гархізму в Україні вимагає відсторонення від популістських закликів та неупередженого вивчення цього складного явища і його особливостей. Серед рис вітчизняного олігархізму, що не суперечать розвитку української державності, слід наголосити на його впливах на розвиток свідомої національної ідентифікації. Олігархізм може бути поштовхом для розвитку демократичного суспільства, однак, для досягнення такого результату має бути у наявності багато інших чинників, що не дозволяють прогнозувати такий результат як єдиноможливий. Тому для подальшої наукової розробки виникає питання взаємопов'язаності понять неопатримоніалізму, напівдемократії та олігархізму.

Література:

1. Теорія держави і права: підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О.С. Передерій та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с. URL: <http://surl.li/qqksu> (дата звернення: 21.02.2024).
2. Закон України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» №1780-IX від 23 вересня 2021р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> (дата звернення: 21.02.2024).
3. Бусол Олена. Якою має бути система протидії олігархізму: нотатки на полях «Закону про олігархів». Юридичний Вісник України. №40 (1368) 8-14 жовтня 2021 р. с. 4-5.
4. Мельник М.І. Олігархія. Енциклопедія Сучасної України (2022). / ред. І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. Т. 24. URL: <https://esu.com.ua/pdf/file/76415.pdf> (дата звернення: 21.02.2024).
5. Лаф Джон. Система кланового капіталізму в Україні. Складність демонтажу «системи». Липень 2021 р. Chatham House (Королівський інститут міжнародних відносин Лондон). 45 с. URL: <http://surl.li/tjpu> (дата звернення: 21.02.2024).
6. Козюк Віктор. Інсайдерське кредитування: що не можна забути, що не варто повторювати. Економічна правда. 24.04.2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/04/24/647309/> (дата звернення: 21.02.2024).
7. Михальченко М.І. Кланово-олігархічний режим: негативи і позитиви функціонування. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Наукові записки. Випуск 49. с. 83-94. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/mykhalchenko_klanovo.pdf (дата звернення: 21.02.2024).
8. Мержиєвська Валентина «Зми» у світі ідеологій, філософій та релігій. Київ: Портал, 2023. 200 с.
9. Коржов Г. Олігархічна природа сучасного політичного режиму в Україні. Наукові записки. 2008. Серія «Політичні науки». Випуск 3. с. 103-117. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/12241591.pdf> (дата звернення: 21.02.2024).
10. Мамонтова Е.В., Ковальова О.О. Клієнтелізм як політико-психологічний феномен. Актуальні проблеми політики. 2020. Вип. 66. с. 65-72. URL: <http://surl.li/tlmdj> (дата звернення: 21.02.2024).
11. Зеленько Г. Інтерв'ю Ukrlife.TV. 27 квітня 2021 р. URL: <http://surl.li/tlycy> (дата звернення: 21.02.2024).
12. Кіндзерський Ю.В. Інституційна пастка олігархізму і проблема її подолання. Економіка України. 2016. №12. с. 22-42. URL: <http://surl.li/tlyck> (дата звернення: 21.02.2024).
13. Шишков С.Є. Олігархізм як чинник інституційних деформацій фондового ринку в Україні. Український соціум, 2019, № 2 (69). с. 84-96. URL: <http://surl.li/tlyru> (дата звернення: 21.02.2024).

References:

1. Teoria derzhavy i prava : pidruchnyk / [O. M. Bandurka, O. M. Holovko, O. S. Perederii ta in.] ; za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. NAPrN Ukrainy O. M. Bandurky; MVS Ukrainy, Kharkiv, nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2018. 416 p. URL: <http://surl.li/qqksu> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia zahrozam nationalnii bezpetsi, poviazanym iz nadmirnym plyvom osib, yaki maiut zachnu ekonomichnu ta politychnu vahu v suspilnomu zhytti (oliharkhiv)» №1780-IXh vid 23 veresnia 2021 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> [in Ukrainian].

3. Busol Olena. Yakoiu maie buty systema protydii oliharkhizmu: notatky na poliakh «Zakonu pro oliharkhiv». Yurydychnyi Visnyk Ukrainy. №40 (1368) 8-14 zhovnia 2021 r. pp. 4-5. [in Ukrainian].
4. Melnyk M.I. Oliharkhiia. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy (2022). / red. I. Dziuba, A. Zhukovskyi, M. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2022. T. 24. URL: <https://esu.com.ua/pdf/file/76415.pdf> [in Ukrainian].
5. Laf Dzhon. Systema klanovoho kapitalizmu v Ukraini. Skladnist demontazhu «systemy». Lypen 2021 r. Chatham House (Korolivskiy instytut mizhnarodnykh vidnosyn London). 45 p. URL: <http://surl.li/tljpu> [in Ukrainian].
6. Koziuk Viktor. Insiderske kredytuvannia: shcho ne mozna zabuty, shcho ne varto povtorivaty. Ekonomichna pravda. 24.04.2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/04/24/647309/> [in Ukrainian].
7. Mykhalchenko M.I. Klanovo-oliharkhichniy rezhym: nehatyvy i pozytyvy funktsionuvannia. IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Naukovi zapysky. Vypusk 49. p. 83-94. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/mykhalchenko_klanovo.pdf [in Ukrainian].
8. Merzhyievska Valentyna «Izmy» u sviti ideolohii, filosofii ta religii. Kyiv: Portal, 2023. 200 p.
9. Korzhov H. Oliharkhichna pryroda suchasnoho politychno rezhymu v Ukraini. Naukovi zapysky. 2008. Seria «Politychni nauky». Vypusk 3. pp. 103-117. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/12241591.pdf> [in Ukrainian].
10. Mamontova E.V., Kovalova O.O. Klientelizm yak polityko-psykholohichniy fenomen. Aktualni problemy polityky. 2020. Vyp. 66. pp. 65-72. p. 68. URL: <http://surl.li/timdj> [in Ukrainian].
11. Zelenko H. Interviu Ukrlife. TV. 27 kvitnia 2021 r. URL: <http://surl.li/tlycy>
12. Kindzerskyi Yu.V. Instytutsiina pastka oliharkhizmu i problema yii podolannia. Ekonomika Ukrainy. 2016. № 12. pp. 22-42. URL: <http://surl.li/tlyck> [in Ukrainian].
13. Shyshkov S.Ie. Oliharkhizm yak chynnyk instytutsinykh deformatsii fondovoho rynku v Ukraini. Ukrainskyi sotsium, 2019, № 2 (69). pp. 84-96. URL: <http://surl.li/tlyru> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до друку 30 квітня 2024 року

ISSN (Print) 2708-339X
ISSN (Online) 2786-7498

Collection of scientific works
Збірник наукових праць

Legal Bulletin
Випуск 2 (12)/ Issue 2 (12)

Статті автора – матеріал, який відображає винятково точку зору автора. Редакція «Legal Bulletin» не відповідає за достовірність та тлумачення наведеної інформації і виконує винятково роль носія. Точка зору редакції журналу може не збігатися з точкою зору авторів статей.

The author's articles are material that exclusively reflects the author's point of view. The editorial office of «Legal Bulletin» is not responsible for the accuracy and interpretation of the given information and performs exclusively the role of a carrier. The point of view of the journal editors may not coincide with the point of view of the authors of the articles.

Підписано до друку 01.06.2024р. Формат 64x84/8.

Папір офсетний.

Друк офсетний. Гарнітура
Times New Roman. Ум. друк.
арк. 8,2. Наклад 100 прим.
Зам. 265.

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру ДК № 613 від
25.09.2001р.

Надруковано департаментом поліграфії ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
місто Київ, вулиця Табірна, 30-32 тел.: (044) 455-69-80,
e-mail: print@krok.edu.ua